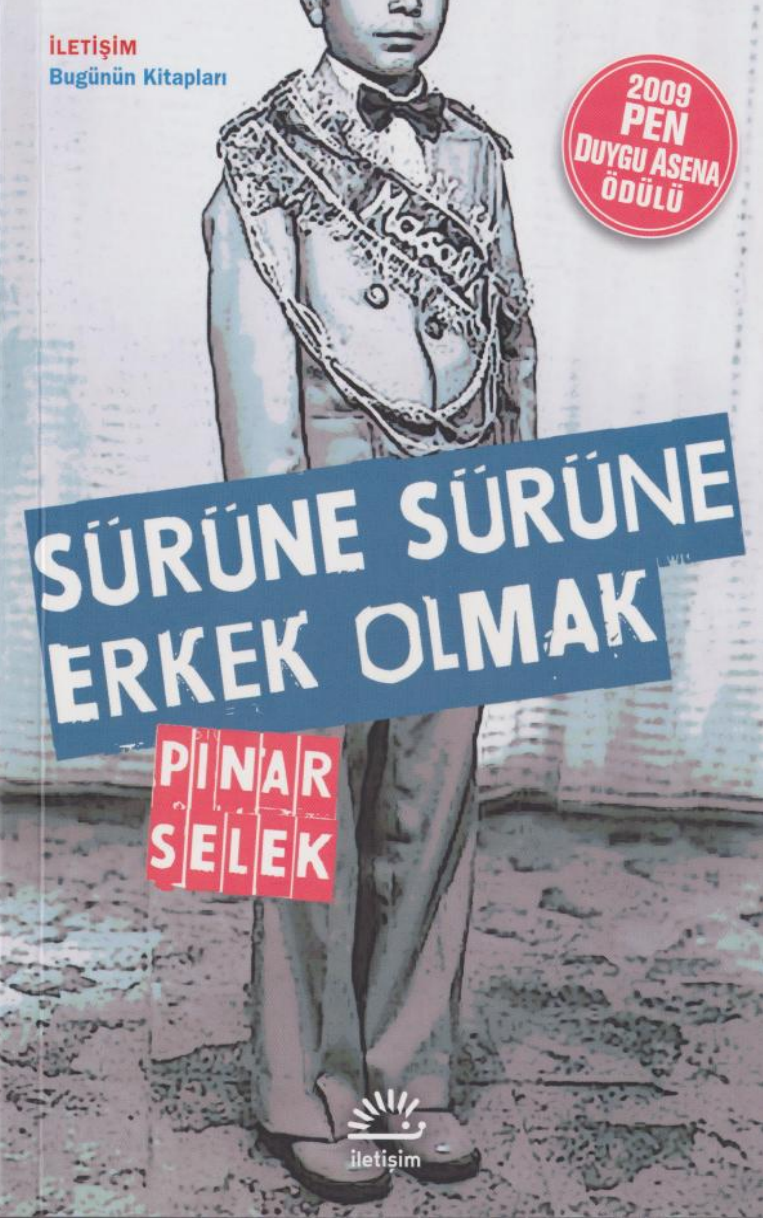
İLETİŞİM
Bugünün Kitapları

2009
PEN
DUYGU ASENA
ÖDÜLÜ

SÜRÜNE SÜRÜNE ERKEK OLMAK

PINAR SELEK

iletişim

PINAR SELEK • **Sürüne Sürüne Erkek Olmak**

PINAR SELEK 8 Ekim 1971'de İstanbul'da doğdu. Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'ni ve Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Aynı üniversitede sosyoloji yüksek lisansını tamamladı. Fransa'da Sophiantipolis Üniversitesi'nde ekonomi politik dersleri aldı. Sokak çocuklarıyla ve dışlanmış gruplarla ilgili sosyolojik çalışmalar yaptı. Özellikle savaş karşıtı ve feminist hareket içinde faaldir. *Amargi Feminist Teori ve Politika Dergisi*'nin editörlerindendir. Yayımlanmış kitapları: *Ya Basta- Artık Yeter* (1996- Belge Yayınları) (Çeviri-derleme), *Maskeler Süvariler Gacılar – Ülker Sokak: Bir Dışlanma Mekanı* (1. baskı, 2001, Aykırı Yayınları; 2. baskı, 2007, İstiklal Yayınları), *Barışamadık* (2004, İthaki Yayınları), *Su Damlası* (2008, Özyürek Yayınları), *Yolgeçen Hanı* (2011, İletişim Yayınları).

İletişim Yayınları 1340 • Bugünün Kitapları 114
ISBN-13: 978-975-05-0621-5
© 2008 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1-7. BASKI 2008-2014, İstanbul
8. BASKI 2018, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora - Levent Cantek
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Begüm Güzel
BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

PINAR SELEK

Sürüne Sürüne Erkek Olmak

iletişim

İÇİNDEKİLER

1 **Giriş Yerine: Yönteme Dair** *7*

2 **Erkekliğin Durakları** *17*

3 **Bu da Gelir, Bu da Geçer, Ağlama...** *29*

4 **Uğurlar Olsun...** *45*

5 **Artık Çıkış Yok...** *55*

6 **Erkek Olarak Pişmek** *59*

7 **Sürüne Sürüne Adam Olmak** *95*

8 **Erkek Erkeğe** *137*

9 **"Erkekliğin" Boşalması...** *153*

10 **Kadınlığa ve "İbneliğe" Giriş Yok...** *163*

11 **Kahramanlık Yetmiyor...** *171*

12 **Ve Mehmetçik Mehmet Oluyor...** *179*

13 **Eve Dönüş** *185*

14 **Hamur Pişmeden Yenmez** *189*

15 **Sonuç Yerine: Erkekler de Ağlar** *213*

1
Giriş Yerine: Yönteme Dair

Televizyonda O'nun suretine hayretle ve azapla bakarken karar verdim bu işe. Sert kılmaya çalıştığı gergin yüzünü gösterip "Akıllı ol..." diye bağırdığı zaman.

Titredim. Ülker Sokak'ta travestilerin camlarını indiren, ortalığı ateşe boğanların bakışlarını hatırladım hemen. Ve Bursa'da "trolara ölüm..." diye bağıran taraftarların yüz ifadelerini... Sonra "Akıllı Ol..." üslubuyla gerilen suretler ve kadınların iyi tanıdığı başka anılar üşüştü zihnime. Ben bunlarla ne yapacağım diye didinirken, "bir bebekten katil yapan zihniyeti" sorgulama çağrısıyla başladı yolculuğum. Bu "katile", bu "erkeğe", bu "çocuğa" feminizmin penceresinden bakmak istedim.

Bu istek beni daha geniş bir alana çıkardı. Yasin, Hasan, Kemal... Onların nasıl katil olduklarından çok, nasıl "Akıllı ol..." diye bağırdıklarını, nasıl erkek olduklarını, niye kasıldıklarını, ne diye gerindiklerini daha yakından görmek için araştırmaya başladım. Daha ilk adımda, beni bu araştırmaya yönelten ihtiyacın, feminist literatür açısından da geçerli olduğunu gördüm.

Feminizm, cinsiyetçi ideolojinin kalıpları içine sokulan kadına, kendi sözünü geri verdi. Toplumsal hareketlere paralel olarak yaygınlaşan ve artık akademide temel referans kaynağı haline gelen feminist araştırmalar, ataerkinin çeşitli veçhelerini açık ederek, tarihi yeniden yorumladı; bilimsel yöntem ve sayıltıları ters yüz etti. Belirli bir toplumsal yapının biyolojik cinsiyet farklılıklarına atfettiği anlamlara bağlı olarak, kadın-erkek kimliklerinin ideolojik kategorilerle birbirinden ayrışmasının, tüm siyasal ve toplumsal kurumları karakterize ettiği kabul edilince, cinsel ayrımın toplumsal örgütlenişinin erkeklik ve kadınlık açısından izlediği süreçleri aydınlatmak, diğer toplumsal olgulara yeni açılımlar sağladı.

Kadın deneyimlerinin görünmezliği nedeniyle, toplumsal cinsiyet araştırmaları deyince ilk akla gelen kadın araştırmalarıdır. Erkekliğe son yirmi senedir feminist çerçeveden daha yoğun olarak bakılmaya başlandı.[1] Dünyada '70'lerin sonunda, Türkiye'de ise yeni başlayan feminist açıdan erkeklik çalışmaları, kısa denebilecek bir süreçte, önemli bir birikime ulaştı. Bu birikim üzerinden, hem feminist tartışmalarda hem de multidisipliner çalışmalarda çeşitli analizler gelişiyor. Cinsel ayrımın toplumsal örgütlenişinin erkeklik ve kadınlık açısından izlediği süreçler, erkekliğin hangi mekanizmalarla üretildiği, erkeklerin bu mekanizmalarda nasıl konumlandıkları, bunlar arası geçişi nasıl gerçekleştirdikleri daha yakından görüldükçe, yaşanan ayrı tarih ve deneyimler incelendikçe ataerkinin şifreleri daha kolay çözülüyor.

Yine de henüz yolun başındayız. Erkeklerin deneyimleri üzerine daha çok tartışmaya ihtiyaç var. Kandiyoti, bu ihti-

---

1 Deniz Kandiyoti, bundan on yıl önce bu konudaki eksiklikten yakınıyordu: "Ataerkilliğin anlaşılabilmesi için merkezi bir konumu olan erkek kimliklerinin sorgulanması konusunda, bugüne kadar sistemli hiçbir çalışma yapılmamış olması, açıklanması zor bir olgudur" (Kandiyoti 1997: 171).

yacın, yeni bir erkeklik modeline açılım sağlamak açısından da önemli olduğunu vurguluyor: "Toplumsal alanda, iktidar, şiddet, rekabet ve yarış düşüncesini körükleyerek var olan iktidar ve egemenlik ilişkilerini korumayı hedefleyen ve aynı zamanda hegemonik erkeklik kültürünü destekleyen kurumlar –homososyal topluluklar ve yapılar– hakkında düşünmek, oluşabilecek yeni erkeklik modeline bir açılım sağlama fırsatı yaratacaktır."[2]

Tayfun Atay da, Türkiye'de "erkeğin mahremiyetine" girilebildikçe "erkek olmak" uğruna ne ölçüde "insan olmak"tan vazgeçildiğini ortaya sermenin mümkün olacağını söylüyor ve bir "erkek" olarak, bu konudaki eksiklikten yakınıyor: "Ne kadar erkeğin, 'erkeklikten' müzdarip olduğunu, kendini 'erkeklikten sakınma' yolunda ne ölçüde çaba harcandığını, yine de sonuçta çaresizlik içinde erkeklik üretme durumunda kaldığını çok fazla bilemiyoruz."[3]

Farklı toplumsal ve kültürel bağlamlar içinde kabul edilen ve hâkim normlara bağlı olarak toplumsal cinsiyeti kuran, bu kurguları ören ve bireyleri bu örgüler içinde şekillendiren çeşitli mekanizmalar vardır. Özgün işlevleriyle de ön plana çıkan, toplumsal hayatın en temel "ihtiyaçlarını", gündelik yaşamın "vazgeçilmez" unsurlarını düzenleme konumuna sahip olan cinsiyetlendirme mekanizmaları, toplumsal cinsiyet üretiminin çeşitli aşamalarında birbirini tamamlayan bir bütünlük oluşturur. Bu sarmal bütünlük, geometrik bir uyumu sağlamasa da, toplumsal kurumlar etrafında üretilen değerlerle içkinleşerek, cinsiyet rejimini ayakta tutar. Çocuk oyunları, okul takımları, spor oluşumları, arkadaş grupları, aile ortamı, iş alanları, askerlik hizmeti gibi onlarcası sıralanabilecek bu mekanizmalar, kadın-

2 Kandiyoti, 1997: 47.

3 Atay, 2004: 13.

ları ve erkekleri cinsiyet kalıpları üzerinden ayrıştırır. Bu ayrışma, aynı zamanda onların sosyal varoluş koşulu haline gelir. Bireylerin varlığı ancak, cinsiyetlendirilmiş muhayyel cemaatler içindeyken kabul edilir.

Kültürel/toplumsal bağlamın etkisiyle şekillenen cinsiyet kalıpları, değişmeyen kategoriler değildir. Toplumsal sistemler; sosyal, politik ve ekonomik ihtiyaçlarına uygun bir cinsiyet rejimi oluştururlar. Cinsiyet farklılığına atfedilen anlamlar da bu ihtiyaçlara göre değişir. Tıpkı kadınların farklı mekanizmalarla hizaya sokulması gibi, erkekler de, bu toplumsal yapılarda ortaya çıkan özgün araçlarla ve çeşitli ritüellerle "adam edilir."

Ben soruları, Türkiye coğrafyası içinden soruyorum. Türkiye'de erkekler erkekliği nasıl öğreniyor? Toplumsal olarak ve farklı biçimlerde inşa edilen erkek kimliğinin üretilmesinde hangi kurumlar etkin rol oynuyor? Erkekleşme süreçlerinde, erkeklerin kişilikleri nasıl etkileniyor, neleri kapatıp neleri açıyorlar? Nasıl bir arka planla kadınların karşısına dikiliyorlar? Kendi erkekliklerini nasıl algılıyor, nasıl tanımlıyorlar? Kendi aralarındaki iktidar ilişkileri, ataerkilliğin üretilmesinde nasıl bir rol oynuyor?

Bu araştırma, söz konusu soruların yanıtlarına gereksinim duyuyor ve belli bir örneğe bakarak kimi ipuçları yakalama hedefiyle, büyüteci "askerlik hizmeti" sürecine tutuyor.

"Askerlik hizmeti", erkekliğin kuruluşunda nasıl bir rol oynuyor? "Askerlik hizmeti", erkekler dünyasında nasıl bir yere konuluyor, nasıl anlamlandırılıyor? Toplumun "askerliğe" biçtiği anlamlar ve "zorunlu hizmet süreci" genç erkeklerde nasıl bir etkiye yol açıyor?

"Zorunlu hizmet" amacıyla, hayatlarının belli bir dönemini, içinde yetiştikleri sosyal ortamdan soyutlanarak "erkekler topluluğu" içinde geçiren erkekler, bu ortamda baş başa, "erkek erkeğe" kalıyorlar ve cins kimliklerini şekil-

lendiren bir deneyim yaşıyorlar. *Söz konusu deneyim, toplumsal hayat içinde işleyen tüm cinsiyet mekanizmalarının etkisini açık ettiği gibi, sonraki yaşamı belirleyebilecek çok önemli etkiler de yaratıyor.*

Askerlik deneyimlerine feminist pencereden bakarak çeşitli araştırmalar yapılabilir. Militarizmin söylemini ve mekanizmalarını kurarken cinsiyetçilikten nasıl beslendiği, militer mekanizmaların erkekliğin kuruluşunda nasıl bir rol oynadığı, erkeklik kurgusunun nasıl taşındığı, erkeklik rolleriyle yaşanan özdeşleşme ve çatışma üzerine, çeşitli çerçeveler içinden sorular ve farklı tartışmalara referans veren analizler geliştirilebilir. *Türkiye'de "askerlik hizmetinin" erkekliğin kuruluş sürecindeki etkilerine ve kimlik inşasındaki katkılarına, deneyimler penceresinden göz atmayı hedefleyen bu araştırmanın çerçevesi ise, erkeklik miti, şiddet ve iktidar ilişkileri içinde sıkışan varoluşa dair bir tartışma yürütmekle sınırlıdır.*

Amacımızı deneyimlerin aslında nasıl yaşandığını değil, nasıl hatırlandığını, nasıl bir söyleme dönüştüğünü açık etmek diye tarif ettiğimiz için, sözlü tarih tekniğini, bir yöntemsel tercih olarak benimsedik ve anlatıcıların, Türkiye'deki toplumsal çeşitliliği bir ölçüde temsil etmesine özen gösterdik. Askerlik sürecini yaşarken, farklı sınıflara mensup olunca neler değişiyor? Eğitim durumu ya da ideolojik-politik yönelim bu süreci anlamlandırmaya nasıl etki ediyor? Yıllar askerlikte ya da erkeklikte neleri değiştirmiş? Asker ocağı ile yaşamın farklı alanları arasında hangi bağlantılar var? Kültürel ya da coğrafi farklılıklar hangi deneyimlerin önünü açıyor? Ya cinsel yönelim farklılığı? Ya da, aslında kadın olduğu hissini taşırken askerlik yapmak? Kore'de, Kıbrıs'ta, Somali'de, cezaevinde, Türkiye'nin doğusundaki çatışmalarda ya da batısındaki seferberlik ortamlarında erkek toplulukları nasıl şekilleniyor? Neler hatırlanı-

yor, neler unutuluyor? Bu sorulara yanıt aramak için, Adana, Adapazarı, Ankara, Antep, Artvin, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, İstanbul, İzmir, Konya, Samsun, Tekirdağ, Trabzon ve Tunceli'de; sınıfsal, kültürel, ideolojik farklılıkların, farklı görüş açılarının ve deneyimlerin temsiliyetini göz önüne alarak, çeşitli yaşlardan, mesleklerden 58 erkeğin sözlü tarih anlatımına aracılık ettik. Böylece farklı sorularla yola çıkan çeşitli araştırmalara da faydalı olabilecek zengin veriler ortaya çıktı.[4]

Görüşmelerin büyük bir çoğunluğu erkekler arası bir ortamda gerçekleşti çünkü erkeklerin, kendi deneyimlerini doğrudan bir kadına anlatması çok zordu ama askerliğini yapmış, kendileriyle benzer deneyimlerden geçmiş erkeklerle konuşmaları daha kolaydı. Bu görevi Hüseyin Deniz ve İrfan Uçar üstlendi.

Toplumda anlatılması çok yaygın olan, erkek ortamlarının zorunlu gündemi sayılan "askerlik anıları" bir araştırma konusu haline gelince, çeşitli kaygılar baş gösterdi. "Askerlik günlerini" konuşmayı kabul eden çok sayıda erkek, görüşmelerin kayıt altına alınması nedeniyle konuşmaktan vazgeçti. Hatta görüştüğümüz, deneyimlerini teybe anlatan insanların önemli bir kısmı, isimlerinin herhangi bir yerde yayınlanmasından çekiniyorlar. Kimileri bunun gerekçesini "Ele güne rezil olmayalım," diye tanımlarken, kimi de "Adımın orda burada yayımlanmasını istemem," ya da "Geldi geçti... Artık geçmişte kalsın, sizin işinize yarayacaksa anlatayım ama benden uzak olsun," dedi.

Bu kaygılar nedeniyle, deneyimlerini paylaştığımız erkeklerin isimlerini değiştirdik. Böyle bir kaygının varlığı bile, tek başına, araştırmanın sorduğu sorulara bir yanıt

---

4 Yaptığımız "Erkeklik ve Askerlik Deneyimleri" başlıklı sözlü tarih çalışmasının arşivi Amargi Kadın Dayanışma Kooperatifi'nin arşivinde bulunmaktadır.

değil mi? Deneyimlerin açıkça paylaşılamaması, bunların nasıl bir psikolojiyle taşındığını açık ediyor. "Askerlik", toplumsal ilişkilerde çokça konuşulduğu için "tabu" sayılan bir konu değil ama korkulan bir konu. Kayıt altına alınması nedeniyle konuşmaktan vazgeçilmesi başka nasıl açıklanabilir? Korku bir yana, acıların, mağduriyet deneyimlerinin, zayıflık hallerinin sınırsız paylaşımı kadınsılığı çağrıştırıyor. *Genellikle erkekler, "erkeklik" mitinin ağırlığı altında sessizleşiyorlar; kendi hayatlarının önemli bir kesimini kolay anlatamıyorlar; özellikle duygularından açıkça bahsedemiyorlar; kendi özellerine dair kadınlar kadar rahat konuşmuyorlar.* Yapılan görüşmelerdeki paylaşımların kapsamı ve derinliği, birçok gerilimi açık ediyor ve bunlar toplumla paylaşılmak istenmiyor. Bu travma, fıkra gibi sürekli anlatılarak atlatılmaya çalışılıyor ama söz konusu süreçle yüzleşmek, hem de toplumun önünde yüzleşmek çok zor oluyor.[5]

Görüşmeler sırasında, erkeklerin, sadece araştırma ekibine değil, kendisine güvenmesi, yaşadığı deneyimler üzerine düşünmesi, kendi tarihini hatırlaması ve anlatması için yoğun bir emek harcadık. Görüştükleri hemcinsleriyle benzer deneyimlerden geçmiş olan Hüseyin ve İrfan, birkaç öngörüşmeden sonra bir güven ortamı sağlamayı başardılar. Bu-

5 "Orta Anadolu'nun bir köyünde erkekler arasında böyle bir grup tartışmasına tanık olduğum nadir fırsatlardan birinde, şaşırtıcı bir biçimde hiçbir olumsuz kişisel deneyimin aktarılmadığını gördüm. Köylülerden biri, subaylardan birisinin sadizme varan vahşetini ayrıntılı bir biçimde anlattı. Böyle bir muameleye kendisinin maruz kalıp kalmadığı sorulduğunda utangaç bir biçimde gülümsedi ve 'hayır, biz kendimizi sevdirdik,' dedi. Bu alışılmadık bir cevap değildi. Üstlerin hoşgörüsü, hizmetlerine koşarak, sivil hayatta edinilmiş özel becerileri sergileyerek ya da belli işlerini halledip beceriklilik ve zeka göstererek kazanılabilir; ancak en önemlisi sürekli saygılı bir tavır takınmaktır- bir oğlanın yatıştırıcı ve gönül kazanıcı tavrı. Her ne kadar ordudaki otorite ve denetim kurumları erken çocukluk deneyimleri üzerine inşa edilmiş olsa da, izleyen kuşaklarda bu deneyimleri yeniden üretmek için bir şablon olarak işler..." (Kandiyoti, 1997: 195).

nun da etkisiyle görüşülen kişilerin çoğu, oldukça kapsamlı bir deneyim aktarımı yaptı. Öngörüşmelerde fazla anlatacak şeyleri olmadığını söyleyenler bile daha sonra oldukça ayrıntılı konuştu.

Anlatımlarda birbiriyle çelişen çeşitli noktalar da yakaladık. Hatta bazı hikâyeler, uydurma ya da abartı hissi veriyor. Bu durumu bir sorun olarak görmedik çünkü görüşmelerden mutlak bir hakikatin çıkmasını, yaşananların bire bir anlatılmasını beklemiyorduk. Deneyimlerin, toplumsal beklentiler ve normlarla kişisel kaygılar arasında bir yerde durduğunu, çeşitli çarpıtmalarla da karşılaşacağımızı öngörüyorduk. Yalanın da bir iletişim biçimi olduğunu kabul ettiğimiz için, *aslında ne yaşandığını değil, bir deneyimin nasıl bir söyleme dönüştüğünü, hatta erkeklerin neyi nasıl abarttığını, gizlediğini, hayal ettiğini ya da olduğundan farklı sunduğunu merak ettik. Amacımız sadece olayları, yapıları ve davranışları betimlemek değil, bunları yaparken hangi deneyimlerin ne biçimde yaşandığına, nasıl hatırlanıp nasıl ifade edildiğine bakabilmekti.*

Görüşmeler sonucunda, saatlerce süren anlatımlar birbiri ardına önüme dizildi. Metinleri okurken, ilk başlarda aynı hikâyeleri okuyormuşum hissini yaşıyor, kimin deneyimini okuduğumu şaşırıyordum. Sonra aynı metne yeniden baktığımda, her erkeğin kendi macerasını, tıpkı kadınlar gibi, yapayalnız ve kendine göre yaşadığını gördüm. Aynı "tezgâhtan" geçen, aynı söylem içinden konuşarak neredeyse aynı sonuçlara varan erkeklerin hayat hikâyeleri, buna rağmen benzersizdi. Bu benzersizlik, tekil bir ataerkillik durumunun olmadığını, sürekli devinen siyasal süreçlerin ve iktidar ilişkilerinin yarattığı özgün toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin mevcudiyetini bir kez daha gösteriyordu.

Öte yandan, bu çeşitliliğe rağmen ortaya çıkan tablo, alışılagelmiş bir resim sunuyordu. "Başkalarının tuttuğu kayıt-

larda birer saman alevi gibi olan sıradan insanlar"[6] kendi tarihlerini anlatırken hâkim söylem içinden konuşuyorlardı. Bu nedenle, hikâyelerin özgünlüğüne rağmen, birbirine çok benzeyen anlatımlar, birçoğumuza tanıdık gelebilir. Otobüste, kahvede, evde, sokakta sıklıkla duyduğumuz olgular, olaylar ve alışılagelmiş yaşantılar bazıları için hiç de ilginç olmayabilir. *Burada yaptığımız, sıradan hikâyelerin bütünlüklü bir tablo içinde neleri gösterdiğine bakmaktan ibarettir.*

Erkeklerin belli bir anlam çerçevesine sıkışmadan kendi hikâyelerini aktarabildikleri, kendi tarihlerinin anlatıcısı olabildikleri bir koşulda sorularımıza yanıt aradığımız için, hem "benzersiz" hem de "sıradan" sayılabilecek olan bu hikâyeler, araştırmayı da şekillendirdi. Alana çıkmadan önce, teorik çerçeve, yöntemsel yaklaşım ve genel bir tartışma biçimlendirilmiş, yol ona göre belirlenmişti. Ancak, sözlü tarih anlatılarıyla birlikte, bu yolun duraklarını daha ziyade deneyimler belirledi. Onları daha önceden hazırladığım bir kalıbın içine "alıntı" olarak sokmadım. "Nesnelliğin anlamı, bilginin *a priori* olmadığı, araştırmamızın bize bilmediğimiz şeyler öğretebileceği, daha önceki beklentilerimize göre bizi şaşırtabileceği inancına sıkı sıkıya bağlanarak"[7] araştırmanın başlıklarını, analizlerini, sözlü tarih yöntemiyle anlatılan ve kendi bağlamında yorumladığım deneyimlere göre oluşturdum. Dolayısıyla elinizdeki kitapta, deneyimlerini anlatan erkeklerin de en az benim kadar konuşmasını yeğledim. *Tüm "sıradanlığına" ve "alışılmışlığına" rağmen, anlatımlar, aktif okuyucuya çok şey söylüyor.*

Anlatımları yorumlarken, "kadın" olarak, "erkeklere" bakmanın avantaj ve dezavantajlarını birlikte yaşadım. Sürekli varlığını hissettiğim ön yargılarımın beni yönlendir-

6 Thompson, 2002: 21.

7 Gulbenikan Komisyonu, 1996: 85.

memesi için özel çaba harcadım. Deneyimlere dışardan bakmanın avantajı, önüme daha serbest bir analiz alanı açıyordu fakat kimi zaman, hakkında belli bir yargıya sahip olduğum "gerçekleri", anlatımlar içinde yakalamaya çalıştığımı fark ettim. Sözlü tarih etik ilkelerine göre gerçekleşen görüşmelerde erkeklerin herhangi bir yönlendirme olmadan anlattıklarını kendi değer yargılarımla yorumladım. Yapay tarafsızlık inancının, bulguların doğruluk değerini artırmayı önleyen başlıca engel haline geldiğini[8] bilerek ve nesnellik ile hesap verebilirlik ölçütlerini esas alarak metinleri bir kadın olarak, kendimi gizlemeden yorumladım. Bunu yaparken, hem araştırma konumu, hem teorik dayanaklarımı, hem de kendi ön kabullerimi sürekli olarak yeniden sorguladım.

Hüseyin Deniz, soruların oluşturulmasından örneklem tespitine kadar, düşünsel ve fiziksel emek harcadığı bu araştırmaya, bir iç sorgulama süreci olarak da yaklaştı. Böylece, "görüşmecinin", görüşmeler sırasında ve sonrasında, bir erkek olarak hissettikleri-düşündükleri-hatırladıkları, araştırmanın bir parçası haline geldi.

Araştırmaya dışarıdan bakmamı, ikinci gözle okumamı, biraz daha derinleşmemi sağlayan Tanıl Bora, Levent Cantek, Seyda Selek, Karin Karakaşlı, Reyhan Yıldız, Ayhan Erdoğan, Zeynep Direk ve Aksu Bora'ya ayrıca çok teşekkür ederim.

Çalışmanın, erkeklik duvarının arka yüzünü biraz daha görebilmeye katkı sunmasını umuyorum.

8 *A.g.e.*, 72-73.

2
Erkekliğin Durakları

Kalabalık. Bir çocuk için çok kalabalık. Akrabalar, komşular, herkes salonu doldurmuş. Eğlence var. Gürültü çok fazla...

Babası arada bir yanına gelip omzuna vuruyor. Onunla daha önce, bir iki kez konuştu: "Hiçbir şey olmuyor. Korkma sakın. Bütün erkekler bunu yaşıyor. Sen de erkek adam olacaksın. Tam erkek..."

Kemal'in erkek oluşu kutlanıyor.

Birazdan erkek olacak. Bir bıçakla.

Gözleri annesini arıyor. Nimet Hanım koşturuyor. Ama bakışları her karşılaştığında oğluna "Aslan oğlum benim," diyerek sarılıyor.

Aslan Kemal, padişah kıyafetine bürünmüş. Elinde asası var. Kendini pek padişah gibi hissetmiyor ama. Padişahlar kendini nasıl hisseder? Aklı pipisinde hep. Padişahların aklı pipisinde midir böyle? Erkek böyle mi olunur? Tüm vücudunun pipiye kesmesi midir erkeklik?

Genelde çişini yaparken ellediği, bir süredir dokunmaktan zevk aldığı pipisinin toplumun gözünde de çok önemli olduğunun farkında ne zamandır. Onu kızlardan farklı kılan bu şeyle ilgili yeni yeni bilgiler ediniyor, küfürler öğreniyor ve Kemal'in pipisiyle ilişkisi her geçen gün değişiyor. Bu uzantının insanla-

rın hayatını karartabilecek bir silah olduğunu da hissediyor... Bacaklarının arasında bir kudret sakladığını... Geçen gün, onunki büyük diye, annesi sırtına bir şaplak indirdi.

"Aslan oğlum benim," dedi.

Kemal pipisiyle onur duyuyor.

Şimdi onurundan bir parça mı koparacaklar? Ya çok kesilirse... Hayır, etrafında toplanan onca insanın edasına bakılırsa, Kemal bugün güçlenecek, kabaracak. Herkes Kemal'in pipisi için toplandı. Erkekliği için.

Kemal, acıya dayandıkça erkekleşecek. Pipisi ise kesildikçe büyüyecek...

Kemal, padişah kıyafetlerine el sürerek omuzlarını dikleştiriyor. Korku dolu gözlerini, çaresiz bakışlarını, hükümdar edasıyla gizliyor... Gizliyor.

Ve erkekliğe 'merhaba' diyor.[1]

Kemal'in bakışları çok tanıdık. Milyonlarca erkek, çocukken, paşa, subay, polis ya da padişah kıyafeti içindeki cinsel organını hissetmiştir. Kalabalığın çoğalttığı bir korkuyla...

Müslüman toplumlarda dinsel bir zorunluluk olarak yerine getirilen sünnet, Türkiye'de aynı zamanda erkekliğe geçiş ritüeli olarak, şenlikle kutlanıyor. Genellikle birbirine benzeyen "sünnet düğünleri"nde, çeşitli mizansenler de uygulanıyor. Örneğin Doğu Anadolu'da, sünnet edilecek çocuk, arkasında düğün kıyafetlerini giymiş bir kız çocuğuyla birlikte bir deveye ya da ata bindiriliyor. Ve bağırılıyor: *"Acık kesecekler ucundan... Çatlasın kızlar..."*

Sünnet töreninde "kurban" kesmek de yaygın bir gelenektir. Dinî bir vecibe olarak yerine getirilen iki *kesme* eylemi de dualar eşliğinde yapılır. Hayvanın boynu, sünnet olacak çocuğun gözü önünde kesilir. Parçalanan hayvanın ka-

1 Bu anlatı kurgusaldır.

nıyla alnına işaretlenen şeref nişanı, korkuya da ilaç sayılır. Erkek çocuk, kanla gelen şerefi alnında taşırken, kendi kanını akıtmalarına izin verir.

Sonra başka ritüeller gelir arka arkaya. Başka şenlikler, başka korkular... Erkekler, bu şenlikli korku içinde öğrenirler erkek olmayı. Ve "kızları çatlatmayı". "Kızları çatlatmak", erkekler için bastırılan bir korku şenliğidir.

İlk gece korkusu gibi... Genelde kadınlarla özdeşleşen bu korku, erkekler açısından da zorlu bir sınavdır. Kimi toplumlarda, sünnetten daha şenlikli kutlanan bir sınav... Sünnetçinin bıçağından geçen cinsel organ, şimdi kendisi bir bıçak olmalıdır. Bu bıçak, şenliklerle bilenir.

İlk gece ritüeli, farklı biçimlerde de olsa, çeşitli kültürlerde varlığını sürdürüyor. "Tertemiz alınan kızın bekâretini bozmayı" başarmak, bir erkeklik gösterisi sayılıyor. Sertleşecek mi? Kalkacak mı? Bozacak mı? Bıçak gibi delecek mi? Dayanacak mı? Becerecek mi?

"Becerecek miyim?"

Bu gösteri sırasında kapıda beklenir. Kanlı çarşaf dışarı bırakılır. Silahlar atılır. Bağrışlar, çığlıklar... Sonra bu *müstehcen seremoni* biter, damat rahatlar ve herkes garip bir uğultuyla dağılır.

Türkiye'de geleneksel olarak kabul gören erkeklik kademesine varmak için dört temel aşamayı geçmek zorunludur: 1. Sünnet, 2. Askerlik, 3. İş bulma, 4. Evlilik.

Evlilik son duraktır.[2] Günümüzde, evlilik dışı yaşam biçimlerine doğru bir yönelim olsa da, nüfusun büyük çoğunluğu evlilik kurumunun düzenlediği ilişkileri sürdürür. Genellikle, heteroseksüel olarak kabul edilen erkekler, baba

---

2 "Evlilik anlaşması, yani bir sadakat ve güvence ritüeli. Bu ritüel esnasında sözler verilmekte, bir verme ve alma mimiği yapılmakta, rehin olarak peyler, nişan yüzüğü, nakit para verilmekte, sözleşme yapılmaktadır" (Çevirmen Kılıçbay'ın Önsözü, Duby, 1991: 30).

olmaya hazırlanır. *Babalık*, birçok rolü kapsayan bir konumdur. Bir kadına sahip olmaktır, kendisine ait çocukları otoritesiyle yönlendirmektir, çalışmak, para kazanmak ve aileyi geçindirmektir.[3] "Kutsal" aile kurumu içinde uçarılığa, tutkuya, sınır dışı hareketlere izin vermeyecek, yani aileyi ayakta tutacak olan babadır. Kimi zaman sembolik de olsa, ailenin sosyal-ekonomik-siyasal ilişkilerinde temsilci ve başkan sayılan baba, çocukluğundan beri öğrendiği erkeklik değerlerini yaşatır ve öğretir.

Babalık konumu, sünnet olan, askerlik yapan, eli iş tutan, heteroseksüel cinsel deneyim sahibi erkek tarafından hak edilir. Türkiye'nin pek çok bölgesinde, bu uğurda atılan her adım şenlik konusudur. Çünkü ancak toplumsal cinsiyet kalıplarının içine giren bireyin toplumsal varoluşu kabul edilmektedir. Egemenlik kodlarına uyma çabası içindeki "delikanlının" cinsiyet kimliğini üstlenişinin şenlikle kutlanması, onun bir erkek birey olarak toplumsal kabulünü göstermek içindir. Toplumsal yapıya göre farklılaşan bu ritüeller, aynı zamanda geleneklerin, dinin, ailenin ve siyasal yapının zorunlu bir durağı olarak kabul edilir. Bu da ataerkinin diğer iktidar mekanizmalarıyla iç içeliğinin göstergelerinden biridir. Toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin üretiminde, tüm toplumsal kurumlar, yapısal, ilişkisel ve simgesel olarak çeşitli biçimlerde iç içe geçerek rol alırlar.[4]

---

3 "Aslında bu, eski bir kapitalist geleneğin uygulanmasıdır. Elizabeth döneminde çıkarılan Yoksulluk Yasası çalışmayı reddeden serserileri kanun dışı ilan ediyordu. Victoria döneminde daha ince bir yöntem uygulanıyor, Sanayi Devriminin gerektirdiği görevleri yapmayanlar akıl hastanelerine sevk ediliyorlardı" (Cohen, 1995: 127).

4 "Aile içinde yaşanan deneyimler ne kadar can alıcı olsalar da, bunlar erkek ya da kadın olarak yetişmeyi koşullayan bütün bir kurumsal düzenlemeler yelpazesinin sadece bir yanıdır. İşin daha önemli yanı, cinse dayalı benliklerimizin tek değil, çok boyutlu oluşu, toplumsal etkileşimler aracılığıyla şekillenmeleri ve değişik kurumsal ortamlarda tekrar şekil değiştirebilmeleridir" (Kandiyoti, 1997: 188, 189).

Modern ve sonrası toplumlarda, resmî yapılandırılmış bir erkekliğe geçiş ritüeli yoktur. Ama batının ve doğunun, kuzeyin ve güneyin farklı toplumsallıkları içinde, erkekler, o bağlamdaki erkeklik modeline ve rollerine uyum sağlamak için çeşitli duraklardan geçiyorlar. Örneğin, erkek çocukların şenliksiz sünnet edildiği Musevilikten farklı olarak Müslüman toplumlarda törenle yerine getirilen bu dinsel şart, erkekliğin toplumsal kabulünün sembolik bir aşaması da sayılıyor. Hannah Rachel, Avustralya'da yaptığı araştırma sonucunda, sünneti "anneler dünyasından dramatik bir kopuş" aşaması olarak tanımlıyor.[5]

Gerçekten de, bundan sonraki duraklar genellikle aile mekânının dışındadır.[6] Örneğin Türkiye'de, hamam alışkanlığının olduğu dönemlerde, oğlan çocuklar anneleriyle birlikte hamamda yıkanırlardı. Bir aşamadan sonra, genç erkek, artık kadınlar hamamına alınmazdı. Çoğu zaman sünnete denk düşen bu aşamada, kadınlardan farklı olduğu "resmîleşen" erkek, öncelikle sınırın öbür tarafına geçecek, sonra da farklı cins kimliğini, hemcinsleri arasında, onlarla birlikte, onlara karşı oluşturacaktır: "Delikanlı, bir penisin tartışmasız sahibi

---

5 "Oğlan, anneler dünyasından dramatik bir kopuşla, güçlü bir ritüel dansın ortasında, erkeklik yolculuğunun başlangıcına hazırlandığı tören alanına taşınır. Bu törenin sonucu, sünnet yoluyla anneler dünyasından sembolik kopuştur. (...) Kesme işlemi tamamlandıktan sonra, çocuk babası dışındaki kendinden büyük diğer adamların da gözetimi altında erkekliğe doğru yolculuğuna başlar. (...) Bu yolculuk sırasında, bütün bunlarla yüzleşmek ve hepsini aşmak zorundadır. Hayatta kalmayı, itaat etmeyi, dayanmayı ve öz disiplini bu sayede öğrenecektir. (...) İçinde bir korku duysa da, birçok sınavdan ve mücadeleden cesaretle geçmelidir" (Rachel, 2003: 53-54).

6 "İki oğlan, kendilerini tanıtmak için çevredeki kabile topraklarını gezdiler ve uzaktaki akrabalarını törene davet ettiler. Bu yolculuk, onların güçlerinin ve dayanıklılıklarının, öğrendikleri becerilere dayanarak ayakta kalabilme yeteneklerinin (...) sınanması anlamına geliyordu. Büyük bir öz disipline sahip olmak, kendilerine eşlik eden ve seyahat ettikleri aylar boyunca hizmet ettikleri yasacılara tam anlamıyla itaat etmek durumundaydılar. Bu süre içinde nefislerine hakim olmayı öğrendiler ve disiplin kazandılar. (*a.g.e.*, 99).

olarak, kadınlar arasında oldukça güvenli bir konumdayken, eril dünyaya adım attığı noktada, gelişmemiş bedeniyle kendini kadınlaştırılmış hissedebilir. Bu deneyimin, erkeklerin yaşamlarında özellikle kendilerini görece güçsüz hissettikleri, sadece erkeklerin yer aldığı iktidar hiyerarşisi (askerlik, yatılı okulda yeni öğrenci olmak gibi) içinde yeniden hareket geçip geçmeyeceğini kestirmek güçtür."[7]

Cinsiyet farklılığıyla gelişen farklı sosyalizasyonların yarattığı eşitsizlik ortamında, kız çocukların, anneler dünyasından çıkması benimsenmiyor. Oysa oğlanın çıkıp kendi potansiyelini sonuna kadar yaşaması[8] zorunlu sayılıyor.[9] Çünkü erkek olmayı tanımlayan nitelikler, sahip olmayı, yönetmeyi, geçindirmeyi, korumayı, uğruna dövüşmeyi, dış dünyayla ilişki kurmayı, "becermeyi", zorlukları aşmayı, dayanıklı olmayı ve bilmeyi gerektiriyor.

Gurbette hayat başka...

Babalık, "erkekliğini" ispatlayan erkeklerin konumudur. Bu konum için çeşitli ruhsatlar kazanılmalıdır. Erkek, iktidarını öncelikle cinsel alanda "ispatlamalı", örneğin sünnet bıçağından geçmiş cinsel organ mutlaka ereksiyon "yeteneğine" sahip olmalıdır. Bu da yetmez. Baba demek, kısır olmayan koca, evini koruyan asker, elinden bir iş gelen, evini geçindiren, evle ilgili ekonomik, hukuki, siyasal tüm karar-

---

7 Kandiyoti, 1997: 190.

8 "Genç adamlar, ona çok erkenden, çocukluktan çıkar çıkmaz gönderiliyorlardı; efendinin oğlunun refakatinde, at üstünde kılıç kullanmayı öğrenmeye başlıyorlardı" (Duby, 1991: 87).

9 "Ayrı bir insan olabilmek için oğlan çocuğun önemli bir iş yapması gerekir. Oğlan bir sınavdan geçmek zorundadır; annesiyle bağını koparmalıdır... Böylece oğlanın erkekliği, annesinden ayrılışını ve annesinden ayrı ve ona karşı olarak tanımlanmış bağımsız bir toplumsal statüye girişini temsil eder" (Kandiyoti, 1997: 185).

ları alan patron ve devlet adamı olmak demektir. Yani erkek adam, evin bakıcısı-koruyucusu olmak için bazı beceriler geliştirmeli, bunun için mutlaka değişik hayatların içine girip çıkmalıdır. "Kötülükleri" iyi bilmeli; ailenin uzak durması gereken hayatla tanışmış, "feleğin çemberinden" geçmiş olmalıdır. Ayrıca çeşitli sosyal konumları, aidiyetleri olmalı, bir partinin, spor kulübünün, taraftar grubunun, herhangi bir sosyal grubun parçası sayılmalıdır. Erişkin erkek, tıpkı spor gibi, siyasetten de en azından biraz anlamalı, hemcinsleriyle bir araya geldiğinde en azından "Bunların hepsi şerefsiz," gibi birkaç söz söyleyebilmelidir.

Erkek, ailenin ordu gücüdür. Silahı olmasa bile, yumruğu işler olmalıdır. Ağır bir yükü taşıyabilmeli, sıkışık kapakları açabilmeli, kaçan birini koşup yakalayabilmelidir.[10] Bu nedenle, bedenlerini güçlendirmek, enerjilerini disipline etmek ve çeşitli yetenekler geliştirmek, erkekler için vazgeçilmezdir.[11]

Söz konusu yetenekleri geliştirebilmek için, *erkeğin olgunlaşma yolculuğunda, merhaleler ve ayrılık aşamaları vardır*. Bu, aynı zamanda kendisinden beklenen konumu "hak etme" mücadelesidir. Masallarda bir "kadına sevdalanan" erkeklerin aşması gereken engeller çok sık işlenir. Destansı aşk hikâyelerinde, erkek, "aşkını kazanmak" için çok zor bir işi ya da işleri başarmak zorundadır. Bu savaşın sonunda, başarmış olarak dönerse ya da ölürse, onun erkekliği,

---

10 "Yedi yaşındaki küçük bir erkek çocuk bile, güzel bir genç kıza bekçilik yapmak üzere yetiştirilir ve onu ne tür tehlikelerin beklediğini çok iyi bilir. (..) Burnunu bile silmekten aciz oğlan, aile efradına karşı, biraz hizmetçisi, biraz annesi; sevgisinin, tiranlığının, kıskançlığının nesnesi – kısacası kız kardeşi olan güzel genç kızın küçük ve mahrem sermayesini korumaktan kişisel olarak sorumludur" (Tillion, 2006: 129).

11 "Gerek Batı gerekse Doğu edebiyatında bir kahraman stereotipi gelişti. Bu kahraman, genç, atak, cinsel bakımdan güçlü, erkeksi ve karşılaştığı sorunları çözebilen biriydi" (Cohen, 1995: 32).

dolayısıyla da varlığı ve aşkı kabul edilir. Modern çağın erkeklerden beklediği kahramanlık, daha kolay değildir. Erkek, yumrukları kadar bu silahları da kullanabilmelidir. Toplumsal iktidar sistemlerinin değerlerini yüklenen, dolayısıyla sürekli yenilenen erkeklik kalıbı, kimi koşullarda hızlı silah kullanmak iken, kimi koşullarda hızlı problem çözmek ya da verimli bir organizasyon yapmaktır. Artık süvarilik, araba ya da sürat motoru üzerinde deneniyor. Cohen, "Erkekler süpermarkete avlanmak için gitmezler. On altıncı yüzyıl Japonyası'nda bir samurayı kahraman yapan saldırganlık türü, günümüz Tokyosu'nda aynı kişiyi bir psikopat haline getirir,"[12] diyor ama yine de samuraylık, modern Japon erkeğinin her zaman beslendiği, zaman zaman başvurduğu bir değer birikimi olarak duruyor. Bu birikimler, farklı coğrafyalarda farklı adlarla taşınıyor.

Genellikle erkekler, okumak, çalışmak ya da askerlik için gurbete giderler. Gücün, aklın, üstünlüğün ifadeleriyle isimlendirilen,[13] çocukluklarından beri dünyanın merkezindeymişler gibi büyütülen erkekler, kamusal hayatta başka merkezlerle karşılaşırlar. Milyonlarca "reis" adayının çarpıştığı bu gerilim alanında, taşınması zor bir mite göre şişirilen varlıklar, her şamarla yeni bir parçalanma yaşar.

Okullar, iş alanları, sosyal birliktelikler ve aktiviteler, erkeklerin hâkim kodlara göre şekillendikleri, dolayısıyla kırıldıkları alanlardır. Bu deneyimin hep beraber yaşandığı *askerlik ortamı* ise, erkeklerin hayatında önemli bir yere sahiptir. Devletin askeri birimi içindeki[14] bu tek cinsiyetli

12 Cohen, 1995: 47.

13 Daha doğar doğmaz, onlara verilen isimler bile nasıl bir kalıbın içine gireceklerini gösterir: Aslan, Doğan, Ömer, Alp, Atakan, Cengiz, Osman, Savaş, Cenk, Bora, Ayhan, Yiğit...

14 "Feminist kuramcılara göre bu örgütlenme öz bilinçli siyasi politikaların bir sonucudur. Militarizm, erkekliğe atfedilen değerlerin meşruluğu ve üstünlüğüne dayanır. Vurdu mu deviren olmak, tahammülsüzlük, karı gibi olmamak, kı-

toplumsallaşma sürecinde, milyonlarca "delikanlı", hayatın içinden çekilip hemcinsleriyle birlikte kamp yapıyor ve "homurtulu erkekler kolektifi"[15] içinde pişiyor. Burada, gençlik çalkantıları zapturapt altına alınıyor, erkeksi arzu "evcilleştiriliyor".[16]

Günümüzde, teknolojideki tayin edici dönüşüme paralel olarak, makinelerin yerini alan sibernetik sistem içinde işleyen yeni iktidar ve itaat mekanizmaları, askerlik hizmetinin çerçevesini de değiştiriyor. "Çağdaş insan yönetimi", "Gün ışığında yönetim" gibi okul kitaplarına giren yeni işletme yöntemlerinin eski bürokratik işleyişlerin yerine geçtiği bu koşullarda, olabilecek en az sürtünmeyle topluma entegrasyonu hedefleyen ordunun personel yoğunluklu silahlanmaya veda etmesiyle birlikte, "zorunlu askerlik" uygulamaları da yeniden yapılanıyor. "Askerî hizmet" gittikçe sivil alana kayıyor, üniforma giymek istemeyenler, sosyal hizmetli olarak işlevsel kılınıyor; buna paralel olarak, özel ordular kuruluyor, profesyonel ordu ya da kadınların askere alınması tartışılıyor.[17] Ama bir yandan da yoksul, *siyah ve enformel* olarak tanımlanan erkekler, süreklileşen savaş haline paralel olarak, "eski maceraları" yaşamaya devam ediyorlar. "Askerlik hizmeti" artık dünyada farklı koşullarda

sa yoldan sonuç almak, gücünü göstermek, "gerçekçi" olmak ataerkiyle militarizmin ortak değerleridir. (...) Militarizmin uygulayıcılığının erkeklere yüklenmesi eril değerlerin hiyerarşik üstünlüğünden, dolayısıyla toplumsal gücünden kaynaklanır. Bu bir nevi ittifak politikasıdır. Rambo, J. Bond, Bruce Lee, askeri kahramanlıkla erkeksi kahramanlığın iç içeliğine örnektir" (Selek, 2004: 59).

15 Bröckling, 2008: 227.

16 "Başka erkeklerin, yani rahiplerin şövalyeleri biraz yatıştırmak ve onların fazla zarar vermelerini, terör yaratmalarını ve iyilik yapmalarını engellemek için çaba sarf ettikleri savaşçı, ateşli, erkek evren..." (Duby, 1991: 85).

17 "Sivil teknoloji ve hizmet ile askeriyeninki arasındaki farkın yok denecek kadar az olması da askerin antikalaşmış bir yanına işaret etmektedir. Asker hâlâ varlığını sürdürmekle birlikte, askerlik kavramının bir zamanlar ifade ettiği şeyleri ölçü olarak alacak olursak, bugün artık kendini sivillerden net çizgilerle ayıran görünümünü giderek terk etmiştir" (Bröckling, 200376).

yaşayan erkekleri farklı biçimlerde etkiliyor. Gurbetin yaşanma biçimi de öyle...

Türkiye'de hep gurbet...

Türkiye'de başlık ya da evlilik parası kazanmak için gurbete giden genç erkeklerle ilgili pek çok türkü, hikâye ya da film vardır. Hemen hemen tüm erkeklerin oynadığı ortak gurbet filmi ise "askerlik"tir.

Osmanlı döneminde, ekonomi ve sosyal hayatın savaşa ve ganimete dayanması, ortalama bir Osmanlı erkeğinin evinden çıkmasını, yolculuk etmesini sağlıyordu; erkek boyun eğiyor, vuruyor ve "burnu sürtülüyor"du. Erkek, o dönemin savaşları içinde tüm hayatına yetecek "macera"sını kazanıyordu. Modernleşmeyle birlikte, zorunlu askerlik hizmeti, erkekler için, savaş yolculuklarıyla benzer işlevler taşıyan bir aşama haline geldi; disiplin, manevi ve zihinsel seferberlikle sağlanmaya başlandı. Bu değişim, akıl hastaneleri, eğitim sistemi, devlet-vatandaş ilişkisi, cezaevleri ve tüm toplumsal alana yayılan iktidar mekanizmalarındaki dönüşümle paralel olarak gerçekleşti.

Yeni Cumhuriyet, kendi kurallarını ve yaşama biçimini eski gelenekler üzerine kurarken, "çağdaş yurttaş" da, birbirine eklemlenen alışkanlıklar, refleksleşmiş değerler ve yeni kabuller üzerinden şekillendi. Güçlü olup bunu göstermeyen, kendini ağırdan alan, çalışmayan ama çalıştıran, konuşmayan ama yönlendiren, oturan ama yöneten erkek modellerine sportmenlik, çalışkanlık, beceriklilik ve uysallık gibi nitelikler de yüklendi. Kadınlar ise, ev içi görevlerini ihmal etmeden, kamusal alanda etkin olmaya çağrıldılar. Kadınların görünürlüklerinin artması, ev geçindirme sorumluluğunu paylaşmaları, yalnız yaşamaya, çocuklarını tek başına büyütmeye başlamaları, kız çocuklarının ev için-

deki konumlarını görece değiştirdi; dersleri daha iyi olan, saygın meslekler elde eden, babalarıyla özel ilişki kurup güvenilirlik kepini giyen kız kardeşlerin sayısı arttı. Yıllar geçtikçe aile daraldı, "annelerin" ve "babaların" konumunda önemli değişiklikler gerçekleşti, evlilik dışı ilişkiler bazı bölgelerde meşruiyet kazandı, eşcinseller nispeten görünür olmaya başladı. Sosyal yaşamda etkinleşen kadın, erkekten "rol" çalarak dışarıya açıldı.[18]

Değişen ekonomik ve sosyal koşullar, cinsiyet kimliklerini de yeniden yapılandırıyor ve bu yapılara uygun yeni mekanizmalar üretiyor. Günümüzde toplumsal cinsiyet kimliğinin inşası, sadece statü, din, kentsel ya da kırsal kökene bağlı yerel özelliklerle sınırlı olmayıp, aynı zamanda kültürün küreselleşmesinden dolayı giderek karmaşıklaşıyor. Bugünkü alışkanlıklar içinde kendi mevcudiyetini sürdüren bir geçmişten, dolayısıyla kabul edilmiş toplumsal cinsiyet klişelerinden beslenen kadın ve erkekler, sürekli bir ikircikliliik yaşıyorlar. Çelişkili gibi duran tutumlar, "yeni üslup" içinde birbirini güçlendirebiliyor. Delikanlılar ve "metroseksüel erkekler," birbirlerinden üslup çalıyor; eski "delikanlı" imajıyla tanınan şarkıcı-oyuncu Özcan Deniz ve Mahsun Kırmızıgül gibi rol modelleri kısa zamanda metroseksüel kostümüne bürünüyor; bir başka ünlü şarkıcı-oyuncu İbrahim Tatlıses, maçoluğunu popülaritesiyle meşrulaştırıyor. Televizyon izleyen kalabalıklar içinde ise, eşinin ve kızlarının açık ve görünür olmasını isteyen, onlarla hem bekçilik hem de arkadaşlık ilişkisi kurmaya çalışan erkekler 'modern' değerlerle uyum sağlamış görünüyorlar.

---

18 Bu açılımda, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bağımsız olarak örgütlenmeye çalışan ve mücadele eden kadın hareketinin etkisi büyüktür. Özellikle 2000'li yıllardan sonra, en azından yasal zeminde, kadının ailenin veya namusun sembolü değil birey olarak kabulüyle birlikte bir paradigma değişiminden bahsedilebilir.

Geçmişin, bugünkü alışkanlıklarda kendi mevcudiyetini devam ettirdiği bu ortamda, çağdaş erkekliklerin temsil edildiği ve sınava tabi oldukları alanlar, futbol sahasından tribünlere, camiden çarşıya, kahveden diskoya, okuldan askerliğe kadar zengin bir çeşitliliği barındırıyor. Erkekler arası hiyerarşilerin, şirket ekonomisine uyum sağlayacak yeni biçimler aldığı, örneğin teknik uzmanlığın, birçok ortamda yumruklardan daha "erkeksi" bir hegemonya aracı olabildiği bu karmaşa içersinde, "adam olmak", yepyeni zorlukları ifade ediyor. Yani, "gurbet", klasik halinin dışında, yeni biçimler ve anlamlar kazanmış oluyor.

Global değişim sürecine parçalı olarak dâhil olan Türkiye'de zorunlu askerlik uygulaması, "tartışılamaz" bir biçimde[19] sürüyor. Halen, çeşitli ritüellerle, toplumsal olarak hazırlanılan ve kutlanan bir durak anlamıyla benimsenen "askerlik", tıpkı sünnet, cinsel deneyim ya da elin iş tutması gibi, bir rüşt ispatlama aşaması, dolayısıyla babalık için en gerekli ruhsatlardan biri sayılıyor. *Mehmetçik* olarak da adlandırılan genç erkekler, burada hem devlet hizmetine hem de aile reisliğine hazırlanıyorlar. Çeşitli toplumsal bağlamlara dayalı özgün erkeklikler, hep birlikte belli klişelere bağlanıyor, devletin gücünü ve onun karşısında kendi sınırlarını görüyor; devlet eğitimi alarak, aileye bir çeşit "devlet" olarak geri dönüyor.

Bu devletli erkeklik nasıl bir erkekliktir?

Korkusuz? Kahraman? Güçlü? Acımasız? Dayanıklı?

Mehmetçikler, yola bu hayallerle ve korkularla çıkıyorlar.

Sonra ne oluyor?

---

19 Türkiye'de özellikle son on beş sene içerisinde, vicdani ret hareketinin gelişimiyle paralel olarak, zorunlu askerlik, tartışılmaya başlandı. Ama bu tartışma yasalar karşısında kabul edilmiyor ve ağır cezalarla karşılaşıyor.

3

Bu da Gelir Bu da Geçer, Ağlama...

Türkiye'de askerlik, tüm "sağlıklı" erkekler için yasal bir zorunluluk. 20 yaşına gelen her erkek, eğer bir mazereti yoksa askerlik hizmeti yapıyor. Eğitim görenler, okullarını bitirmeyi bekleyebiliyorlar. Yüksek lisans gibi ek eğitimler de alınıyorsa ya da cezaevine girmek gibi mazeretler söz konusuysa, askerlik hizmeti otuzlu, hatta kırklı yaşlara kadar sarkabiliyor. Bu hizmet, koşullara veya eğitim durumuna göre, bugün için, altı ay, on iki ya da on sekiz ay sürüyor; "olağanüstü koşullarda" bu süre uzatılabiliyor, kimi zaman da "bedelli askerlik uygulaması" adıyla, parası verilip bir ya da üç ayda tamamlanabiliyor. Hizmet zamanı ve süresi değişken olsa da, sağlık durumu elveren ve eşcinsel ise bunu ispatlayamayan[1] her erkek, başka erkeklerle birlikte kamp hayatına girip orada eğitim almak, verilen görevleri yapmak zorunda.

---

1 "*Askerî Yargıdan İlginç Karar...* Askerî Hava Hastanesi, eşcinsel olup olmadığının tespiti için A. A.'dan eşcinsel ilişkiye girerken, yüzünün tanınabileceği şekilde çekilmiş fotoğraf istedi. Fotoğrafları getirip ön incelemeyi geçen A. A. eşcinsel olup olmadığının tespiti için cerrahi servisine sevk edildi" (*Milliyet*, 09.05.2006).

Bu "hizmeti" yerine getirmeyen bir erkek, sürekli kaçak durumunda kalacağından, bu nedenle ev kurması ve düzenli bir iş sahibi olması mümkün olmadığından, askerlik, geçilmesi zorunlu bir durak oluyor. Ayrıca genç erkeği cinsiyet rolüne hazırlayıcı işlevler de taşıdığı için, askerlik hizmetine toplumsal anlamlar yükleniyor. Çeşitli bölgelerde, erkeği toplumsal konumuna hazırlayıcı ritüellere eklemleniyor ya da bir şekilde onların yerini alıyor.

Farklı yaşam koşulları içinde, bu ritüeller aynı ihtiyaçla uygulanmasa da, ailenin kendi tasarrufuyla vazgeçemeyeceği bu "vazife", genellikle benimseniyor. Bazı erkekler askere ulusal bir görev yaklaşımıyla, "vatana hizmet" duygusuyla, heyecanla ya da merakla giderken, bazıları bunu tıpkı sünnet gibi, çekilmesi gereken bir külfet olarak kabulleniyor. Zorlu yaşam koşulları, geleceği belirsiz planlar, başlayan ve ne olacağı belli olmayan, sürekli takip edilmesi gereken işler içinde askerlik, ek bir yük olarak görüldüğünden, toplumun genelinde, "bir an önce olsun bitsin" yaklaşımı ağırlıklı. Genç erkeklerin bir kısmı, maddiyat, eğitim vb. gerekçelerle, bazıları da politik nedenlerle bu hizmeti erteliyor ama birçoğu "yap, kurtul," diyerek, vakit geçirmeden askere yazılıyorlar.

Askerlik, her bir erkeği farklı koşullarda yakalıyor ve gidişi de, erteleyişi de bu şartlarda ortaya çıkıyor. Söz konusu koşullar kendi hikâyelerini de yaratıyor. Bir kısmı "aşk" uğruna gidiyor askere. Askerden gelip evlenme ruhsatına bir an önce sahip olmak ve sevdiğini elden kaçırmamak için... Örneğin yurtdışında yaşayan Adanalı Murat T., başkasına verileceğini duyduğu sevdiğiyle evlenmek için geliyor Türkiye'ye. Onu kaçırmamak için hemen askere gidiyor. Daha önce niyet ettiği gibi, askerlik bitip evlenince ilk işi kurban kesmek oluyor.

Askerden dönünce sıklıkla kurban kesiliyor. Bu, maddi koşullarla da bağlantılı ama askerlik sonrasına ertelenen

birçok iş nedeniyle, askerden dönmek, tutulan birçok niyetin de önünü açıyor:

> "Askerlik yaptığın zaman gelip yaşama yeniden başlıyorsun, evliliktir, iş hayatıdır vesaire... Onun için babam yaşımı iki yaş büyük yazmış. Bir an önce askere gidip geleyim, evleneyim, çoluk çocuğa karışayım...(...) Dayım da dedi ki 'bu adam askere gitmezse, ben kızımı vermem.' Eşimle aramda duygusal ilişki vardı. Eşimi seviyordum. Herhalde ona kurban ettik, askere gittik..."[2]

Kimisini de, askerlik, daha işini oturtamadan yakalıyor:

> "İş ortamı 17-18 ay kesintiye uğrayacak. En önemli dönemlerdi bizim için. Daha verimli oluruz, bir iş yaparız düşüncesiyle çok da taraftar değildik...(...) İşsizlik var, kahveyi işletmeye çalışıyoruz..."[3]

> "İnsanların hayatını, işini engelliyor. Kimisi işe girmiş oluyor. İşi bırakıp gidiyor. Geldiği ortamı bulamıyor."[4]

Kadınlar ve erkekler için, hayat benzeri kabullenilmiş mecburiyetlerle, atlanılması gereken engellerle, geçilmesi gereken köprülerle dolu değil mi?

> "İstesem de istemesem de mecburiyetten gittim..."[5]

> "Askerliği bir an önce yapıp düzgün bir devlet işine girmek... Tek istediğim oydu. (...) 'Askerliğini yapsın gelsin, baş göz edelim', diye konuşuyorlardı."[6]

---

2 Mehmet Ş. Y., 1959 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, şoför.

3 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci.

4 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur.

5 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

6 Şeref-Sofya, 1961 Ankara doğumlu, İstanbul'da transseksüel olarak yaşıyor, seks işçisi.

"Türkiye'de askerlik yapmayana iş vermiyorlar vallahi. Haliyle gidiyorsunuz."[7]

"Tabii başta ağabeyim, etrafımdaki insanlar, ya işte 'bir an önce git, iş bulacaksın, önüne engel çıkıyor,' dediler... Ne bileyim, bir şekilde yapmak zorundasınız, kaçış yok."[8]

Mecburiyet, çeşitli nedenlerle askere gitmek istemeyenler açısından gözde büyütülen bir soruna dönüşüyor. Muhalifler, solcular, Kürtler ve azınlıklar, askere gitmemeyi tercih etseler de, mecburiyet hali, askere gidene kadar hayatlarındaki en önemli problemlerden biri oluyor. Kimisi çeşitli yöntemlerle gitmemeyi başarırken, kimisi de gidip gelerek işi bitiriyor:

"Askerlik yaptığın zaman, sorunları üzerinden atıyorsun. Askerlik bir sorundur Kürtlerde."[9]

Askerlik yapmayı politik ve vicdani nedenle reddeden vicdani retçiler ise, kaçmıyorlar ama askere götürüldüklerinde itaatsizlik eylemi yapıyorlar ve "emre itaatsizlik" "suçuyla" uzun zaman cezaevinde yatmak durumunda kalıyorlar. Vicdani retçi olmayıp, politik nedenlerle kaçmaya çalışanlar da var. Kaçmaktan vazgeçenler de...

"Aslında kaçmaya devam edebilirdim. Fakat hareket edemiyordum. Memlekete gidemiyordum. Kars veya Artvin'deki işlere katılamıyordum... Kontroller oluyordu... Kaçmaya devam edebilirim ama bu problem bitmeyecek, diyordum. Böyle bir psikolojik baskı var. O anda askerlik kararı almak bile bir rahatlık. Artık istediğim yere gidebili-

---

7 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

8 Uğur B., 1974 Antakya doğumlu, üniversite mezunu, gıda mühendisi.

9 Mehmet Şah Y., 1959 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, şoför.

rim diye düşünüyorsun... Ehliyet bile alamıyordum. Karar verince, ehliyet alabilirim, diyorsun."[10]

Bu tür örnekler bir yana, askerliğin, "normal" ya da "sağlıklı" olarak tanımlanan erkekler için bir zorunluluk olması ve kimlik üretiminde çeşitli işlevler yüklenmesi nedeniyle, süreç genelde bir rüşt ispatı söylemiyle benimseniyor. Örneğin 1959 Diyarbakır doğumlu Mehmet Y., bu "mecburiyeti" kendini yakın çevresine ispatlamak için bir yol olarak görüyor:

"Babam benim için askerlik yapamaz, diyordu. O söz benim gururuma dokunurdu. Ondan dolayı firar etmedim. Babam, sen adam olmazsın gibi bir söz kullanır, ağrıma gider diye..."[11]

1967 Konya doğumlu Niyazi T. de, askerliği bitirmeyi bir onur meselesi haline getirmiş:

"Bana dokunan şu oldu: Ben Ardahan'a giderken... Abim de askerliğini Şile'de yaptı. Ben izne geldim, o tezkereye geldi. Tam hazırlanmış usta birliğine teslim olacağım gün abim tezkereye geliyor. Aynı gün karşılaştık. Bana dedi ki 'senin askerliğin bitmez oğlum,' dedi. Bana bir koydu, bir koydu. Askerde bana en çok dokunan o oldu."[12]

1955 Tekirdağ doğumlu Ruşit A. da "adam" sayılmak için gidiyor askere:

"Eskiden anlatıyorlardı askere gitmeyen adam değildir. Askere gitmeyenin adam yerine konması falan işte insanlara bunu şey yapıyorlardı. Bizim burada böyle bir şey vardı iş-

10 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

11 Mehmet Şah Y., 1959 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, şoför.

12 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

te, askerliğini yapmamışsa adamdan sayılmaz. Gittik yani yaptık askerliğimizi adam olarak geri döndük."[13]

1972 Ankara Koçhisar doğumlu Muammer A. çoluk çocuk sahibi olmadan önce adam olması gerektiğini düşünüyor. Bunun da yolunun askerden geçtiği söyleniyor:

"Askerlik işte böyle. Askere gitmeden adam olunmaz, askere gitmeyen çoluk çocuk sahibi olamaz, bir şey bilmez, sorumluluğunu bilmez, diyorlardı. Böyle laflarla teselli ediyorlardı. Biz de öylece gittik yani..."[14]

Askerlik öncesi yapılan muayene sonucu askere kabul edilmek bile, erkekliğin bir aşaması olarak kavranıyor. Bu nedenle, muayene sırasında, kimisi hastalıklarını özellikle gizliyor. Muayenede, "askere gidemez" raporunun çıkması, birçok erkek için bir eksiklik sayılıyor:

"Muayene olmaya gidince kilo sorunum çıktı. Kilo! 49 kilo falan idim. Sağlıklı olmama rağmen askere almıyorlardı. (...) 'Ben askere gitmek istiyorum,' dedim. Hastaneye gönderdiler. Orada muayene ettikten sonra 'sağlam' dediler. Görsen nasıl sevinmiştim. Göklere uçmuştum... Şimdi arkadaşlarımın hepsi gidiyor, ben gidemiyordum..."[15]

Sivaslı bir sinemacı olan Fazıl D. de, 1973'te girdiği muayenede "adamdan sayılmak" için hastalığını gizleyenlerden:

"Gözlerim bozuktu benim. Bayağı bozuktu. Askerlik yapmama konumum vardı. Onu sakladım... (...) Adamdan sayılmak için... Ha, biz de ona kandık, gittik..."[16]

---

13 Ruşit A., 1955 Tekirdağ doğumlu, ilkokul mezunu, emekli.

14 Muammer A., 1972 Ankara doğumlu, ilkokul mezunu, marangoz.

15 Müslüm Ö., 1951 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, işçi emeklisi.

16 Fazıl D., 1953 Sivas doğumlu, ilkokul mezunu, sinemacı.

Sakatlar Haftası nedeniyle, sakatlara askerlik belgesi verilmesi basında şöyle yer alıyor:

"Konya'nın Akşehir ilçesinde (...) 14 engelli 1 gün temsili askerlik yaptı. Sakatlar Haftası dolayısıyla düzenlenen programda, Özel Sevgi Rehabilitasyon Merkezi'nde eğitim gören 14 engelli, bir günlük de olsa askerlik heyecanını ve vatani görevi yerine getirebilmenin sevincini yaşadı. Sabah saatlerinde başlayan eğitim çalışmasının ardından engelli gençler, yemin ederek askerliğe adım attı.

(...) törenin ardından yaptığı konuşmasında, amaçlarının askerlik yapamayan, ancak askerlik özlemi çeken engellilere bir gün de olsa bu duyguyu tattırmak olduğunu belirterek, 'Onlar, üniforma giyip yemin ederek, yüzyıllardır atalarının yaptığı gibi yurtları için canlarını feda etmeye hazır olduklarını göstermişlerdir,' dedi. (...) Baba Mustafa Almaz, zihinsel engelli oğlu Mahmut'un (19) yemin törenine katılmaktan çok büyük mutluluk duyduğunu belirterek, 'Bugün benim gurur günüm. Abisi Ali, şu anda Van'ın Başkale ilçesinde askerlik yapıyor,' dedi. Engelli Ramazan Korkmaz da yemin sonrasında kucağına aldığı oğlu Barış'a (6) 'askerlik yapmanın kutsallığını' anlattı."[17]

Son yıllarda engellilerin sembolik olarak askere alınması, bir günlük eğitimin ardından özel yemin töreninin düzenlenmesi ve tezkere verilmesi; bunun engellilere "hediye" ya da "iyilik" olarak yapılması, askerliğin taşıdığı kültürel anlamları, erkek bireye "rüşt kazandırdığını" gösteriyor.

Muayene ya da Sırat istasyonu

Askerlik hizmeti öncesi yapılan muayenenin iki amacı öne çıkıyor: Birincisi kapalı bir ortamda salgına dönüşecek ya da genel sağlığı tehdit edecek hastalıkları ortaya çıkarmak, ikincisi erkeklerin "sağlam ve normal" yani eşcinsel, hasta

17 *Sabah* gazetesi, 11.05.2006.

ve sakat olup olmadıklarını kontrol etmek. Askere "teslim olmadan" önce yapılan bu muayene genelde her erkeğin yaşadığı rutin bir süreç olarak ifade ediliyor. Ancak üzerine konuşuldukça bu muayenenin onlarda yarattığı önemli gerilimler açığa çıkıyor. Askerliğe yüklenen kültürel anlamlar nedeniyle bu muayene bir anlamıyla, *erkeklik muayenesi* gibi algılanıyor. Bazı alanlarda, adaylara şınav çektirilirken,[18] genelde en çok akılda kalan, cinsel organların kontrolü oluyor. Aslında tıbbi gerekçelerle gerçekleşen bu kontrol, askerliğe yüklenen "erkeklik istasyonu" mitini güçlendiriyor. Erkek, cinsiyetini sınayacağı bir alana gitmeden önce "erkeklik organının" kontrol edilmesine çok şaşırmıyor. Bu uygulamayı kimileri temizlik kontrolü olarak yorumluyor ve yeteri kadar temiz olmayanların da olduğunu söylüyor:

> "Külot falan çıkarttılar. Affedersin, sopayla şöyle dokundular. Tıraş falan yapılmış mı? Öyle tahmin ederdik..."[19]
>
> "Sağ olsun adamlar iyi davrandı bize. Üstümüzü çıkardık. Sadece külot ile kaldık. Gözlerini yum, kafanı kaldır, külotunu çek aşağıya... Adam bakıyor, temiz mi pis mi? (...) Çok pis insanlar var yani. O kadar insanın içinde, tesisatının şeyinde sakal var ya..."[20]
>
> "Üstümüzü soydular, bizi muayene ettiler, ciğerlerimizi dinlediler falan. (...) Aşı vurdular. Ne aşısıydı bilmiyorum. Soramazsınız. (...) Bir üst çıktı, altı yok. Ben duyardım, organına kadar bakarlarmış. Ama benim başıma gelmedi."[21]

---

18 "İlk muayene yerinde bize şınav çektirdiler. Yorulsun gibisinden. Acaba ne için, bilmiyorum..." (Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi).

19 Müslüm Ö., 1951 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, işçi emeklisi.

20 Mutsafa K., 1971 Trabzon doğumlu, boyacı.

21 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

Kimisi ise, söz konusu muayeneyi diğer ritüellerle birleştirerek hadım olup olmadığına bakıldığını düşünüyor:

> "Ne gibi problemler olup olmadığı soruluyor. Özellikle cinsel organa bakma olayı var. Erkek mi değil mi diye... Tabii üzerinizdekini çıkarıyorsunuz. Bir tek külotla kalıyorsunuz. Benimkine bakmadılar."[22]

> "Boyunuzu, kilonuzu ölçüyorlar. Soyunuyorsunuz, külotlarınız kalıyor. Fiziki engeliniz var mı, hatta hadım mıdır değil midir diye bakıyorlar. O tabii alelade açılmıyor. Sırayla gidiyorsun, birisi geliyor, öylesine bakıp geçiyor..."[23]

> "Muayene olduk. 'Askerliği engelleyecek bir sakatlığın, özrün var mı?' diye sordu. Ben 'Yok, hiçbir şeyim yok,' dedim. Bir de ayıp olmasın, şeyimize baktılar. Soyundurmadılar aç kapat yaptılar. İndirmedim, böyle ucundan, 'tamam,' dediler. Herkesinkine bakıyorlardı."[24]

Mecburi macera başlıyor...

"Muayene olmuş" ve gidiş vizesi almış erkekler, sünnet ritüelini çağrıştıran karmaşık duygular içinde hazırlanıyor yolculuğa. Askerlik, kimisi için kendi çevresinin, mahallesinin, köyünün ya da bölgesinin dışına çıkmak, kimisi açısından bir macera yaşamak, oyun oynamak[25] ya da "vatana hizmet etmek" için bir vesile oluyor. Bu nedenle askerlik yolu, korku, heves, merak, heyecan, istek, endişe ve neşeyle, bazen bir arada, bazen ağır basan bir duygunun yüküyle bekleniyor:

---

22 Ali D., 1973 Antakya doğumlu, üniversite mezunu, turizmci.

23 Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

24 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

25 "Bana oyun gibi geldi." (Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı).

"Bende askerlik sevgisi vardı. Yani ben Kuran'ı Kerim'i okumuşum. Bu bir Allah şeyidir, Peygamberin sevdiği bir yoldur diyerek öylece ben askere aşina olmuşum."[26]

"Anlatıyorlardı... İşte dayak var, her şey var. Onun için endişeliydik..."[27]

"Pusula kağıdım geldikten sonra, anladım ki askere gidiyorum. O heyecan ister istemez herkes için geçerlidir. Yaşar o heyecanı, yaşar..."[28]

"Oradaki arkadaşların hepsiyle de aynı duyguları, aynı heyecanı paylaştık. Neler olacak? Neleri yaşayacağız? Merakla bekliyorduk."[29]

"Çok tuhaf şeyler hissettim. Değişik bir yere mi gidiyoruz? Çok ezilir miyiz? Rahatlık yönünden nasıl bir yer? İnsanlar acaba askeri sever mi gibisinden... Oraya gittiğimizde on gün kadar zorluğumuz oldu. Sonra çabuk alıştık..."[30]

20 yaşına dek Trabzon'dan çıkmamış olan Mustafa K. de çok heyecanlı olduğunu hatırlıyor:

"Hayatımda gurbet yüzü görmedim. İlk kez askerlikte çıktım. Buradan giderken, sanki gezmeye gideceğim. Öyle bir havada ya... Neşe, meşe..."[31]

---

26 Mehmet K., 1931 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, diş teknisyeni.

27 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

28 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

29 Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

30 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

31 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

1974 doğumlu Özer S. de, askerlik vesilesiyle ilk kez Manisa'nın dışına çıktığını anlatıyor:

> "Biraz heyecanlıydık. İlk kez gurbete çıkıyorsun. Tabii ailemden ayrılacağım diye üzüntü vardı..."[32]

"Köprüyü geçene kadar ayıya dayı diyeceksin..."

> "Çocuklarım, burnunuzun dikine gitmemelisiniz. Siz çok güçsüzsünüz. Beni dinleyin... Ölüyü oynayın, uyuyan köpeği oynayın." (Balzac, *Köylüler*)[33]

Erkek ortamlarında, askerlik hikâyeleri çok anlatılıyor ve erkekler arası deneyim alışverişinin en temel konularından biri gibi görünüyor. Ancak yaşanan kişisel deneyimler çok derinlikli paylaşılmıyor. Daha çok fıkra ya da macera formatındaki hikâyeler anlatılıyor: "Babalarımızdan, akrabalarımızdan dinliyorduk tabii... Herkes askerlik anlatıyordu..."[34]

Askerlik anıları, kimi zaman filmlere ya da çeşitli anlatılara özenerek yaratılmış bir macera hikâyesine dönüşüyor: "Ağabeyim, Rahva diye bir köyde askerlik yapmış. Çok büyük tesadüftür ki ben de aynı yoldan geçtim. (...) Kar varmış... İkide bir şoföre diyor ki, 'Abi ben Rahva'ya gideceğim.' Tatvan'a gelmeden önce, yolda durmuş şoför, demiş ki 'in, Rahva bura.' Yahu Rahva neresi? 'Bak,' demiş, 'o ışığı görüyon mu?' Dağın tepesini göstermiş, 'Rahva orası'..."[35]

Kimisi askerliğini Yılmaz Güney'le yapmış, kimisi dur ihtarına uymayan çocuğu vurmadığı için ceza almış, kimisi

---

32 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

33 Aktaran Scott, 1995: 82.

34 Fazıl D., 1953 Sivas doğumlu, ilkokul mezunu, sinemacı.

35 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

dağ tepe gezmiş... Ne insanlarla karşılaşılmış, ne yerler görülmüş, ne mantıksızlıklara tanık olunmuş...

Bu anlatılar, askerlik hazırlığı yapan erkeklerde, merakı, heyecanı, isteği, endişeyi ve korkuyu artırıyor. Öyle ki Samsunlu tekstil işçisi Talip U., dinlediği hikâyelerden etkilenerek, henüz 16 yaşında askerlik rüyası görüyor. Anlattığı hikâye, bir erkeğin, *toplumsal yükümlülüklerin* altına nasıl bir tedirginlikle girdiğini, bilinmezliklerden ve yargılayıcı bakışlardan ne kadar korktuğunu özetliyor:

> "Ben 16 yaşlarında iken, insanlar askerlik anılarını anlatınca, şey aklıma gelirdi: Karanlık bir basketbol sahasının içinde orta sahaya aydınlık, elektrik verirler ya, onun ortasında ağlayan bir insanmışım gibi bir hava kaplardı içimi. Öyle bir şey..."

Genç erkekler, bu hikâyelerle yetişiyor, bu hikâyelerden edindikleri izlenimle askerliğe hazırlanıyorlar. Kimisi özeniyor, kimisi bir yük olarak görüyor, kimisi ise korkuyor:

> "Daha küçüktüm. Mahalle arkadaşları konuşurdu abimle. Ne bileyim, jilet yerine taşlarla tıraş yaparlar, yemek yiyemezsin, nöbete iki gün dikerler. Abimin korktuğunu hatırlıyorum..."[36]

> "Askerliğin iyi yönlerini anlattılar. Bir an önce askere gitmemi istiyorlar ya... İşte değişik insanlarla tanışacaksın... İlerde faydacılık anlamında yararlanabileceğin insanlarla..."[37]

> "Tabii büyüklerimiz, bilgilendirmek için, eski anılarını anlatıyorlardı. Bizler de özeniyorduk. Gittik gördük. Herke-

36 Uğur Ö., lise mezunu.

37 Uğur B., 1974 Antakya doğumlu, üniversite mezunu, gıda mühendisi.

sin yaşamasını isterim. Askerlik, bayağı sorumluluk isteyen bir şey..."[38]

"Çevremden duyduğum şeylerin yüzde doksan beşi 'Valla git, bir an önce bitir. Yani çekilecek dert değil,' diyor. 'Kurtardım,' diyor."[39]

"Herkes o üniformayı giymek ister. Çocukken askerî okulda okumak isterdim. Ama belli yaşı geçtikten sonra askere gitmeye çekiniyorsunuz. Duyduklarımızdan etkileniyoruz, 'Yok askerde şöyle dayak yedim, böyle dayak yedim...'"[40]

"Büyük ağabeyimin usta birliği Bursa'ya çıkıyor, çok müthiş şanslı. Gerçi kendisi şansız olduğunu söylüyor... Uludağ Orduevi'nde askerliğini yapıyor. Artistler falan gelmiş, onlarla resim çekilmiş. Ama çok zorlandım diye sürekli yakınır..."[41]

Erkeklerin, askerliğe dair, yeni adaylara verdikleri öğütler, bu deneyimden hangi sonuçların çıkarıldığını gösteriyor:

"Herkes şans faktörünün, örneğin nereye düşeceğinin çok önemli olduğunu, hatta aynı yerde olan iki adamın farklı askerlik yaptığını söylüyorlardı. 'Standart bir askerlik yok, herkesin yaşadığı aynı şey değil,' diyorlardı."[42]

"Askere gittin miydi şöyle olur. Komutanlar şey yaptı mı dinleyeceksin, bilmem ne yapacaksın. Öyle şeyler söylediler."[43]

---

38 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

39 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur.

40 Ali D., 1973 Antakya doğumlu, üniversite mezunu, turizmci.

41 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

42 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

43 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

"Dikkat edin, aksilik yapmayın..."[44]

"Kalabalığın içinde ol, göze batma..."[45]

"Ne önden git, ne arkada kal. Herkesin ortasından git."[46]

"Daha çok 'kendini koru'... 'Mantıksız şeyleri kafana takma'... 'Gününü doldurmaya bak... Dönüşü düşün...' şeklinde telkinler..."

"Hiç kimse kendi kafasına göre konuşamaz. Sorulmadan, konuşamaz. Bir de üç maymun hikâyesi. Duymadım, dokunmadım... Yani karışma, kaytarma... Yani birisinin rahatsızlığı varsa sen karışma. Üst bir görev verecekse, kaytarma..."[47]

"Bana kendimi korumam için telkinde bulunuyorlardı. 'Asker' diye hitap ediyorlardı. Dayım bilmem kim, akrabalar filan öyle kahvede mahvede..."[48]

"Amcamın oğlu, benden önce askerliğini yaptığı için, bana anlatırdı, işte askerde dürüst olman lazım. Askerliği rahat şekilde geçirmek için gerçekçi olman lazım. Üstlerine karşı çıkmaman lazım..."[49]

"'İlk zamanlarda zor gelir ama sonra alışırsın,' diyorlardı..."[50]

---

44 Kadir E., 1938 Rize doğumlu, ilkokul mezunu, denizci.

45 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

46 Muammer A., 1972 Ankara doğumlu, ilkokul mezunu, marangoz.

47 Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

48 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı. İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yaptı.

49 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

50 Şeref-Sofya, 1961 Ankara doğumlu, İstanbul'da transseksüel olarak yaşıyor, seks işçisi.

"Bir mesleğim olduğu için bana, 'bonservis al ama ehliyeti, bonservisi söyleme, ustalık yaparsan uğraştırırlar,' dediler. Gittik, söylemedik. (...) Aslında herkesin dediği gibi değilmiş. Millet daha güzel arazi oluyor..."[51]

Askerlik sürecinden çıkarılan sonuçlar, uyum sağlanan hâkim değer yargılarını açık ediyor. Genel kabul, askerlikte yerine göre farklı koşulların oluğu, her birinin özgün zorluklar barındırdığı yönünde. Savaş ortamında, özellikle Türkiye'nin savaş bölgesinde kalanların anlattığı deneyimler daha özgünken, denizciler, daha rahat olduklarına inanıyor ama başka türlü sorunları, özellikle erkekler arası gerilimleri dillendiriyorlar. Anlatımlarda, aldıkları görevler, komutanın kişiliği ile bölge koşulları zorlukları belirleyen ana faktörler olarak ortaya konuyor. Birçoğuna göre, her türlü zorluğa zamanla alışılabilir ancak *insanın kendini koruması için özel bir çaba harcaması, önde görünmemesi, ortalarda saklanması, kalabalığın içinde kaybolması, üstlerine karşı çıkmaması, başkalarının işine karışmaması, aksilik yapmaması, dürüst olması, her şeyi kafaya takmaması, gününü doldurmaya bakması, dönüşe odaklanması gerekiyor.*

J. C. Scott, tabi olanların iktidar karşısında yarattıkları izlenimi yönlendirmek becerisiyle hayatta kalma stratejisi geliştirdiklerinden, dolayısıyla sürekli bir gösteri halinde olduklarından bahseder.[52] Bu beceriler ise, Scott'a göre, dilini tutmak, öfkesini bastırmak ve fiziksel şiddet dürtüsünü zapt etmekten ibarettir.[53] Askerlikle ilgili verilen öğütler, erkeklerin kendilerine yüklenen misyonu nasıl taşıdıklarını da gösteriyor. Özellikle ebeveynleri tarafından, çeşitli tahakküm yapılarıyla kurdukları ilişkilerde kendilerini koru-

51 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

52 Scott, 1995: 25.

53 *A.g.e.*, 68.

yacak hürmet ritüellerini öğrenerek toplumsallaştırılan erkekler, kendi aralarındaki hiyerarşik ilişkilerde, öncelikle yerine göre davranmaya alışıyorlar: Yerine göre konuşacak, yerine göre susacak, yerine göre emredecek, yerine göre itaat edecek, yerine göre aksilik yapmayacak, yerine göre kaçacak, yerine göre silinecek, öne çıkmayacak, becerisini yerine göre gösterecek, dürüst görünecek, çalışkan olacak...

Sadece askerlikte değil, tümüyle toplumsal hayat içinde erkeğin kulağına küpe edilen bu bilgiler, hâkim erkeklik klişelerinin bir insanı çelişkili tutumlara da nasıl zorladığını gösteriyor.

4
Uğurlar Olsun...

Askerlik yolu, Türkiye'de erkeğin olgunlaşma durağına doğru attığı en önemli adım, bir ayrılık aşaması, yeni kimliğine tek başına yürüyüş...

Günümüzde büyük kentlerde, aile ve akrabalarla ilişkisi çoktan çözülmüş, dünya ölçeğinde karşılaşmalar, deneyimler yaşayan; çok dilli bir iletişim ağına sahip azımsanmayacak sayıda erkek var artık. Ama bunların yanında, özelikle İstanbul dışındaki illerde yaşayan, doğup büyüdüğü bölgesini, kentini, hatta mahalle ya da köyünü terk etmemiş erkekler daha büyük bir nüfus oluşturuyor. Askerlik, iki ideal tip arasında kalan her bir erkek için değişik anlamlara sahip. Farklı erkek toplulukları içine bir kez ya da defalarca girip çıkan, yurtlarda kalan, sporculuk yapan, gemilerde görevli olan, mahallesindeki fabrikada çalışan, ailesini geçindirmek için uzak kentlerde inşaatçılık yapan ya da köyünden ilk kez çıkıp yeni bir dünyayla tanışan erkekler, askerliğe farklı beklentilerle gidiyor.

Asker yolculamaları, sosyal, siyasal ve coğrafi bağlama, buralarda askerliğe biçilen anlama göre farklı biçimlerde

gerçekleşiyor. Kimi kentlerde, genç asker adayları, tek başına yola çıkıyor. Bazıları ailesi, arkadaşları ya da sevgilileri tarafından yolculanıyor. Özellikle kırsal alanlarda ya da akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin korunduğu kimi kentlerde, asker yolculaması, toplumsal gelenek halini almış etkinliklerle, bir ritüel atmosferinde gerçekleşiyor.

Bu toplumsal alışkanlık belli bir bölgede öne çıkmıyor. Kuzeyde, güneyde, doğuda ve batıda, akrabalık ya da komşuluk ilişkilerinin sürdüğü tüm bölgelerde, asker yolcuları benzer biçimlerde uğurlanıyor. Eğer bir mahallede ya da köyde, aynı tertiple yola çıkacak genç erkekler varsa, bunların kutlamaları da ortaklaşıyor. Kimi asker adayları, onlarca yemek davetine katılıyor. Özellikle yemeklerde askerlik üzerine konuşuluyor, deneyimli erkekler kendi tecrübelerini paylaşıyorlar. Bu buluşmalarda, erkekler kendilerine yönelik muameledeki farklılaşmayı ve bundan ne kadar etkilendiklerini anlatıyorlar. Büyüklerinin kendilerine hizmet etmesine ya da babalarının ağlamasına alışık olmayan genç erkekler, en çok bu ortamda, ciddi bir dönemeçte olduklarını ve çıkacakları yolun gelecekleri açısından önemini hissediyorlar.

> "Bizim tertibimiz 12 kişiydi. (...) 12 kişiyle davetiyelere gittik. Sırayla. Bir gün bizim eve mesela, arkadaşlar arasında... Grup halinde, eğlenerek tabii... Ayrıca akrabaların davetlerine gittik... (...) Arkadaşların evine gitmek de şart. Çünkü arkadaşımızdır. Bizimle beraber geliyor. Akrabalar da zaten çağırdı, mecbur gidiyorduk. 'Bugün bize davetlisiniz...' Biz de gidiyoruz. İşte askerlikte şöyle olur, askere gitmeyen erkek değilmiş falan... (...) Büyükler bize hizmet ediyor. Biz hizmet edeceğimize onlar yapıyor var ya... Bize iş yaptırmıyorlardı. Garip geliyordu. Mahcup oluyorduk... (...) Son gideceğimiz gün eğlence yaptık. (...) İşte

ağlayan falan oluyordu bazen. Ortada oynuyor askere gidecek arkadaşlarımız. Aileler falan gördü mü hüzünleniyordu tabii... "[1]

"Bizim bu yörelerde, askere gitmeden üç beş gün öncesi, aile, dost, akraba içinde ister istemez toplanma oluyor. İki büyük abim davet etti. Yakın akrabalar davet etti. Yaklaşımları, konuşma tarzları çok farklıydı... Yani efendim yolcudur diye daha hassastı. Değeri, kıymeti, sevgiyi öne çıkarıyorlardı. (...) İster istemez o da bir anı olarak insanın gözünden gelip geçer."[2]

"Bizim orda meşhurdur.[3] Askere davetler olur. Bütün davetlere gidemezsin, çok kimse davet ettiği için... Ancak yakınların davetine gidersin..."[4]

Ailesinden ayrı yaşayan, hatta askere isteksiz giden gençler arasında da, biçim değiştirerek aynı ritüel yaşanabiliyor.[5] Örneğin İstanbul'da ailesinden ayrı yaşayan, kendisini sol muhalefet içinde tanımlayan Gökhan'a "askere uğurlama yemeğini" arkadaşları yapıyor:

"Uzun süredir görüşemediğim arkadaşlarım vardı. İşte okuldan, yurttan çok samimi arkadaşlar... Onların yapmış olduğu güzel bir organizasyon vardı... Zaten eskiden yaptığımız, içki içtiğimiz görüşmelerden biri olsun diye özellikle rica ettim. 'Asker uğurlaması gibi bir şey olmaz, tamam

---

1 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

2 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

3 Bahsettiği bölge Konya ve çevresidir.

4 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

5 Hatta İstanbul'da, radikal sol gruplardan mahalleli gençlerin, –tıpkı milliyetçi uğurlamalardaki gibi–, otobüsün önünü kesip devrimci marşlar söyleyerek arkadaşlarını askere yolladıklarına tanık olunmuştur.

mı,' dedim... İster istemez bana dönüyordu doğum günü çocuğu gibi. Asker üzerine bir takım laflar ediliyordu. Bir taraftan sevdiğim arkadaşları bir arada görmekten dolayı sevindim, bir taraftan da buruk bir şey var. İşte onlar burada kalıyorlar, işe güce, hayata devam ediyorlar. Sizi, aslında bildiğiniz ama yaşamadığınız için de bilmediğiniz bir hayat bekliyor..."[6]

Pek çok yolcu, askerlikte hayatın "zevklerinden" uzak kalacağını düşündüğü için, gitmeden, içinde kalan ne varsa yaşamaya çalışıyor. Adanalı Ali S. de bunlardan biri:

"Sosyal yaşantımızın askerde olmayacağını söylüyorlardı. Buranın tadını çıkarmaya çalışıyorduk. Hele şu gömleği, şu ayakkabıyı bir sefer daha giyeyim. Hele şu arkadaşımla gezeyim. Hadi Menderes'e, baraja gidelim falan..."[7]

En büyük asker bizim asker

Yemek ve eğlencelerden sonra asker uğurlamasına sıra geliyor. Asker uğurlamaları hâlâ pek çok bölgede şenlikli yapılıyor. Türkiye'de azımsanmayacak kadar genç erkek, askere, ailesi, akrabaları ve komşuları tarafından uğurlanıyor. Bu uğurlama aynı zamanda, zor koşullara gidecek genç erkeğe güç vermek amacını da taşıyor. Bu nedenle asker yolculamalarında, yaygın olarak "En büyük asker bizim asker..." tezahüratı duyuluyor, genç erkek askere zurnalar, davullar, alkışlar eşliğinde gidiyor:

"Otobüse bindik buradan, davullarla, zurnalarla, bilmem neler... Arkadaşlar camı kırdılar... (...) Camı bana ödettir-

6 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor.

7 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

meye çalıştılar. 'Niye ben ödüyorum,' dedim. 'Ödemem,' dedim..."[8]

"Ailemiz bizi yolcu etti. Tabii bütün komşular, arka mahalleden gelen arkadaşlar vardı. Kutlama oldu. Beni havaya attılar. Türkü söyleyen, içki içen, hepsi var. Ben bile türkü söyledim. 'O kara gözlerine Leyla'm, sürme mi çektin...' Ondan sonra tren düdüğüyle birlikte geçtik. El salladık..."[9]

"Ağabeyimdir, anamdır, babamdır, beni yolcu etmek için otogara geldiler. Fotoğraflar çekildi... Benim gibi nice insanlarla birlikte bizi, davul zurnalarla, ne bileyim, alkışlarla, böyle benzeri şeylerle yolcu ettiler. O da bir anı olarak aklımda kaldı... Anam çok ağladı. Artık o da oğul acısıdır. Gidecek, orda ne zorluklar yaşayacak? Kazası olur, belası olur... Kendine göre duygulanıp ağladı. Tabii insan ister istemez etkileniyor. Ben ağlamadım da çok etkilendim..."[10]

Annenin ağlaması, bilinmez bir yola çıkan erkek için etkileyici olduğu kadar, gerekli bir durumdur. Anne ağladıkça, genç erkek, kendini daha erkek sayar, atılacağı tehlikeleri, baş edeceği zorlukları daha çok hisseder. Anne ağladıkça, genç erkeğin muhtemelen göğsü şişer, yüzü sertleşir. Ama ya babanın ağlaması? Yolcu, işte o zaman nasıl bir dönemeçte olduğu fark eder.

"Millet uğurladı. Babam, amcası da askerde öldüğü için, bana çok üzüldü, çok ağladı. Ben ne kadar da babama sarılsam, ağlasam da, tabii insan evladıdır, arkasından gelecek. Ne kadar baba gelme dediysem de geldi, beni uğurladı."[11]

---

8 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

9 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

10 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

11 Hamit D., 1951 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, seyahat firmasında görevli.

"İlk defa babamın benim için ağladığını gördüm. Çok üzüldüm ona. Yani ağlayacaktım, zor tuttum kendimi."[12]

Türkiye'deki savaş koşullarından dolayı, asker cenazelerinin arkasının kesilmediği son yirmi senedir, bu yolculamalar ülke çapında yayıldı. Milliyetçi gösterilerin de gerçekleştiği bu uğurlamalarda sık sık şöyle bağırılıyor: "Mehmet gidecek, geri dönecek..."

Akrabalarla, komşularla iç içe yaşamayan, kalabalık olmayan ailelerdeki erkek evlatlar da ağabeyleri ya da babaları tarafından yolcu ediliyorlar. Çekirdek aileden ayrılık bazen daha duygusal bir atmosferde gerçekleşiyor:

"Babam götürdü, teslim etti. Pazar günü gittik. Hatta dedik, pazartesi teslim olalım; babam dedi ki, 'zamanında git, zamanında gel oğlum. Bir gün burada dursan, ne olur?' 'Madem öyle, sen bilirsin,' dedik. O teslim etti. Babamla vedalaşırken ağlamadım. Ama yola çıkacağımız zaman... Kardeşlerim bana çok bağlıdır. O an çok duygulandım. Kendimizi tutamadık yani, istemesek bile gözümüzden yaş gelmiştir. Çünkü ilk kez gurbete gidiyoruz. Ailemden uzaklık var diyerekten öyle bir duygulandım..."[13]

Kimisi için ise uzun ayrılıklar öncesi nişanlısıyla ya da sevgilisiyle vedalaşmak her şeyden önemli oluyor: "Annemle vedalaşıp gidecektim. Gittim, pılımı pırtımı topladım ve geldim. Onun için ailem bana küstü. Çantamı aldım, çektim garaja gittim. Kimse benimle gelmedi. (...) Gittim, nişanlımla vedalaştım."[14]

---

12 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

13 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

14 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

Bilinmeze doğru yolculuk...

Türkiye'nin dört bir yanından çeşitli biçimlerde, hem benzer hem de çok farklı duygularla yola çıkan erkekler, birçoğunun ifadesiyle "bir bilinmeze doğru" yol alıyorlar. Görüştüğümüz erkeklerin önemli bir kısmı, askerlik hizmeti nedeniyle ilk defa memleketinden çıktıklarını anlatıyor. Hatta bazıları, askerliği, adını bile duymadığı yerde yaptıklarını söylüyorlar. Kimisi istemeden, kimisi isteyerek, kimisi heyecanla, kimisi korkuyla, büyük bir çoğunluğu bütün duyguları birbirine karışarak çıkıyor yola. Ama genellikle, bu bilinmeze yolculuk deneyimi, hevesle anlatılan bir macera olarak kayda geçiyor. Bazıları bunu fırsat bilip ilk defa, ailesinden uzak olan bir kentte eğleniyor; bazıları da yolculuğu bir masal tadında yaşıyor. Bu eğlencenin niteliği, erkeklerin sınıfsal ve sosyal durumuna, geçmiş deneyimlerine göre değişiyor. Kimileri için, "macera", uzun süren yolu bir "âlem"e

"Biz buradan otobüse binip giderken, bir çocukla yan yana oturduk. İşte 'Merhaba,' 'Merhaba, nereye gidiyorsun?', 'Askerim, şuraya gidiyorum,' 'Nerde?', 'Şurada,' 'Aynı yere gidiyoruz,' filan derken, bütün 12 saat, 15 saat, neyse beraberliğimiz oldu. Bana şöyle bir şey anlattı... O bana 'abi' derdi. Belki yaşı benden ufaktı belki de sakallı olduğum için... 'Abi, bizim memlekette gencin bir tanesi gitmiş, yatan bir deveye binmiş. Deve o anda kalkmış. Deve kalkmış yürüyor. Eee. Çocuk deveye yık yık diyor, dur diyor durmuyor. E, deve yüksek, atlamaya cesaret edemiyor. Oradan giderken bir arkadaşına rastlıyor. Arkadaşına diyor ki: 'Arkadaş, kurban, bak git orda bir arsa, arsanın içinde var bir yapı. İçinde var bir demir kapı. Demir kapıdan aç, içeri gir, benim babo orda. Benim baboya de ki: Senin Mamo bindi bir alamete, gitti kıyamete. Ya döner ya dönmez.' Öyle işte... Biz şimdi gidiyoruz kıyamete kardaş... Askere gidiyoruz. Ya döneriz ya dönmeyiz..." (Ali Z. 1956 Erzincan doğumlu. İstanbul'da yaşıyor Üniversite mezunu. Tüccar)

dönüştürmek iken, kimileri için, kendi mahallelerinin, sosyal ortamlarının dışına çıkmak, otelde kalmak ya da başka bir şehrin pavyonlarına, genelevlerine gitmek olabiliyor:

> "Trende arkadaşlar bana 'ya kafanı yorma, üzülme askerliktir,' dediler. Zaten gurbette büyüdüm, bu tür şeylere alışkınım ama... Bir büfeden içki, şarap almışlar. Gençtik işte... Eskişehir'e kadar çektik şaraptan, ufak ufak aldık. Yalan atmamak lazım... Zonguldak'a kadar çektik."[15]

> "Trende türkü söyleyerek... Şen şakrak... 4 gün, 4 gecede vardık..."[16]

> "Arkadaşlarla şen şakrak Bursa'da eğlence yaptık. Öyle eğlendik kendi halimizde. İzmir'de pavyona, bilmem nereye gittik. Geneleve gittik..."[17]

> "Trabzon'da bir arkadaşımla beraber sınava girdik. Sonra baktık, O Ankara Etimesgut, ben Ankara Polatlı. Atladık otobüse, doğru Ankara'ya. Ama hiçbir yer bilmiyoruz. Oturduk otogarda. O daha önce İstanbul'a falan gelmiş ama ben hiç çıkmamıştım. Minibüse atladık ama nereye gittiğimizi bilmiyoruz. 'Otele götürür müsün?' dedik. Hani biz askeriz. Pahalı olmasın. Bizi bıraktı bir yere, o akşam orda kaldık ama çektiklerimizi bir biz biliriz. Donduk. Kalorifer yanmıyor. Sabahı zor ettik. Neyse çıktık sabah, dedik bari hiç beklemeyelim, teslim olalım. Şöyle adam gibi bir şey yapalım. Yeri de bilmiyoruz. Çıktık oradan... Polatlı'ya vardıktan sonra, işte öğlendi, bir yemek yedim..."[18]

---

15 Hamit D., 1951 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, seyahat firmasında görevli.

16 Sadık K., 1919 İzmir doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Mardin ve Urfa'da yaptığı askerliği 3 yıl sürmüş.

17 Müslüm Ö., 1951 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, işçi emeklisi.

18 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, askerliğini Erzurum'da yaptı.

"Asker sevkiyatı var, yer yok. Dışarı çıktın mı bir daha giremiyorsun. Böyle döş döşe, kalabalık. İnzibatlar yakalamadan, biz de mahalleden bir arkadaşla ona göre ayarlama yaptık... Buluştuk... O gün teslim olmadık. Üç günümüz daha var... Gittik, lüks bir otele... Günlüğü 10 lira. Üç gün kaldık otelde... Manisa'da gezdik, geneleve gittik. Bakıyoruz kadınlara, hoşumuza gitmedi. Çıktık, teslim olduk."[19]

"Bir arkadaş vardı. Yolda tanıştık. İndik Malatya'da. Haydi, biraz gezelim. Gezdik çarşıyı. Malatya'ya ilk kez geliyordum. Bir iki kere Ankara'ya gitmiştim. Onun dışında çıkmadım Konya'dan. Gezdik sağı solu. Hani askerlikte sağa sola bakarlar. Kahvelere, bilmem nerelere... Malatya'da izne çıkarsak gideceğimiz yerler var mı, hani şöyle randevu evleri filan... Keşfedelim. Genciz, sıkıydık böyle... Baktık, öyle yerler varmış. (...) Ondan sonra teslim olduk..."[20]

Maceralar, sadece eğlenceden ibaret olmuyor. Genç erkekler, bilinmez yollarda, kendilerini bir filmde, ya da masalda hissediyor:

"Otobüs Kars'a devam ediyordu. Bize dedi ki, 'burada ineceksiniz.' Elimizde iki çuval, indik karın ortasına. Yollar kapanmış. İnzibat da yok. (...) Ortada kaldık. Her taraf kapalı... Dağlardan tek tük gelen köylülerin açtığı kahve var. (...) Oraya oturduk. Millet tuhaf tuhaf bakıyor, nereden geldi bunlar... Korsan gibi..."[21]

"Siirt'in var olduğunu haritada bilmiyorum. ... Gittiğimde, her taraf kar, bembeyaz. Baktım insanlar kara çarşaflı... Dedik ki lan nereye geldim ben?"

---

19 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

20 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

21 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci.

Genç erkeğin içinde yetiştiği sosyal ve kültürel ortam, bazen, evden çıkar çıkmaz onun bir eğlenceye atılmasını engelliyor; ya eğlenmenin yolunu bulamıyor ya da böyle bir deneyime cesaret edemiyor. Örneğin Trabzonlu Mustafa K., tanımadığı şehrin kafeteryasında tek başına maç dinlemekle yetiniyor. Tabii diğer erkeklerin maceralarını dinlediğinde, yaşayamamış olduğu hayalleri için hayıflanıyor ama kendince bir gerekçe de buluyor:

> "Kiminin niyeti bozuk... Adam diyor, 'teslim olacağım nasıl olsa; gezeyim biraz da.' Biz hiçbir yere gitmedik. Şimdiki aklımız olsa, askere giderken adam tek âlem yapmaz mı ya? Biz aynen ana kuzusu gibi yani. Ortam mortam yok. (...) Hiçbir yeri gezmedim. Bir kafeteryaya gittim. Trabzonspor'un Galatasaray'la maçı vardı. Radyodan dinledim. Yenilince sinirlendim, teslim oldum. Yenseydik biz Galatasaray'ı, ne teslim olacağım! Allah bilir neler yapardık..."[22]

Konuşmasının bütünü içinde, kafasında parlayan mitin gerisinde kaldığını, hatta "ana kuzusu" gibi olduğunu itiraf eden genç erkek, öyle görünüyor ki "Allah'ın bildiğini" ne kendisi biliyor ne de ortaya koyduğu gerekçeye inanıyor. Bu nedenle hem "kiminin niyeti bozuk, gezmek istiyor," diyor hem de "şimdiki aklımız olsa, askere giderken adam tek bir âlem yapmaz mı?" diye soruyor.

---

22 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

5
Artık Çıkış Yok

"Çiçeği burnunda, 20 yaşında
Annesi askere göndermiş delikanlıyı,
Ağlama sen anne, vatan bana emanet."[1]

Çok farklı ortamlardan çıkıp başka yolculuklardan geçmiş genç erkekler, nizamiyeden geçip teslim olduktan sonra birbirlerine yeniden bakıyorlar. Birçoğu, bu karşılaşmadan aklında kalan herhangi bir suret olmadığını söylüyor.

> "Hakikaten insanda bir çekingenlik oluyor. Kim nedir, ne yapıyor? Türkiye coğrafyasının çeşitli yerlerinden gelmiş insanlar var..."[2]

> "İnsan acayip duygulanıyor böyle. Korkuyor, ürperiyor. Her yerden insan var..."[3]

> "Vallahi askerlik öyle bir şey ki, girdiğinizde çıkamazsınız, çıktığınızda giremezsiniz. O nizamiyeye girdiniz mi çık demedikleri sürece çıkamazsınız."[4]

Ayrı tarihleri ama ortak yazgıları birleşen gençler, hep birlikte "teslim" oluyorlar. Bu, gerçekten bir teslim oluş gi-

1 Murat Ç., 1982 İstanbul doğumlu, ticaret lisesi mezunu, muhasebeci.

2 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

3 Muammer A., 1972 Ankara doğumlu, ilkokul mezunu, marangoz.

4 Ali D., 1973 Antakya doğumlu, üniversite mezunu, turizmci.

"Kışla dolmuş. Yatacak yer yok... Kapıda kaldık. Neyse dediler ki, 'gelenler sinemada yatacak..' Yani bir koltuğa oturup... pinekleyip yatacak. Ben o zaman da sakallıydım. Aynı bu şekil gittim yani askere. Akşam namazı için camiye gittim. Tabi bizi sakallı görünce ilgilendiler. 'Yatacak yeriniz yok biliyoruz,' dediler. 'Gel, beraber idare edelim..' Ben de, 'sizi rahatsız edemem,' dedim 'ama mümkünse camide yatayım.' 'Olur,' dediler. Yatsı namazını kıldık. Üstüme kapıyı kilitleyip gittiler. Tek kaldım orda. Kafamın altına da bir halı mı ne, bir şey buldum herhalde. (...) Efendim, canım bir sigara istedi... Aman Yarabbi, diyorum, ya olmaz. Askerliğin vermiş olduğu şey var. Evden ayrılmışsın, garip bir yerdesin, uyku tutmadı bir türlü... Yarım saat, bir saat sağa döndüm, sola döndüm içmemek için. Ne ettiysem mümkün bulamadım. Evden ayrılmak zor... Bir de alışkanlık var. Aslında evde elime pek almıyorum. Keyfe geliyorsun, sıkıntıya geliyorsun içiyorsun. Bir alışkanlık işte... Velhasıl kendime hâkim olamadım, sigarayı yaktım. Şimdi ulan sabah gelip bana ne diyecekler? Ulan bu adamlar bize bu kadar hürmet etti. Cami sorumlusu riskin altına girdi. Değil mi? Yani bu insan sorumluluğu üzerine aldı... İki nefes vurduk, baktım içeri pis koktu. Tuttum, affedersin, mendilimi çıkardım, içine tükürdüm bastım, koydum cebime. İki şey vurunca şeyimiz geçti. Neyse yattım. Sabahleyin, o çocuklar geldi, camiyi açtılar. Ezan okudular. Ben de abdest aldım, namaz kıldım. Gittim arkadaşların yanına. (...) Sabah mendil nasıl pis koktu biliyor musun? Daha dünyada böyle iğrenç şey olamaz. Dedim 'bunu içmeyeceğim.' Bana nefret geldi yani... Askerde ağzıma vurmadım daha. Yani aşağı yukarı 9 yaşından beri içiyorum. Çocukluğumdan beri içiyorum. İlkokuldan beri... Ne bulursak içerdik, kuzu koyun otlatırken... Neyse bunu orda bıraktık." (Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu. İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar)

bi anlatılıyor. Çünkü hepsi de sadece kendilerine söyleneni yapmaya hazır, bekliyorlar. Beklemek, endişeyi büyütüyor. Bu nedenle birçok erkeğin aklında, teslim oldukları güne dair en çok "beklemek" kalmış:

"Askerde temel şey sıraya girmek... Sürekli bir takım sıralar, kuyruklar... (...) Asıl kuyruğu asteğmenlik sınavına girdiğimiz zaman yaşadık. Hiç bitmeyecek gibiydi. (...) Biri bitince başka kuyruk başlıyor. Hepsinde ayrı işlem var... Birkaç defa numara alıyorsun. Son işlemin yapıldığı masada komutanlar var. Tam karşısında sandalyeler... On kişiyi görüşmeye alıyorlar. Böylece on sıra sonraki yere kayıyorsun. Sandalyelerin üzerinden böyle zıplayarak ilerliyorsun..."[5]

"Uzun sürdü. Sinema gibi bir yerde tutuyorlar. Numarasını alan gidiyor..."[6]

"Dokuz masa vardı. Ve o dokuz masanın bir tanesine bir asker girebiliyor. Bölük bölük ayırmışlar, her bölüğün bir masası var. O sıraya girince aklıma sivil hayatta elektrik, su faturası sırası geldi. Hala inanamıyorum askerde olduğuma. Zannediyordum ki ben şimdi işlemleri halledeceğim, geri evime gideceğim gibi geliyordu bana ama hah... Hiç öyle değildi. İşte orda masaya sıramız geldi, gecenin 2.30'una, 3.00'üne kadar ayakta bekledik. Sıra gelene kadar..."[7]

"Nizamiye'de bana 'bekle, otur,' dediler. Akşama kadar beklettiler. Orada bir iki arkadaşla tanıştım. Akşama doğru içeri aldılar. İlk defa nizamiyeden içeri giriyorsun, ister istemez merak ediyorsun; hani küçükken televizyonda izliyorsun askerler, silahlar... Tabii artık çıkış yok. Girdiğinde anlıyorsun."[8]

---

5 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor.

6 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

7 Talip U., 1984 Samsun doğumlu, lise terk, tekstil işçisi, askerliğini Zonguldak'ta yaptı.

8 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, askerliğini Erzurum'da yaptı.

Bekleyenler çeşitli talimatlarla karşılaşıyorlar, sıraya girip çıktıktan sonra, imza atıyorlar, duvara yaslanıyorlar, sayılıyorlar, fotoğraf çekiliyorlar, sigara topluyorlar, bazen "hoş geldin dayağı" yiyorlar... Böylece yepyeni bir şaşkınlık deneyimi ya da "şok" hali başlıyor.

> "Uzun saçlı gitmiştim. (..) Saçları makineyle kestiler. Duvara yaslandırdılar, fotoğraf çektiler. Sonra o fotoğraflara bakıp çok güldük. Herkesin yüzünde bir şok ifadesi var. Gerçekten çok gülünç... Bambaşka bir ortam ve kimse ne yapacağını bilmiyor. Oradan oraya dolaşıyorlar koyun gibi..."[9]

> "Bir astsubay geldi. Dedi, 'bunlar yeni gelenler mi?' Her birimize birer tane vurdu. Dedi, buranın âdetidir. (...) İçimden küfür ettim..."[10]

> "Kapıdan girdik... Bizi bir bahçede oturttular. 30-40 kişi daha var. Arkadaşlar geliyor, tanışıyoruz... O arada rütbeli çocuk geldi. Onbaşıydı. Orada çok etkilendim. 'Sigara içmiyorsunuz. Artık askersiniz. Kalkıp izmaritleri toplayın.' Daha yeni gelmişim... Bu beni bayağı etkiledi."[11]

9 Özgür Ö., 1970 İzmir doğumlu, yüksek lisans mezunu, akademisyen.

10 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

11 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

6
Erkek Olarak Pişmek...

Erkekler, *homososyal* hiyerarşik topluluk içinde geçirdikleri ortak yaşam sürecinde, hep birlikte, ortak bir model eğitimi alıyorlar, çeşitli bilgi ve alışkanlıklar ediniyorlar.

Aydın S. bu değişim sürecini şöyle tanımlıyor:

> "Herkes aynı kabın içinde pişiyor."[1]

Öyleyse, bu pişirilme nasıl bir kapta, hangi deneyimlerle gerçekleşiyor?

Önce kalıba girmek...

Asker olmak, aynı zamanda yeni bir çehreye bürünmek anlamına geliyor. Çeşitli merasimlerle kodlanan bedenler sınıflandırılıp standartlaştırılıyor. Herkesin saçları çok kısa kesiliyor, bıyıkları ya da sakalları varsa, ortadan kaldırılıyor; hepsi tek tip elbiseler giyiyorlar. Genellikle, telkinler sonu-

1 A. S., 1962 Aydın doğumlu, üniversite mezunu, beden eğitimi öğretmeni, askerliğini Ankara'da yaptı.

"Elimizde çanta ve bavulları oradan oraya taşıyarak... Bir taraftan ailesiyle gelenler aileleriyle konuşuyorlar, işte bir taraftan fotoğraf çektirenler, telkinlerde bulunanlar, ailelerin telkinleri... Arkanda, önünde olan biten bunlar... İşte artık işlemler bitiyor, mesai de bitiyor. Daha sonra benim düştüğüm taburun komutanı bir konuşma yaptı ailelere. İşlemlerimiz yapıldıktan sonra, o elbiselerin olduğu deponun önüne götürüldük. Ondan önce bir daha çadırın önüne götürdüler, orada bizi sıraya soktular ondan sonra, mangalar oluşturdular. Öyle işte... Deponun önüne götürdüler. O depoya sırayla girdik, girenlerin çıkmasını bekledik. Orada kıyafetlerimizi giydik. Botumuzu bağladık. O yarbay bir konuşma yaptı. Konuşma bitince oradaki aileler, çok böyle yürekten alkışladılar. Daha çok çocuklarının emin ellerde olduğunu, işte doğru yere götürüldüğünü, o çocukların aynı zamanda kendi çocukları olduğunu anlatan bir konuşmaydı. Bitiminde güçlü bir alkış koptu. Ondan sonra aileler çıkarıldı. Sonra biz askerî kıyafetlerimizi giydik. Ayağımıza göre botumuzu aldık. Tabi bir taraftan orada curcuna yaşanıyor. Numara farklı oluyor, uymuyor... Kıyafeti giyiyor üzerine, çok bol geliyor. Kıyafet olmuyor. Çok komik bir durum yani, herkesin üzerinde duran eğreti bir şey var, kıyafet var. Hala bir telaş olduğu için sonraki şeyi merak ediyorsunuz. Sürekli şey var, işte nereye götürecekler, ne yapacağız, bunları düşünüyorsun." (Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor.)

cu, saçlar, bıyıklar, sakallar, teslim olmadan önce dışarıda kestiriliyor: "Tıraşımızı dışarıda olduk. Giderken uyardılar: 'Ulan sakın tıraş olmadan gitmeyin, saçınızı yolarlar...'"[2]

Askerlik deneyimlerini anlatanların geneli, yeni kıyafetlerini giydikten sonra kendisini ve arkadaşlarını tanıyamaz olduğunu hatırlıyor. Yeni çehreleri, genç erkeklere tuhaf ya da komik görünüyor. Bu değişim, erkeği sadece sosyal çevresinden değil, kendi bedeninden de koparıyor. Bu kopuşu

2 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

ifade eden birçok yabancılaşma hikâyesi var. Kimisi bunu "Ben, ben değildim," diye tanımlıyor. Önceden bıyıklı, sakallı ya da uzun saçlı olanlar da, diğerleri de, üniformaları içinde kendilerini boşlukta ve tarihsiz hissettiklerini anlatıyorlar:

> "Gidinceye kadar bıyıklıydım. Bıyıklarını kestirince kendine yabancılaşıyorsun... (...) Risklere karşı anlaşılabilir bir şey ama insan kendisiyle tereddüde düşüyor. Ben, ben değilim algılamasına gidiyor."[3]

> "Bizi bir yere soktular. Hangar gibi bir yer. Askerî elbise, iç çamaşırı... Kollarımızı böyle, paralel uzattık. Pat pat atıyorlar, biz de tuttuk. (...) Başladık giyinmeye... Sonra tanıyamadık birbirimizi. Çok enteresan."[4]

> "Şunu hiç unutmuyorum. Unutamam yani. Elbiseyi giydikten sonra lavaboya gittim. Elimi yıkarken kendime şöyle bir baktım. Çok bol elbiselerin içinde kendimi kaybetmişim. Diyorum ki Allah Allah, bu ben miyim? Tereddüde düştüm."[5]

> "Bu elbiseleri giydiğim zaman ayna karşısında biraz kendimden şey oldum. Ne bileyim, kendimi bir tuhaf hissettim yani..."[6]

> "Boş bir araziye çıktık, dediler ki herkes ellerindekini yere bıraksın, üstündekini çıkartsın! Utanılacak bir durum, hiç hoş değil..."[7]

---

3 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

4 Müslüm Ö., 1951 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, işçi emeklisi.

5 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

6 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

7 Ş. Ö., 1956 Yozgat doğumlu, lise mezunu, memur, askerliğini Sivas ve Tekirdağ'da yaptı.

"Kıyafet hiçbir zaman üzerinize uymuyor. Bana da uymadı. Büyük geldi.."[8]

"Çok komik bir durum yani, herkesin üzerinde duran eğreti bir şey var. Sen şeyi merak ediyorsun. Nereye götürecekler, ne yapacağız, bunları düşünüyorsun."

"İlk teslim olduğumuzu dün gibi hatırlıyorum. Sıraya soktular. Banyoya soktular. Banyodan çıktık ama elimiz ayağımız titriyor... Eşyalarımızı çıkarttık, elbiselerimizi bir çuvala doldurduk. Yeni elbiseler verdiler, botlar motlar... İç çamaşırı... Bana da büyük gelmedi mi? Girdim, çuval... Çözemiyorum, elim ayağım dolanıyor. Diyemiyoruz ki, komutanım, botlarımız büyük geldi. Sonra giydik elbiseleri soluncaya kadar."[9]

"Tuhaf bir şey işte... İnsan kendini huzurda hissetmiyor öyle..."[10]

"Yani renkli renkli giyinmek varken, yemyeşil kepi kafana takıyorsun. Kafam ağrıdı zaten. İlk gün sıkıyor buradan, sıkıyor alnımdan. İki gün zaten kafamın ağrısından uyuyamıyordum. Sıkıyor. Gün boyu duruyor kafanda. Yani acayip bir şeydi. Yani o postallar Allah..! Onlara alışana kadar zaten mahvolduk ya..."[11]

"Arkadaşın ayağı kocaman, bot küçük geliyor. Kocaman kamuflajlar veriliyor. Komik görünüyorsunuz... Aramızda halletmeye çalışıyorduk..."[12]

---

8 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, askerliğini Erzurum'da yaptı.

9 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

10 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

11 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, askerliğini Erzurum'da yaptı.

12 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

"Arkadaşla birbirimizi kaybettik. Hâlbuki yan yanayız. Ne o beni tanıdı, ne ben onu... Girdik bir çuvalın içine. (...) Sonra herkes bir acayip oldu."[13]

"Beş gün sonra aynaya baktım. Beş gün kadar hiç bakmadım. Yani nasıl bir tipe büründüğümü görmek istemedim. Çünkü uzun saçlı olarak gitmiştik. Giyimimiz kuşamımız tam böyle gençlere uygun şekilde idi. O bol elbiselerin içine girmek, o kepin altında o şekilde bakmak..."[14]

Sivil hayatında berber olanlar, zorunlu saç kesme deneyimini başka türlü yaşıyorlar:

"Gerçekten böyle ağlayanı da oldu... Böyle çok genç sosyete çocukları vardı. Zengin çocukları, saçlar omuzlarında, böyle ağlardı tabii. Hah, hah, hah, ha... Bana 'aman asker ağa... aman komutanım...' diyorlar. Hâlbuki ben de onlar gibiyim... Birisine dedim ki 'ben de 3 günlük askerim,' dedim. 'Ben de usta bir asker değilim. Hepimiz burada arkadaş olacağız...'"[15]

"Tıraş yerindeki aynanın üzerinde şey yazıyormuş: 'İşte şimdi askersin.'"[16]

"Elbiseleri giyince robot gibiyim, artık ne derlerse onu yapıyorum. (...) Sivilliğin bittiğini saçlarım kesilince gördüm."[17]

"Kendini bir robot gibi hissetmek..." Sofya böyle tanımlıyor yaşadığı değişim sürecini. Genellikle genç erkekler, elbi-

---

13 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

14 Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

15 Hamit D., 1951, Konya doğumlu, ilkokul mezunu, seyahat firmasında görevli.

16 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, askerliğini Tekirdağ'da yaptı.

17 Şeref-Sofya, 1961 Ankara doğumlu, İstanbul'da transseksüel olarak yaşıyor, seks işçisi.

seleri giyince benzer duygulara kapılıyorlar. Elbiseler kimine bol, kimine dar geliyor. En yakın arkadaşların birbirini tanıyamaması bir yana, kendilerini de tanıyamıyorlar. Okullarda, hastanelerde, hapishanelerde ve çeşitli iş yerlerinde de var olan bu "kalıbına uymama" durumu, bireylerin toplumsal cinsiyet kalıplarıyla olan ilişkisini de çağrıştırıyor.

Erkekler, askerî kalıbın içine, genellikle itiraz etmeden giriyorlar ve hep birlikte yaşadıkları bu itaat deneyiminden sonra, sadece fiziksel değil, ruhsal bir değişim yaşadıklarını da anlatıyorlar. Aynada bakışlarını tanıyamamak, buna işaret ediyor. Farklı bağlamlarda şekillenmiş, çeşitli modellere göre konumlanmış erkekler, birdenbire, kendilerine değil, birbirlerine benzediklerini hissediyorlar. *Zaten ortak bir adları da oluyor: "Mehmetçik"...*

"Üniformanın hakkı var. Yani, gel dediğinde geleceksin, git dediğinde gideceksin,"[18] olarak ifade edilen bu kostüm değişimi, yeni rolü kabullenme anlamına da geliyor.

Kalıp kalıp içinde...

"Çıkış olmayan" kapıdan girdikten sonra, hazır rollere bürünmüş Mehmetçikler, "kendini tanıyamamış hale gelen" unsurlardan müteşekkil bir düzenli topluluk içinde sürüklenmeye başlıyorlar. Yalnız kaldıkları tek alan, ranzadaki yatakları oluyor. Üzerlerine kapı kapandıktan sonra kendileriyle, duygularıyla baş başa kaldıkları, mahremlerine çekilebildikleri ilk gece, genellikle kolay geçmiyor. Gördüklerinden sonuçlar çıkarıp geleceğe dönük endişelerini büyüten, heyecanla bekleyen, ailesinden ilk defa ayrıldığı için ağlayan, eşini ve çocuğunu özlemle düşündüğü, merak ettiği için sabahlayanlar var:

---

18 Ali D., 1973 Antakya doğumlu, üniversite mezunu, turizmci.

"O gece, yorganı çektim, ağladım. Evden ilk defa ayrılıyorum."[19]

"Aklım ailemde kaldı. Bekâr olsaydım belki o kadar etkilenmezdim."[20]

"İlk gecemi hatırlıyorum. Bir sürü şey düşünüyorsun... Bu iş nasıl bitecek, diyorsun. Eve telefon açmak istiyorsun. 1000 kişiden fazla insan var. Yenisin, sana izin vermiyorlar. Yani öyle karmaşık, saçma sapan bir şeydi."[21]

Askerliği farklı zaman ve alanlarda yapanlar, ilk güne aynı tedirginlikle başladıklarını anlatıyor:

"Çok yorulmuştuk... Ona rağmen çabuk uyuyamadık. Hani ben kafamı yastığa koyduğunda uyuyan biriyim... Deliksiz de uyurum. O kadar bölündü ki uykum... Sabah nöbetçi, koğuşu kaldırmaya gelmeden, herkes yavaş yavaş kalkmaya başladı. Zombiler uyanıyor gibi. Yerden çıkıyorlar gibi... Tam öyle bir şey..."[22]

"Biri bağırıyor kulağımın dibinde. Öyle bir ses geliyor ki yıkıyor bir yerleri. 'Kalk!'... Bir baktık ki asker olmuşuz...(...) İnsan ne yapacağını bocalıyor orda. Ya ne bileyim başka bir ortam... Anlatmak... Öyle yani..."[23]

Uğur A., tedirgin olmadığını söylüyor, ilk gecesini sabaha kadar tuvalette sigara içerek geçirmesini de alışkanlığa yoruyor:

---

19 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

20 A. S., 1962 Aydın doğumlu, üniversite mezunu, beden eğitimi öğretmeni, askerliğini Ankara'da yaptı.

21 Metin K., 1970 Nevşehir doğumlu, üniversite mezunu, pazarlamacı.

22 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, askerliğini Tekirdağ'da yaptı.

23 Talip U., 1984 Samsun doğumlu, lise terk, tekstil işçisi, Zonguldak'ta askerlik yapmış.

"Sabah kalkıyorsunuz bir mıntıka temizliği yapıyorsunuz. Dediğim gibi, sabah toplanıyorsunuz. Gruplara ayrılıyorsunuz. Her grup bir mıntıkayı alıyor. Biz de, işte kovaları alıyorduk. Ağaçların etrafındaki çöpleri topladık. Kaçmaya çalışırdık bazen. İşten kaçma genelde olurdu. İşte siz çalışırken, bir başkası kaytarabiliyordu. Zaten 'arazi olma' kelimesini de orada duydum. Yani böyle bir kavramı orada duydum. Mıntıka temizliğinden kaçmaya çalışırdık. Meyve ağaçları vardı; dut mut yok neydi? Oraya giderdik. Genel itibariyle temizlik yapardık. Ne olursa... İzmaritinden tutun, sigara paketine, büyük taşlara kadar... Onları toplardık. Sonra elimizi yüzümüzü yıkar, tekrar içtimaa giderdik. İçtimada herkes yoklama yapılır. İşte en çok zorlandığım, insanı en çok rahatsız eden nokta da o... İşte kumlar var. İşte herkes esas duruşta bekliyor ki, bölük komutanı gelecek, yoklama yapacak, gidilecek. Geliyor, astsubay tekmili veriyor. Gidiyor. Biz de ondan sonra kahvaltı yapmaya gidiyoruz. İşte kahvaltıyı yapıyoruz. Kahvaltı da genelde çok iyi değildi yani ilk etapta... Sonra özelleşti... Önceleri sert bir ekmek vardı. Çay vardı. En çok çorba içmeye giderdik. Yoksa poğaça falan yerdik. Ondan sonra tekrar toplanır eğitime giderdik.

Eğitimde de yani bir ay boyunca işte 'tekmil ver', "ben buyum, buyum, buyum emret komutanım," diyeceksin. 'Emret komutanım, Emredersiniz komutanım'... Böyle her şey böyle... Bir gün durmuş, çavuşu bekliyoruz. Sonuçta zamanı doldurunca oturdum, herkes bekliyor. O 'çömelin' dedi. Çömelin deyince herkes çömeldi, Yalnız ben oturdum. Yani böyle yere çöktüm yani... 'Kalk,' dedi, 'Kim sana çök de-

"Böyle kişisel bir şey, yaradılış meselesi... Yani böyle hep tedirgin olmak yoktu. Ya diyorum öyledir ya böyledir. Ya artı ya eksi... Başka alternatifi yoktur. Yani çıkmaz içinde olmayı sevmem. Bilmiyorum, yaradılış meselesi. Bir şeye başladım mı; ya iyi ya kötü. Ya lehimize ya da aleyhimize... Tabi tıraş olduk. Çarşıda. Dışarıda elbiselerimizi verdiler. E, haliyle serbest meslek yaptığımız için, gece erken uyuma davası bizde yok. Geç uyuyup geç kalkarız. Ticaretha-

di?' 'Affedersin komutanım, ben çökmekle çömelme arasındaki farkı bilmediğim için...' Hemen sözümü keserek, 'Öylesiniz zaten,' dedi. 'Hep yorum yaparsınız.' 'Onu demek istemiyorum...' 'Ne diyorsun lan,' dedi. Ben çökmekle çömelme arasındaki farkı bilmediğimi yani çökmek oturmak olarak biliyordum... O konuşmaya devam etti. Ben çok etkilendim yani. Kıdemliye bir şey yapamıyorsun.. Ondan sonra seni uzun süre bekletiyor. Beklemek de kötü. Ama anlatamıyorsun. Böyle devam ediyor. Askerler şunu diyor neticede: 'Emredersin komutanım, emredin komutanım...'

İlk günlerde arkadaşlarımız bayıldı. Yani ilk günkü eğitimlerde... Yaş ortalamamız yüksekti. Ben kaç yaşında gittim? 27 yaşındaydım. Benim yaşıtlarım var, benden büyük var... 30 yaşında var, 32 yaşında var; 35 yaşında askere gelenler var. Üniversitelerde yüksek lisans yapanlar, doktora yapanlar var.

Bir de kavurucu güneş var. Kollarımız kavrulmuş. Sonra hareketleri yapıyorsunuz. İşte askerde temel hareketler vardır. Kolları açarak yanaşma, hiza sağlama... 1-2 mekik çekiyorsun, mola vermiyor... Önümde bir arkadaş var. Sendeleniyor tamam mı? Şimdi ben hareketimi mi yapayım onu mu tutayım diye gözün onda... Korkuyoruz tabii, yanlış yaparsam diye... Yanlış yaparsan ceza yersin; şınav çekersin. Sayı sayar 1, 2, 3, sayı tutar. Ondan sonra baktı üç kişi bayıldı. Bunun üzerine mola verildi. Herkes nasıl kaçıyor. Tabii suya. Ben görünce manzarayı, bizim orada hayvanları suya götürürken, hayvanların koşmasına benzettim." (Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi)

ne sahibiyiz. Ağabeycim, ilk gece akşam oldu soktular bizi yatağa. Yatın şimdi erken kalkacaksınız. Şimdi gözlüyorum, komutan üstlerde falan filan, gözüm açık, ranzada, baktım sonunda gittiler, ben hemen sıyrıldım abi. Tuvalette sabaha kadar sigara içmişim. Sabaha kadar. Alışamadım. Bu böyle birkaç gün sürdü. Hatta 15-20 gün... Yani öyle biz biraz zorlandık."[24]

24 Uğur Ö., 1969 Ardahan doğumlu, ticaret lisesi mezunu, işçi.

Erkekler, askerlikte hem birbirinin kokusunu öğreniyor, hem de bu kokuyla nasıl "mücadele edilmesi gerektiğini..." Yabancı bir erkekler topluluğuna giriş, aynı zamanda, çeşit çeşit koku ile tanışmak anlamına geliyor:

> "90 kişilik koğuşta kaldım. Yataklar kirli. Yazın en sıcak dönemleri. Yağmur da yağıyor. Kokuyorsunuz ister istemez. Herkes botlarını çıkarıyor. Koku var..."[25]

Aynı zamanda askerliğe başlamış olan "devreler", uzun bir süre, birlikte uyanıyor, birlikte yıkanıyor, birlikte spor ve eğitim yapıyor, birlikte yemek yiyorlar. Yemek öncesi "Tanrımıza hamdolsun, vatan millet sağ olsun, afiyet olsun," şeklindeki yemek duasını hep birlikte okuyorlar. Yemek aracılığıyla disiplini ve grup aidiyetini sağlamayı hedefleyen, yatılı okullarda da gelenekselleşmiş olan bu dua, günde üç kez hep birlikte okunuyor.

Bu kapalı ortamda, erkekler, ailelerinden, sosyal çevrelerinden uzun süreliğine gerçekten kopuk kalacaklarını şaşkınlıkla fark ediyorlar. Zaman ve mekân algıları dağılıyor. Aile veya diğer sosyal çevreleriyle ilişkileri bölgeye, sınıfsal duruma, aile yapısına ve yaşa göre değişiyor. Ama olanaklar da kısıtlı olduğu için, "evci" çıkabilenler dışında, genellikle, yakınlarla, sadece ziyaretler, telefon görüşmeleri ve mektuplaşma aracılığıyla bağlantı kurulabiliyor.

Yakınların ziyaretleri genelde hüzünle anlatılıyor. Örneğin, Antakyalı Uğur B., nişanlısıyla karşılaşınca, yeni haliyle yeniden yüzleştiğini hatırlıyor:

> "Etkilendiğim anlar nedir, işte nişanlımın beni ziyaret ettiği zaman. Yani onun gözlerinde ya kötü bir durumda... bu falan. Sen kendin bunu hissetmiyorsun ama karşı taraftan böyle bir bakış gördüğün zaman ya ben kötü bir

25 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

durumdaymışım falan diyorsun. Yani tam alışmaya başlıyorsun, bir insanın gelip seni görmesi, değer verdiğin bir insanın seni görmesi, seni allak bullak ediyor. Bir an önce takvimlere sarılıyorsun artık kaç gün kaldı, kaç saat kaldı gibi."[26]

Bir de mektuplar var. "Askerlik mektupları" incelendiğinde, genellikle özlem ve selam içerikli çeşitli klişe lafların arka arkaya dizildiği, deneyimlerin ve duyguların anlatılmadığı kısa mesajlar görülüyor. Böylesine önemli bir deneyim alanından sadece klişelerle dolu mektuplar çıkması, bunların görevliler tarafından okunuyor olmasından mı kaynaklanıyor? Oysa aynı kontrollerden geçen cezaevi mektupları genellikle uzun olur. Bunlar genellikle saklanır, bazıları da yayımlanır. Öyleyse neden askerlik mektupları cezaevi mektupları kadar konuşmaz? Görüştüğümüz erkekler, zaman yetersizliği, yazma alışkanlığının zayıflığı ve ruh halleri nedeniyle uzun mektup yazamadıklarını anlatıyorlar.

Nişanlılarla, kız arkadaşlarla, eşlerle, annelerle, kardeşlerle, arkadaşlarla olan telefon görüşmeleri genellikle uzun bekleyişlerden ve zaman kısıtlılığından dolayı istenildiği zaman yapılamıyor:

"Üst devre telefon açtığı vakit sabaha kadar beklersin. Ertesi gün, akşam eğitim bitince tekrar gideyim, diyorsun. Koşa koşa gidiyorsun, yakalıyorsun telefonu, konuşuyorsun, iki üç kelimeden sonra, arkadan bağırıyorlar, 'kapat telefonu,' diyor. Mecburen kapatıyorsun. Ailene de diyemiyorsun ki... (...) Üst tertibin senin komutanın... İtiraz hakkın yok."[27]

---

26 Uğur B., 1974 Antakya doğumlu, üniversite mezunu, gıda mühendisi.

27 Mustafa C., 1972 Samsun doğumlu, serbest meslek.

Eğreti giysili ve "yabancı" suretli *Mehmetçikler*, bu kapatılmışlık içinde, kendilerini geçmişten kopmuş hissedip yeni sosyal ilişkilere yüzlerini dönüyorlar.

Acemi çaylağın maceraları...

Acemiler, ilk adımda, kendilerinden daha "güçlü" hemcinsleriyle, korumasız bir biçimde baş başa kalmanın ne demek olduğunu öğreniyorlar. Acemiler, subaylardan çok, kendileri gibi, evlerinden, işlerinden çıkıp "askerlik yapmaya" gelmiş olan "tezkerecilerden" şikâyetçiler. Aralarındaki tek

"Şimdi ilk sefer ailemden ayrı kalmışım. İlk defa. Başka bir yere gitmem, memleketten uzaklaşmam; ilk defa sorumluluk almak... Sorumluluk... Kendi başına kalıyorsun. Artık her koyun kendi bacağından asılıyor. Artık şey yok. Annen, baban, kardeşin, akraban falan yok. Kendin sensin orda. Mutlaka onların olmaması beni bayağı etkiledi. Ya nasıl etkilediyse benim ağladığım zamanlar oldu yani.

Bu 4 ay benim için kötü geçti zaten. 58 kilo idim, düştüm 54-53 kiloya. Ondan sonra da yemek yiyemiyordum. Yani öyle bir duruma gelmiştim. Yanaklarım içeri geçmişti. Hah... hah... Hayalet gibiydim. Acemiliğim o şekilde geçti. Çok sıkıntılı geçti... Sanki bir de psikolojik sorun yaşadım. Ne oldu bilmiyorum; sanki birilerine bir şeyler olacakmış gibi geliyordu bana. Gece uyuyamıyordum ya... Disiplinden dolayı olabilir. Çünkü eğitim görüyorsun. Tabii çoğunluğu benden kaynaklıydı. Dedim ya ilk defa işte ailemden ayrılmam, işte yalnız kalmam, bir de önümde 1,5 yıl var. Büyütüyorsun onu gözünde. Bu hani iki hafta sonra bitecek bir şey değil. Böyle 1,5 yıl buradasın. Ya 1,5 yıl geçer mi, diyor insan. Hah... hah... Böyle bir durum var. Alışmamak. Tamamen alışamamak; başka bir şey değil. Öyle zoruma gidiyor ki, 10 gün bile, insan gözünde büyütüyor. 1,5 seneyi öyle bir yerde, yani bir an önce çıkmak isteyeceğin bir yerde, o durumda insana ölüm geliyor yani. Korkunç geliyor insana gerçekten." (E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur)

fark, askerliğe başlama zamanı. Örneğin, üç ay önce geldiği için acemiliği atlatıp usta statüsü kazanan erkekler, şiddet yöntemleriyle, acemilerin gözlerini korkutuyor. *Ustaların* hangi motivasyonla bu tutuma girdiklerine dair ilerleyen sayfalarda çeşitli ipuçları bulacağız. Ama yeni gelenlerin, kendilerini, birdenbire erkeksi bir güç savaşının gerilimli alanında bulduğu kesin gibi görünüyor:

> "İlk iki ay çok zordu. Acemi olduğum için... Ustalar, iki-üç ay önce gelenler, seni eziyorlardı. Ters davranıyorlar, laflar konuşuyorlar, dövüyorlar, vuruyorlar. Onun için bana zor geliyor. Öyle..."[28]

> "Kendi yaşıtımdaki insana 'komutanım' çekiyordum. Benim zoruma gidiyordu mesela, üstüne basa basa söylüyorum."[29]

> "Usta asker yeni gelen bir erata nasıl davranıyor, nasıl dövmeye çalışıyor... Köyden gelmiş çocuk... Böyle gözünü korkutuyor çocuğun."[30]

Acemiler, sadece ustaları tarafından değil, birbirleri tarafından da, yakından denetlenme zorunluluğu içindeler. Toplumsal hayatın pek çok alanındaki erkek topluluklarında, örneğin yatılı okullarda sık görülen ilişki biçimi, askeriyede acemiler arasında da uygulanıyor. Mehmetçik, mutlaka "kanka" ya da "badi"ye sahip oluyor. Anlatımlara göre, resmi olarak oluşturulan bu çiftlerin derinlemesine denetim işlevini gördüğü anlaşılıyor. Hatta "sünnet kontrolü-

---

28 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci, askerliğini Manisa'da yapmış.

29 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı, askerliğini Siirt'te yapmış.

30 Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı, askerliğini Bilecik'te yapmış.

nün" de badiler aracılığıyla bir kez daha yapıldığını anlatanlar var. Gerçekliğin sınırını zorlayan bu anlatım hayalî bile olsa, sünnete, askerliğe ve erkekler arası ilişkiye hangi anlamların yüklendiğini de gösteriyor:

> "Dediler, bu senin badin. Ha, birbirinizi çok iyi tanımanız gerekiyor. Nereye gittiğini bilecek falan. Devamlı sorarlardı. Badinin babasının ismi ne? Kız kardeşi, oğlan kardeşi var mı? Birbirinize sünnet olup olmadığınızı göstereceksiniz... Yani ön tarafını açıp badisine gösterecek... Sünnet olmayan beş kişi çıkmıştı. Doktorda nasıl muayene oluyorsak, orada da muayene olurduk. Tırnak, koltuk altı, etek tıraşı diyerekten her şeye çok dikkat ediyorlardı. Bayağı sıkıydı."[31]

Anlatımlara göre, erkekler, en çok acemilikte zorlanıyorlar. Bu zorlanmayı da, korkuya, şaşkınlığa, aileden ve çevreden ayrılığın yarattığı özleme, kurallı ve kısıtlı yaşama, eskilerin güç gösterilerine, ağır işlere, gocunmalara, belirsizliğe, şiddetin yoğunluğuna bağlıyorlar:

> "Acemilikte şaşkın ördek gibisindir. Usta birliğine gidince gün saymaya başlarsın. Başka fark yoktur..."[32]

> "Her şey kuralla... Affedersin tuvalete gidiyorsun, sifonu çek yazıyor. Aynaya gidiyorsun, kıyafetini düzelt. Yemek başında kepini çıkar. Duadan önce... Yani her şey kural..."[33]

Acemilik dönemini çok az hatırlayan, bunu şaşkınlığına ve boşluk hissine dayandıranlar da var:

---

31 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi, askerliğini Adapazarı'nda yapmış.

32 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı, askerliğini Amasya ve Erzurum'da yapmış.

33 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, askerliğini Erzurum'da yapmış.

"Acemilikle ilgili aklında bir şey kalmaz ki! Korkarsın. Bölüğünden dışarı çıkamazsın. Çünkü acemisin. Usta asker olduktan sonra neyse..."[34]

"Zaten koşturmaktan, çevreyi tanımaktan, hata işlerim korkusundan fırsat bulamıyorsun bir şeye. Yani bir şey görmek için çok rahat olmak lazım."[35]

Acemiliği, tüm zorluklarına rağmen eğlenceli olarak hatırlayanlar ise, bu "hoşluğu" ağırlıklı olarak arkadaşlığa bağlıyorlar:

"Yine de eğlenceliydi. Çünkü dışardan yeni gelmişiz. Herkes birbirine gülüyor, tanışıyor, anlamaya çalışıyor. Değişik yörelerden gelmiş arkadaşlar var. Düşünün bir patates yığılıyor ki önünüze, harman gibi mesela böyle, soy soy..."[36]

"O er dediğimiz şeylerle bir arada değildik. Belki de er yoktu bizim o dönem. Hep üniversite mezunuydu acemi bölük. Yani şeydi, insanlarla sohbet etme anlamında iyiydi. Aşağı yukarı birbiriyle alakalı, aynı bakış açısına yakın insanlardık çoğumuz. O yüzden çok problem yaşamadık. Yani en azından, çevremizdeki insanlarla aynı düşünüyorduk pek çok konuda. Bu beni rahatlatıyordu."[37]

Çok hareketli bir yapısı olmadığını söyleyen İzmirli öğretim üyesi Özgür Ö., dışarı çıkamayacağını anlayınca kendini kapana kısılmış gibi hissediyor. Yine Pakrat K., "kişiliğini ceket gibi kapıya asıp asker ocağına öyle girmen gerekiyor," diyerek gösterilen direncin sıkıntıyı artırdığını söylü-

34 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

35 Ali Ç., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

36 Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

37 A. S., 1962 Aydın doğumlu, üniversite mezunu, beden eğitimi öğretmeni, askerliğini Ankara'da yapmış.

yor. Özellikle memleketinden daha önce ayrılmamış olan, aile ve akrabalarıyla iç içe yaşamış genç erkekler, acemilikte, ilk defa tek başına olduklarını hissediyorlar. Bu durum onları zorluyor ama kendileri de biliyorlar ki böyle "erkek" olunuyor. Başka hikâyelerde de görüldüğü gibi, kendini akışa bırakıp bütünle uyumlu hareket etmeye çabalayanlar daha az zorlanıyorlar:

> "Çok çeşitli insan var abi. Benim amacım bir an önce bitirip ailemin yanına gitmekti. Tek gaye bu... Onun için de her görevi yerine getiriyordum..."[38]

Adanalı Ali S., gelir gelmez bir ağaçtan –emir icabı– özür dileyip 20 yaşında bir çocuktan azar işitince bocalıyor. Diyarbakırlı Mahmut Y. ise, acemi birliğinde, defalarca firar etmeye kalkışıyor. Ortama alışamamasına bağladığı bu kalkışma, memleketinde küçük görülmekten, "adam olamama" korkusundan dolayı yarıda kesiliyor. 18 yaşındayken siyasi nedenlerle 23 günlük yoğun işkencenin ardından bir süre cezaevinde yatmış olan 1966 Bingöl doğumlu Selahattin B., askere 20 yaşında başlamasına rağmen ortamı çok "toy" buluyor. Askerlik boyunca yaşadığı sıkıntıyı da, kendi olgunluğuna ve içinde bulunduğu ortamın toyluğuna bağlıyor:

> "Askerin yapısına bakıyorum. Bana çocuk gibi geliyor. Yani hal ve hareketleri böyle çocukça... Boğuşuyor, çocukça saldırıyor. Çocukça şeyler şimdi. Koşuyor ve bir türlü uyum sağlayamıyorum."[39]

---

38 Sadık G., 1978 Çorum doğumlu, ilkokul mezunu, inşaat işçisi.

39 Selahattin B., 1966 Bingöl doğumlu, ilkokul mezunu, serbest meslek, Elazığ'da yaşıyor.

Yemin vakti gelince...

Acemilik yemin töreniyle sona eriyor. Böylece ustalığa adım atan acemiler, uzun bir hazırlıkla düzenlenen yemin töreninden sonra gerçekten asker sayılıyorlar. Ailelerin de katıldığı bu törenlerde, onlara silah veriliyor; genç erkek, koruyuculuk misyonunu üstlendiğine dair yemin ediyor. Askerliğe ve erkekliğe yapılan bu geçiş, alkışlarla kutlanıyor:

> "Biz gittik, askerlerle orada hiçbir hile hurda yapmayacağıma Kuran'a, kitaba el bastık. Bayrağa el bastırdılar. Doğru dürüst vatani görevimizi yapacağız. Bunları yemin merasiminde ettik. Yemin ettik."[40]

> "Bize silah zimmetlediler. (...) Yemin töreninde, bir elimiz silahla bayrakta, bir elimiz arkadaşın omzunda, yemin ettik. İnsan yemin ederken gururlanıyor. Bu vatan için askerliğini yapıyorsun. Askeriye içinde bulunmak gurur veriyor..."[41]

> "Tüfeğin üzerine elimizi koyduk. O 'yurdumu, vatanımı, bayrağımı' diye söylerken, insanın tüyleri var ya, tüm tüyler ayağa kalkıyor. (...) Dilim dönmedi... O yemin, insanı bitiriyor. (...) Hele tüfek verilince insan buz gibi oluyor."[42]

> "Yemin töreni için temizlikler yapıldı. Yataklarımız, ranzalarımız... Bir bayan eli değdiğinde nasıl güzel oluyor... O gün tuhaf hissetmiştim kendimi. (...) Ailem beni tanır mı, diyordum. (...) Böyle adeta büyük bir soğukkanlılıkla bekliyordum."[43]

---

40 Sadık K., 1919 İzmir doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 3 yıl askerlik yapmış.

41 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

42 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

43 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

"Yemin töreni dışarıda mı içerde mi olacak tantanası oldu. Bir sürü şeyin hamallığını yapıyorsun. Sancak geçecek, tugay komutanı konuşma yapacak, aileler gelecek... Herkesin ip gibi olması gerekiyor, Dolmabahçe Sarayı önündeki askerler gibi. (...) Provalar başlı başına eziyet. Hangi sırada duracağın belli... Biri okuyor, sen tekrarlıyorsun. Sağ elini, ama hepsi aynı anda rap diye silaha vuruyorsun. Yanındaki arkadaşının beline sarılıyorsun... Bunları yüzlerce defa tekrarladık. 'Silah ve arkadaş tut,' dediğinde, hepsi aynı anda yapması lazım. Vatanı, namusu korumak... O yemini ettikten sonra artık askersin."[44]

"Yani işte komik, tuhaf geliyor insana. Hani bir tiyatro. Üniversitedeyken tiyatro falan kendi çapımızda bir şeyler yapardık. Ufak çapta amatörce bir şeyler yapardık. O hissi veriyor insana. Yani işin ciddiyetinde değilsin pek. Hani vatan senden çok şey bekliyor, ülke kurtaracaksın diye bayrağın üstüne yemin etmeler falan bana komik geliyordu açıkçası. Yani tamamen şey mizansen gibi böyle..."[45]

Bu anlatımlar, tahakkümün tabi olanlara kabul ettirilmiş kamusal senaryo aracılığıyla örgütlendiğini söyleyen J.C. Scott'un analizlerini hatırlatıyor. Hakim olan ile tabi olan arasındaki iktidar eşitsizliği ne kadar büyük olursa ve ne kadar keyfî bir şekilde uygulanırsa, kamusal senaryonun daha basmakalıp, daha ritüel bir görünüme büründüğünü anlatan Scott, kamusal senaryoyu hâkim olanların isteğine en yakın biçimde ifade eden şeyin hâkimiyetlerini kutlamak ve dramatize etmek için düzenledikleri resmî törenler olduğunu söylüyor.[46] Gerçekten de, askerlikte, erkeklerin,

44 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

45 Uğur B., 1974 Antakya doğumlu, üniversite mezunu, gıda mühendisi.

46 Scott, 1995: 25 ve 94.

kamusal senaryoyu sürekli bir gösteri biçiminde oynadıkları görülüyor. Sadece yemin töreninde değil, askerlikte tüm ilişkiler bir tören ve gösteri üslubunda kuruluyor. Bu gösteriye, askerlik hikâyelerini dinlerken hazırlanmış olan genç erkekler, zamanla bunun bir parçası oluyorlar.

Kalıptaki hamur mayalanıyor...

İlk başlarda şaşkınlık, tedirginlik ve merak içindeler. Bedenler üzerinde gerçekleşen hâkimiyet, varlıkların itaat altına alınmasında ilk adım oluyor. Yeni kostümlerine bürünür bürünmez, sürekli bir denetim altında giriyorlar; hiç boşluk bırakmayan çeşit çeşit görevlerin, küçük ayrıntıların, öğrenmekte zorlandıkları kuralların içine gömülüyorlar. Eşyaları emanete alınan; dışarıdan gelen her şeyleri kontrol edilen; kişisel alanı kalmayan; düzenli eğitim, alıştırmalar, ödül ve ceza uygulamaları yoluyla yeni davranış, giyim, dil kalıpları edinen *acemi erkek*, hayatını, tüzüğe bağlı olarak çeşitli prosedürlerle sürdürmeye alışıyor. Birbirleriyle ilintilenmiş prosedürlerin sayısal çokluğu, normlar "kapanının" acemiyi yutmasını, onun kendini sürekli cezalandırılma olasılığıyla yüz yüze olan biri olarak hissetmesini sağlıyor.[47]

> "Askerlik biliyorsun, disiplinle. Disiplinli olacaksın. Çıkacaksın, yemekten çıktın tek sıra olacaksın, şunu yapacaksın talimatlara uyacaksın. Eee, yemekten çıkınca kafanıza göre bir şey yapamazsınız. Ne söylerlerse onu yapacaksın... Onlar talimat vermeden çıkıp da sigara yakamazsınız. Neyse, bir arkadaşımız yaktı sigarayı. Şey de gördü tabii. Talim eğitimi veren arkadaş gördü; onu sigara içerken gördüğü halde, ona bir şey demedi; ama bütün o insanları,

47 Bröckling, 2008: 44.

o kadar askeri sıra sopasından geçirtti; yani o kadar insanlık dışı bir şeyden, dayaktan geçirtti orda mesela. Düşünebiliyor musunuz? Ya bunu herhalde şey amacıyla yapıyorlar anladığım kadarıyla... Ne için yapıyorlarsa? Sıra sopası. Sıradan herkes... 'Sen niye sigara içti, gördün, söylemiyorsun' diye. 600 kişi ve 300 kişilik bir bölükte... Ufak bir anımı anlattım sana. Tüm bunlar, disiplin adı altında insanlık dışı bir şey yani."[48]

İlk günden itibaren sürekli talimatla hareket etmeye alışmak, genellikle kolay olmuyor. Anlatımlara göre, kalıplar, acemilerin bedenini ve ruhunu sıkıştırıyor. Çaresizlik deneyimini her biri kendine göre yaşıyor. Ama zorlanarak da olsa, zamanla, itaate, zorunlu tabiyete alışıyorlar. Söyledikleri üzere, "direnç" ya da "kişiliği muhafaza etmek" sıkıntıyı artırıyor. Bu durumu öğrenenler, askerliği daha "sıkıntısız" atlatıyor. Birçoğu, korku, şaşkınlık, özlem, gocunma ve boşluk hislerine karşı çeşitli savunma mekanizmaları işleterek, ortama uyum sağlamaya, hatta eğlenmeye çalışıyor. "Vatana hizmet etme" gibi sürekli vurgulanan kutsallık söylemleri ve çocukluktan beri tahakküm üslubuna alışık olma hali, söz konusu çabayı kolaylaştırıyor. Ama bu, genellikle sürekli bir yorgunluk durumu yaratıyor. Sadece geceleri ranzalarında yalnız kalabildikleri için, burada kendi dünyalarına dönmeye çalışıyorlar. İlk başlarda endişe ve özlemden uyuyamayanlar, ağlayanlar, zamanla başını yastığa koyar koymaz uyumaya başlıyor.

Uyumak, alışmak anlamına da geliyor. Hamur böylece mayalanıyor.

---

48 Ruşit A., 1955 Tekirdağ doğumlu, ilkokul mezunu, emekli.

Aynı kabın içinde pişmek...

Mehmetçikler, bir süre sonra yeni koşullara alışıyorlar. Yapılan yorumlara göre, çıkışın, kaçışın, değiştirmenin mümkün görünmediği şartlarda, alışmak dışında bir yol kalmıyor; "acemilik" sürecini atlattıktan sonra, üzerilerindeki çok yönlü baskının hafiflediğini hissediyorlar ve çeşitli sancılarla da olsa, ortama uyum sağlıyorlar. Kendilerine tabi olan başka erkeklerin varlığı ve mağduriyetin paylaşılıyor olması onları rahatlatıyor. Maruz kaldıkları tahakkümü eninde sonunda kendilerinin de uygulayabilme olanağı, ta-

"Yemekhaneye gittik. Tabii bugün hatırlayamam ama sanırım yüzün üzerinde yemekhanede asker var. Karavanayla yemek dağıtılıyor. Çok tuhafıma gitmişti, karavana geliyor. Sözüm ona tas kebabı veriyor. Tabağını uzatıyorsun, dolduruyor. Sadece bulaşık suyu gibi bir şey, üzerinde de bu kaburgaların üstündeki o deri kısmı. Kaşığımı vurduğum zaman midemin alması imkânsız ama mecbur yiyorsun.

Benim yanı başımda, yanımda oturan biri, benim yanımda nizamiyeye giren biri vardı. İsmini hatırlayamıyorum şimdi ama Almanya'dan buraya gelmişti askerlik için. Ben ne kadar askerliğe yabancı isem, o Almanya'da doğup büyüdüğü için hem ülkeye yabancı hem de askerliğe yabancı. Benden daha fazla sıkıntı çekiyordu. Yemeği önüne koyduklarında, 'ben bu yemeği yemiyorum, reddediyorum,' dedi. Ve ben onun yemeğini de aldım yedim. O gün, bütün gün bir şey yememiştim. Onun yemeğini de yedim. Ertesi gün de bu yemeği reddetti, gitti kantinden bisküvi gibi şeyler aldı.

Üçüncü gün biz artık yavaş yavaş eğitime girdik. Bu işte yürüyüştür falan vesaire. Teknik eğitim... Eğitim tabii insanı biraz daha yoruyor, biraz daha acıktırıyor. Öğlendi, çok iyi hatırlıyorum... Karavanayla yemek dağıtıldığında ilk tabağı uzatan o arkadaş oldu. Ve bizden daha fazla yemeye başladı. Bazen yemek fazlası oluyordu. Karavanacı karavanayı dolaştırırken o bizden önce gene tabağını uzatıyordu. Bu bende derin bir anı olarak kaldı." (Mehmet Y., Diyarbakır)

hakküm kalıplarına uyumu kolaylaştırıyor. Bir süre sonra, en eskiler terhis oluyor, sonrakiler biraz daha eskiyor, artık "alışmanın" sıkıntısını yeni gelen acemilere bırakıyorlar:

> "Usta birliği ile acemi birliği arasında ister istemez fark görüldü. Usta birliğinde daha rahat edebildim."[49]

> "Bir hafta sonra yavaş yavaş değişim gözlüyorsun... Hayata duyarlı bakıyordur önceden, sonra her şey çok banalleşir, bütün yorumlar bayağılaşır."

Alışmak, sert köşelerin törpülenmesi, belki de kırılması ve bir kalıbın içine, hep birlikte oturmak anlamına da geliyor. Aydın S.'nin "pişmek"[50] olarak ifade ettiği süreç böylece başlamış oluyor. Pişme sürecinde askerî, sosyal ve siyasal eğitimler de önemli bir rol oynuyor.

Askerlik yapan bir erkeğin, savaşa hazır kılınması yanında, genel bilgi seviyesini ve iş yapabilirlik performansını güçlendirmesi hedefleniyor. Bu nedenle, öncelikle tüm erkeklere zorunlu dershane eğitimleri veriliyor. Bu eğitimlerin konusu, ihtiyaca göre değişiyor. Örneğin okuma yazma bilmeyenler mutlaka "Ali Okulu"ndan geçiyorlar. Diğer yandan, her sınıftan, her yaştan, her eğitim düzeyinden tüm erkekler genellikle temel vatandaşlık eğitimi görüyorlar. İlk yardım ya da sivil savunma eğitimi de yaygın olarak yapılıyor:

> "Atatürk İlkeleri haricinde başka hiçbir şey görmedik... Zaten ihtilalden sonra dersler kabak tadı vermeye başladı. Her gün aynı şeyi dinleyemezsin ki..."[51]

> "Birtakım askerî terimler, siper almak, askerlikle ilgili bilgiler ya da yön ve mesafe tayini, tarif usulleri, pratik ola-

---

49 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

50 Bkz. Dipnot 113.

51 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

rak askerin kullanması gereken şeyler vardı. Yanaşık düzen eğitimleri, sağa dön, sola dön, tekmil ver; ismini, soyadını ve memleketini söyle. Ama avazın çıktığı kadar bağırarak, aynı zamanda bir ses açma çalışması... Bir manga asker, ikişer kişi dönüp birbirlerine sırayla tekmil veriyorlar. Bağıra bağıra..."[52]

Seyrek de olsa, aile ve cinsellik eğitimi görüldüğü anlatılıyor. Genellikle bu eğitimleri, askerlik hizmeti yapan erkekler veriyor. Yani erkekler, birbirlerine "karı-koca" ilişkileri, baba-çocuk ilişkileri üzerine de ders veriyorlar:

"Biz erlere ders veriyorduk. Mesela aile hayatı... Bir ailenin oluşumu, onun ilerleyişi, yaşamı, çocuk yapmak... Çocuklarla ilişkiler nasıl olmalı? Karı-koca ilişkileri nasıl olmalı? Cinsel ilişki dersini doktor asteğmen veriyordu."[53]

"Askerliği bitirdiğimizde, yarın bir aile bireyi olduğumuzda, cinsel ilişkide çok çocuk yapmanın bir avantaj yaratmadığını, insanın ekonomisine göre çocuk düşünmesi gerektiğini öğrendik. (...) Babalık görevinin zor olduğu, yuva sahibi, sorumluluk sahibi olması, hiçbir zaman çöküntüye uğramaması gerektiğini öğrendik. 'Bekâra karı boşamak kolaydır, evlendikten sonra hayat çok zordur.' Herkesin bir kadına bakmakla yükümlü olduğunu ama kadınla erkeğin hayat şartlarının eşit olduğunu, bu koşullarda bütün yükün erkekte olduğunu, erkeğin ve kadının yapacağı işleri koyuyorlardı. Bireye özgüven getiriyorlardı..."[54]

Eğitimler aracılığıyla, "erkeklik dürtülerini" kontrol etmeyi öğrendiklerini söyleyenler de var:

---

52 Ali Z.

53 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, askerliğini Erzurum'da yaptı.

54 Murat Ç., 1982 İstanbul doğumlu, ticaret lisesi mezunu, muhasebeci.

"Köylünün namusuna yan bakmamayı tabii... Bu eğitimleri veriyorlardı çünkü her insanın iradesi bir olmaz. Kendi timimizde de çıkan oldu. Yahu işte şu kız ne kadar güzel gibisinden. Acaba bununla yatsam hesapları, erkekler nasıl işte arzular... Hemen onu engellemeye çalışıyorduk."[55]

Düzeni sağlamak için pişmek

"Erkek olmak" kirlenme deneyimini de gerektiriyor. Tıpkı terlemek, çamurlanmak, nasırlanmak gibi, bitlenmek de zor koşullarda yaşamanın bir sonucu sayıldığı için "bit yiğitte" deniyor. Kışla dışında askerlik yapanlar, genellikle bu deneyimi yaşıyor. Ali Z. nasıl bitlendiklerini, bir macera gibi anlatıyor:

"Ondan sonra bitlendik. Bir türlü çıkaramadık. (...) Sonra tahtakurusuna döndü iş... Bir günde dünya kadar oluyor. Mesela evden geliyorum. Elbisemi kaynatıyorlar, giyiyorum tertemiz. Koğuştan içeri giriyorum, elimi atıyorum, bit geliyor. Öyle büyük bir şey yaşadık. (...) Ee sabah kalkıyorsun spor yapıyorsun, soyunuyorsun, terliyorsun, gübre yerlerinde yatıyorsun... Haliyle bitlendik yani."

Erkek, hem kirlenmekten korkmamalı, tiksinmemeli, dayanıklı olmalı; hem de her koşulda temiz kalmayı bilmelidir. Genç erkeklere konan temizlik kuralları, onları disipline ve standardize etme programının bir parçası. İlk günden itibaren, hijyen ve düzen konusundaki hassasiyet göze çarpıyor:

"Çok temiz olacaksın. Eşyalarını dört dörtlük koyacaksın. Kılı şaşmayacak... Yatağına parayı fırlattığında para geri gelecek..."[56]

---

55 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı, askerliğini Siirt'te yaptı.

56 Sadık G., 1978 Çorum doğumlu, ilkokul mezunu, inşaat işçisi.

"Teslim olduğum ilk gece ağladım. Özlemden, endişeden... Ama askerlik gerçekten erkekliği pekiştiriyor. Çocukluk durumunu atıyorsun, kendine olan güveninin şey yapıyor. Silahtır milahtır, Allah'tır, vatandır; Allah Allah nidalarıyla tatbikata çıkıyorsun, Allah Allah ile taarruz veriyorlar. Kendini yere atıyorsun sürünüyorsun. Göle'de 20 gün sürdü tatbikatımız. 15 gün boyunca üstümüzde kar. Kalkmazdık, yatardık. Bize uyku tulumları verdiler, onların içinde yatardık. O tulumun içinde, bir gün, kalkacağım ama kalkamıyorum. Yırtılmıyor da. Bağırıyorum koğuş nöbetçisi uyumuş. Zaten altında yatsak, bittin abi sen orda bittin. Orda paket banyolar kurdular, benzinli sobalarla ısınıyor. Açık olsa banyo yapacaksın. Donarsın, donmazsın... Öyle bir şey yok askerde. Dışarıda banyo yaparsın, yaptık yani daha doğrusu, arabayı devirdik, öyle derlerdi ya, yani şey yapardık banyo yapardık, hiç kesinlikle hasta falan olmazdık. Sonra koğuş nöbetçisini kaldırıncaya kadar fermuar altıma gelmiş. Döne döne fermuar altıma gelmiş. Nöbetçi geldi fermuarı açtı. Tuvalete çıktım. İndik, koğuşçuyu duvara yapıştırdım. Gebertecektim. Dedim 'sen niye uyuyorsun?' Dövecektim, millet araya girdi. 'Sen burada niye duruyorsun? Biri hasta olur, bir durum olur...'

Ondan sonra tatbikatlara giderdik, bizim yemek arabası bozuldu. Ormanın içindeyiz öyle. Ormanda tatbikat yapmayı kim söyledi? Arabada iki kova ayva hoşafı var. Abi ayva hoşafına bir giriştik karın aç olunca. Yedik yedik, dibine baktıydık, kurtlar bir sürü. Hah, hah, hah... Bölüğe vardık. Kimse 'ben yedim,' demedi. 'Oğlum,' dedim, 'bunu kim yedi ya... Hoşafı kim yedi?' Sonra sabaha karşı yemeğimiz geldi de yemek yedik. Göle'de yemek yerdik. Sıcak yemek yiyemezdin abi. Öyle ballar, zeytin ezmeleri, bir yemek verirlerdi, içine salardık elimizi ne kadar hızlı yedikse. Ama güzel. Onların hepsi, şimdiki hayatına etkisi oluyor. Askerliğin etkisi bence fazladır. İsterim askerliği sevmeyen de yapsın ama güzel yapsın yani.

Ya biri askerliğini 18 ay yapsın, ömür boyu askerlik anısı bitmez. Bir kez o yaptığın şakalar, bilmem neler kavgalar, araba çalışmaz gece, takviye yapacak adam bulamazsın. Rezillik desen, bir sürü. Ne kadar rezillik çekersen çek askerde, nizamiyeden çık, memleketine gel, bütün o çektiklerin ders olur..." *(Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı)*

"İlk gördüğümde ne oluyoruz yahu, oldum... Açık bir alanda bölüğü dizerler, soyunursun donuna kadar. Ellerini kafanın arkasında birleştirip durursun. Komutan sopasıyla kıyafetlere bakar. Temizliğini kontrol eder. Koltuk altlarına, kıllarına bakar. Bazen donunu indirir, etek tıraşı yapmış derler... Omuzlar dik duruyor, üşüyorsun. Yağmur yağıyor, hiç önemli değil. Orada duracaksın. Çok utanırdım."[57]

"Muhafız yani tertemiz giysiler... Efendime söyleyeyim, ütülü elbiseler, bir leke olmaksızın. Ayakkabılar her gün boyalı olacak. Her gün sakal tıraşı olacaksın. Ense tıraşı olacak. Velhasıl böyle 15 ay..."[58]

Aile içinde erkeklerin uzak kalmış oldukları temizlik işleri, askeriyede çok titiz disiplin uygulamalarıyla ve sert cezalarla, onlara öğretiliyor. Örneğin koğuş içinde, hemcinslerinden birinin ayağı kokuyorsa, yani uygun bir biçimde temizliğini yapmamışsa ya da tıraş olmamışsa, hep birlikte dayak yedikleri anlatılıyor. Temizliğin, kısa bir sürede başka türlü garanti altına alınamayacağı, yani bu uygulamaların gerekli olduğu da sık sık vurgulanıyor. Böylece, bir erkek, sadece kendi varlığından değil, içinde bulunduğu hiyerarşik konumu paylaştığı hemcinslerinden de "sorumlu" olmaya alıştırılıyor. Böylece, resmî denetim toplumsallaşıyor:

"Yatak düzeltmeyi öğrendik. Madenî parayı attığında, iki kere zıplayacak. Çarşaf gergin olacak. (...) Sabah tıraş olmayı öğrendik. El yıkamadan tıraş olunmaz, diyorlar. (...) Ondan sonra girersin yemekhaneye, bulaşık yıkarsın..."[59]

---

57 Özgür Ö., 1970 İzmir doğumlu, yüksek lisans mezunu, akademisyen.

58 Murtaza B., 1972 Hopa doğumlu, çay üreticisi.

59 Ş. Ö., 1956 Yozgat doğumlu, lise mezunu, memur, askerliğini Sivas ve Tekirdağ'da yaptı.

"Acemiliğin oldu ayağını yıkamadın. Adam gelip ayağı mı kokluyor? Bir tanesi yıkamamış ise haydi bütün bölük..."[60]

"Ne imiş, birlik ve beraberlik imiş... İşte içinizde iki kişi tıraş olmamış. İşte arkadaşlarınızı uyarınız falan..."[61]

Birçok erkek ilk defa askerde çamaşır ya da bulaşık yıkamayı öğreniyor. Uzun dönem askerlik yapanlar da, genellikle ne kadar çok patates ve soğan soyduklarını, pirinç ayıkladıklarını anlatıyorlar: "Önüne patates yığarlardı. Soy soy bitmez..."[62]

Beden ve çevre temizliği, yatak ve dolap düzeni, patates ve soğan doğramak, pirinç ayıklamak, erkeklerin kimlik oluşumunda nasıl bir etki yaratıyor? Genç erkekler, askerlik dönüşlerinde eğer lokantacı ve temizlikçi değillerse bu işleri yapmaya devam ediyorlar mı? Ağır cezalarla alıştırıldıkları biçimde, hanelerinin düzeni ve temizliğinde rol alıyorlar mı? Ya da evlerinde soğan ve patates soyup pirinç ayıklıyorlar mı?

Görüştüğümüz erkeklerin hemen hepsi, bu işleri, askerlikten sonra kadınlara bırakıyor. Ama askerlik deneyimi sayesinde, tek başına, "kadınsız" ve hizmetkârsız kaldığında, kendi işini görebiliyor. Ayrıca erkekler arası hiyerarşik ilişkide, daha güçlü bir erkeğe hizmet etmiş olunca, belli bir yaşa kadar tüm bu işlerden uzak tutulan, gündelik hayatın yeniden üretiminde genelde sorumluluk taşımayan genç erkek, kadınlara ve daha genç ya da yoksul olduğu için kendisine tabi olan erkeklere buyuracağı işe hâkim olmuş oluyor. Böylece terbiyesini aldığı "temizlik ve düzen"i kendi hanesi ve iş alanında da uygulatabiliyor. Neyi nasıl talep

60 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

61 Ş. Ö., 1956 Yozgat doğumlu, lise mezunu, memur, askerliğini Sivas ve Tekirdağ'da yaptı.

62 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

edeceğini ve denetleyeceğini kavramış oluyor. Çeşitli hiyerarşik işleyişlerdeki benzer deneyimler için ifade edilen "Yönetilmeyi bilen iyi yönetir" sözü, burada da anlam kazanıyor.

Taştan su çıkarmak için pişmek

Pişmek o kadar kolay olmuyor. Mehmetçikler, temizlik, düzen ve beslenme işleri dışında, kendilerine söylenen ama yararını bilmedikleri, hatta mantıksız gördükleri işleri de yapıyorlar:

> "Tuvalet önüne bekçi dikiliyor. Ne için? Bunu benim mantığım almıyor. Şey değildim yani, o kadar yoz bir insan değildim. İşte 'burayı yıkacaksın, tekrar yapacaksın...'[63]

> "Bir duvarı örüyorduk, yine sök, yine yap... Kum dolduruyorduk torbaya, boşalt yine şey yap. Boş durduğumuz için mi, bilmiyorum."[64]

Genellikle boş zaman bırakmamak için verildiği anlaşılan bu işler yoluyla, "taştan su çıkarmayı", kendi büyüklerinin verdiği işi tartışmasız yapmayı ya da yaptırmayı öğrenmiş oluyorlar:

> "Komutan bana 'sanatın ne?' diye sordu. 'Berberim,' dedim. 'Berber var,' dedi, 'sen aşçı ol.' 'Ben yapamam komutanım,' dedim. 'Yaparsın yaparsın.' 'Yapamam, benim sanatım berberlik...' Askerlikte yapamam var mı? Bam böyle çeneye bir vurdu. Gözlerimden zıp yaş... 'Yapar mısın?' 'Yaparım komutanım.' Vallahi öyle..."[65]

---

63 Fazıl D., 1953 Sivas doğumlu, ilkokul mezunu, sinemacı.

64 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yaptı.

65 Hamit D., 1951 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, seyahat firmasında görevli.

Kimi zaman yapılan işler kadar, cevaplanması gereken sorular da yükümlülerin mantık sınırlarını aşıyor: "Yüzbaşı seni aniden çağırırdı, demezdi işte 'tüfeğin künyesini oku, cumhurbaşkanı kim, genelkurmay başkanı kim?' İlginç sorular sorardı. 'Yemekhaneden koğuşlara kadar kaç basamak var?' Askerlikle hiç alakası olmayan... İşte onun da öyle bir şeyi vardı."[66]

Birçok görev de cinsiyetlendirilmiş olarak sunuluyor. Genç erkek, aldığı görevlerin niteliğine göre, kendi yeteneklerine, bedensel ya da kişilik özelliklerine pay biçebiliyor. Bu, erkeklerin alışmakta zorlandıkları mekanizmayla bütünleşmeleri için güçlü bir teşvik oluyor:

> "Genelkurmay başkanlığında çalışmak üzere beni seçtiler o kadar kişinin arasından. Bugünkü halime bak, ne kadar yakışıklı ve atletik olduğumu anlarsın!"[67]

> "Akıllı insanları onbaşı yapıyorlardı."[68]

> "Subaylar olsun, astsubaylar olsun, asteğmenler olsun, yüzbaşılar olsun, onlarla gerçekten aramız iyiydi. Tabii ki araları iyi olmayan askerler de vardı. Onlar da görevini yapmadığı için, derslerine çalışmadığı için..."[69]

Koşulların ağırlığı, zorluklara katlanmak ve disiplinli olmak, toplumsal cinsiyet değerleri üzerinden bir ideolojik söyleme dönüştürülüyor:

> "Biz bedelli olduğumuz için daha yumuşak davranıyorlardı. Biri de sormuştu: 'Komutanım, savaş çıksa bizi götürür müsünüz?' diye. O da 'ilk önce askerler, sonra yedek as-

66 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

67 Metin K., 1970 Nevşehir doğumlu, üniversite mezunu, pazarlamacı.

68 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

69 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

kerler alınır, daha sonra bayanlar alınır, en son siz çağrılırsınız,' dedi."[70]

Korumak ve kollamak için pişmek...

Askerde en çok nöbet tutuluyor. İçinde yaşadıkları ortamın malını, canını, "namusunu" beklemekle yükümlü olan erkekler, bunun için askerde yeteri kadar alıştırma yapıyorlar. Kendi yaşıtı ya da eşiti konumundaki diğer erkeklerle işbölümü yaparak, askerde kaldıkları süre boyunca, çoğu zaman anlamsız bulsalar da, hayattaki "en önemli vazifelerinden" biri olan nöbet tutmaya alıştırılıyorlar:

> "Asıl nöbet, silahla birlikte, usta birliğine geçtikten ve ilk atışını yaptıktan sonra tutulur. Acemideyken koğuş nöbetleri tutulur. Bir şey olacağı yok ama seni nöbete alıştırıyorlar. Koğuşun önünde iki saat süreyle nöbet tutacaksın. Seni denetlemeye gelen komutan var. Bir de botluk nöbeti koydular. İkişer saatte dört kişi değişiyor, böylece daha çabuk sıra geliyor."

Örgütlü şiddet araçlarının ve bunları kullanma bilgisinin erkeklerin elinde olması tesadüf değildir. Çok eski çağlardan beri erkeklikle ve onun "namusuyla" özdeşleştirilen silah, modern Türkiye'de, ekonomik ve sosyal yaşamdaki değişimlere rağmen, hâlâ bir kutsallık olarak yüceltiliyor. Bu kutsallık, genel olarak cinsel göndermelerle söyleme dönüşüyor. Ailesinin ve yaşadığı toplumsal çevrenin koruyucu gücü, yani doğal ordusu olan erkek, askerlikte şiddet araçlarını kullanma yeteneğini geliştiriyor. Bu yetenek, cinsiyet kimliği açısından başat unsurlardan biri sayılıyor:

---

70 Ali D., 1973 Antakya doğumlu, üniversite mezunu, turizmci.

"Kaybettiğiniz zaman Allah muhafaza, namusunuzu kaybedersiniz."[71]

"Birinci karın varsa ikinci karın da budur. Tüfek namustur..."[72]

Silahın erkekliği, geçmişin ve bugünün değerleri üzerinde güçlenerek varlığını koruyor. Hiç kullanmayacak da olsa, silahı tanıyor olmak, bir erkek için önemli kılınıyor. Görüştüğümüz erkeklerin hemen yarısı silah kullanmayı, askere gitmeden önce öğreniyor. Kimilerine babası, kimilerine amcası, kimilerine ağabeyleri ya da akrabaları öğretmiş. İçinde yetiştiği ve hayatını sürdürdüğü ekonomik, sosyal, kültürel ortam nedeniyle, o zamana dek silaha ihtiyaç duymayan, belki de duymayacağını düşünen erkek ise, askerlik aracılığıyla, hâkim kültürel yapılanmaya biraz daha uyum göstermiş oluyor.

"Bana yılan gibidir silah. O kadar silah elime geçmiştir, hiçbirine tenezzül etmemişimdir,"[73] diyen Ankaralı N. K. gibi istisnalar dışında, "namus" olarak erkeğe emanet edilen, hatta çoğu zaman "karısı" örnek verilerek sunulan silah, estirilen rüzgârın da etkisiyle, birbirinden çok farklı erkekleri, hatta namus söylemini çok ciddiye almayanları bile, genellikle heyecanlandırıyor. Silahla, somut olarak, askerlikte tanışanlar heyecan, gurur ve korkuyu bir arada yaşıyorlar:

"... Tak tak diye ilk defa silahın sesini duyuyorsun, heyecanlanıyorsun. Aklınız gidiyor yani..."[74]

---

71 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

72 Ali Aslan Y., 1963 Sivas doğumlu , ilkokul mezunu, kapıcı.

73 N. K., 1950 Ankara doğumlu, üniversite mezunu, memur, askerliğini Bilecik ve Adapazarı'nda yaptı.

74 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

"Ben sivilde hiç silah kullanmadım. (...) Hiç ateş etmediğim için, biraz heyecan vardı. (..) Askerlikte, atışı öğrendim. Silahın ne olduğunu öğrendim..."[75]

"Böyle elime aldım ki bir acayip hissettik. Korktuk, ürperdik. Tabii belki hayatımızda ilk olmuştur yani..."[76]

"Silahı ilk kez orada elime aldım. Vallahi biraz korku vardı. (...) Alışkın olmadığımızdan dolayı... Korktuk açıkçası, hedefi vuramazsak bize dayak atarlar mı diye... İlkinde ben bir tokat yedim. Çok iyi asker yetiştirmek istiyordu kendisi. (..) Herkes korkuyordu. Ondan bir tokat yemiştim. Benden kaynaklanan bir şey."

"Biliyorsun, silahın içi boş. Diyorlar, işte sorumluluk almak.. Bunlar tedirginlik yaratıyor. Ben daha işin başında o problemle karşılaştım. Silahın cıvatası düşmüştü, bakıma gitmesi gerekiyordu. Başımızda çavuşla gittik silah bakımına, aradık, parçasını bulduk... Tedirgin oluyorsun... Buna bir zarar gelmemesi lazım... Sana zimmetlendi, koruman gerekiyor. Eğitimlerde ve içtimada silahını yere düşürdüğün zaman hemen müdahale geliyor, işte o namusun, sahip olman gerekiyor, düşürmemen gerekiyor. Silah düşmeyecek, korunacak, nizami tutulacak, başkasına teslim edilmeyecek. Sen karını başkasına veriyor musun, teslim ediyor musun? O zaman silahını da vermeyeceksin..."

"Bir yabancılık çekmedim silaha. Çünkü o G1'den bizim yakın köylerde kullananlar vardı. Elimize almıştık. Fazla heyecan yaratmadı. Kırmanın bir benzeri. Neticede o diyelim beş alıyor, Kırma bir alıyor... Atışa götürdüler bizi. De-

75 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

76 Ş. Ö., 1956 Yozgat doğumlu, lise mezunu, memur, askerliğini Sivas ve Tekirdağ'da yaptı.

diler ki birinci, ikinci, üçüncü olanlar, nereye isterse oraya gidecek dağıtımda. Ben üçüncü geldim ama birkaç gün sonra, bir atış daha vardı. Onda bocaladık, vuramadık. Artık heyecandan mıydı neydi anlayamadık. Uzanmışız ya, adam poponun üzerine çıktı, 'hadi yürü,' diyor. Ceza olarak... Öyle ufak ceza ile onu da atlattık."[77]

"Kullanmıştım. Trabzonlu olunca... Ama G3 çok farklı bir silahmış. Bir kere ağırlığı çok farklı... Tabanca gibi, pompalı gibi, bizim oradakiler gibi değil. Bir de askeriyenin malı olması, iki savaş görmüş olması farklı bir şey gibi geliyor insana. Sanki sorumluluk almış oluyorsun. Öyle garip bir duygu oluşuyor."[78]

"Silahını kaybedersen askerliğin bitmez. Mecbur iyi bakacaksın..."[79]

Yüksek ateşte pişmek...

Kendini, ağır yükü taşımak, kapakları açmak, odunları kırmak, fiziksel işleri yüklenmek, kaçanı yakalamak, "namusuna uzanan elleri kırmak", gerektiğinde öç almak zorunda hisseden erkekler, zaman zaman motive oluyor; yaşadığı zorluklara anlam vermeye çalışıyor:

"Marş söylerken, yürüyüş yaparken, insanın tüyleri diken diken oluyordu. (...) Sanki ölüme gidiyormuş gibi. Dimdik, ağaç gibi, öyle sert, kurşun gelse sanki önemli değil."[80]

---

77 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

78 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, askerliğini Erzurum'da yaptı.

79 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yaptı.

80 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı, askerliğini Siirt'te yaptı.

Bu heyecanlı atmosfere rağmen, bedenin sınırları her zaman talep edilen kadar genişleyemeyebiliyor. Her koşulda ayakta kalmayı öğretmek amacıyla yapılan uygulamalar, anlatılanlara göre, erkeklerin sınırlarını zorluyor:

> "Her gün tıraş olacan. (...) Ama nasıl? Çeşmeler harbiden donmuş. (...) Ben sivilde, şu ana kadar kendim tıraş olmadım, berberde tıraş oluyordum. Olamadığımdan değil, olmuyordum. Askerde su donmuş, dedik askerliktir, hele bugün kuru olduk. Kardeşim, her taraf buz. (...) Kolayla tıraş olduğumuz günler oldu. (...) Buzu kırıyorduk, matarayı sallıyorduk, on dakikada eritirsin... İşte adam diyor ki son 10 saniye... Tıraş olmayan, tuvaleti terk etmeyen, yatağa girmeyen dayak yiyecek. Bir kişiye bir dakika sürmüyor. Yüzümüzü kesmediğimiz gün olmuyordu... (...) Burnumuz dondu, kulaklarımız kabuk tuttu. Öyle..."[81]

> "Hayatta spor yapmamışsın, bir şey görmemişsin, sana spor yaptırıyorlar. Hava da sıcak, yanıyorsun. Bir damla içeceğimiz yok ya... Çeşme karşıda... 5 dakika izin. Bir musluk var. 200 kişi su içiyor. (...) Adam ne yapsın. Ne kadar içerse... Süre dolunca sırada olmazsan ya yerde sürün ya da iki tokat... Onların vurduğu tokat da buradakilere benzemez. Vurdu mu bayağı iyi vururlardı."[82]

> "5 dakika diyor. 5 dakikada soyunacaksın, hamama gireceksin, botların bağını çözmesini bilmiyorsun, yeni almışsın... Çözeceksin. Elbiseni katlayıp koyacaksın, cüzdanını teslim edeceksin. (...) Bunlar hepsi 5 dakika... Zaten adam oradan giderken, içeri girerken, şey olarak hamama girecek diye seviniyor. İşte en azından biz banyo yapalım, duş

81 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı, askerliğini Siirt'te yaptı.

82 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

alalım. Neyse 5 dakika geçti, palaskaları söktüler, böyle yemin ediyorum böyle bir çarpıyor... Şırak şıraaak... İçeri ana baba günü... Palaskayı yiyen koşuyor dışarı. Palaskayı yiyen koşuyor. 'Lan burası babanızın yeri mi? Bura otel mi? Daha sizden sonra banyo yapacak asker var. Çık...' Neyse millet çıktı."[83]

Bu şikâyetçi anlatımlara rağmen, disiplin ve ceza uygulamalarının kaçınılmaz olduğu, yoksa temizlik ve düzene alışık olmayan erkeklerin birlikte sağlıklı bir yaşam süremeyecekleri yorumu da yapılıyor. Buna göre, kısa sürede, bir arada yaşamanın sağlıklı koşullarını oluşturmak, aile içinde temizlik işlerinden uzak tutulmuş erkekleri disiplin altına almakla mümkün. Dolayısıyla, şiddet uygulamalarının temel amacı, bazı alışkanlıkları, süratle edindirmek olarak ifade ediliyor:

"Bir gün o koğuşta kalırsan ne demek istediğimi anlarsın. Şansa bırakılmayacak bir durum. Dikkat edilmezse iki günde en ağır hastalık türer..."[84]

Çeşitli gerekçelerle mantığa bürünse de, tüm ilişkilere damgasını vuran kıyaslama, alay, aşağılama, küfür, dayak ve diğer şiddet biçimleri genç erkekte, ruhsal ve bedensel zedelenmeye yol açabiliyor:

"Hareketleri yapabilenler ve yapamayanlar arasında bir çekişme oluyordu. Yapamayanlara gülünüyor bir defa. Dalga geçiliyor... Ya da kıyaslanıyor... O anki psikolojisine de bağlı. Aşağılama, küfür oluyor."[85]

---

83 S. G., 1978 Çorum doğumlu, ilkokul mezunu, inşaat işçisi, askerliğini İzmir ve İstanbul'da yaptı.

84 A. E., üniversite mezunu, avukat, İstanbul'da yaşıyor.

85 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

"'Benim ayağımdaki kemik çıkmış, katılamam,' deyince alay konusu oldu. Kiminde ağrı, kimde çıkıntı var. Birçok arkadaşın dudakları, kulakları yandı. (...) Bir kişi eğitim sırasında 60 kişinin önünde kendini jiletlemeye kalkmış..."[86]

Giyim kuşam, yaşama biçimi, kurallar, çeşitli eğitim, test ve etkinliklerle kalıplara sokulan erkekler, zaman içinde pişiyorlar mı? Oldukça sistematik ve yoğunluklu yürütülen bu sürecin bir kemikleşme ve katılaşma yarattığı, hamurun kalıbın şeklini aldığı görülüyor ama erkekler, tamamlanmış bir heykele dönüşüyorlar mı?

Zoraki özdeşleşilen kalıplara göre pişirilen bu magmatik varlığın içinde çeşitli boşluklar, yaralar olması kaçınılmazdır.[87] Bir varlığı şiddetle pişirmek, onun benliğine yetersizlik duygusunu, güvensizliği ve hıncı aşılamak anlamına geliyor.

86 A. Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

87 "Zorluk, stres ve acı yüklü bir takım ritüel etkinliklerinden başarıyla geçmeksizin erkeklerin erkekliği onaylanmaz. "Gerçek" erkeklik, uğrunda mücadele gereken, eziyetli bir dolu test sonucunda kazanılabilecek bir "ödül" olarak durur erkeğin karşısında" (Atay, 2004, 23).

7

Sürüne Sürüne Adam Olmak...

"Bir kez olsun onuru kırılmamış kişi, kahraman olamaz."

GEORGES BERNANOS

Çeşitli yaptırımlara, resmî yasaklamalara rağmen, görüştüğümüz erkeklerin hemen hepsi, askerlik hizmeti yaparken, dayak ve küfür gibi çeşitli şiddet yöntemlerine maruz kalmışlar. Genellikle son on yıldır kaba şiddetin azaldığı, şiddet uygulamalarına karşı disiplin cezalarının ve denetimin arttığı, bu nedenle dayak uygulamasının artık sistematik olmadığı söyleniyor. Askerlikte dayak yemediğini ifade edenler var. Ama onlar da, bunun başlarına gelebileceğini inkâr etmiyorlar. Başlarına gelmese bile, bu süreci, her an dayak yeme ihtimaliyle yaşamak da bir şiddet deneyimi oluyor. Belki de bu nedenle, genellikle, "askerde dayak yemedim, küfür yemedim diyene inanma," şeklinde nasihat veriliyor. "Her çeşit insan varsa dayak da olur," değerlendirmesi, erkeklerin, denetime rağmen, kendi ilişkilerinde dayaktan vazgeçmediklerini gösteriyor:

"Asker olarak konuşuyorum. Benden 6 ay önce gitmiş bir asker bana eziyet yapamaz. Acemi birliğinde yapılıyordu bunlar. Kendi yaşıtımdaki insana 'komutanım' çekiyordum. E, benim zoruma gidiyordu mesela, üstüne basa basa söylüyorum. Manisa Kırkağaç'ta askerlik yaptım. 8. bölükteydim, 20 yaşında bir gencim, sol sağı bilmiyorum. Sadece ben değil ki... Ben okulumu okurken şimdi sol adımı, sağ adımı biliyoruz ama heyecandan kaynaklanan bazı konular olduğundan dolayı, 20 yaşındaki bir vatandaş, affedersin çakalın biri 'komutanım' çektiriyor, bana tokat atıyor, dizime vuruyor. Manisa'nın yeşil zeytinleri meşhur; Manisa Kırkağaç'ta yeşil zeytinler olur bizim alayın içinde. Ceza veriyor adam bana, asker ya, 20 yaşında, olacak şey değil. Yani bir yumruk vursam paramparça edeceğim onu. Bana o zeytin ağacından özür dilettiriyor arkadaş.

Şimdi örnek, bana diyor ki... İşte G3'ün menzilini soruyor, öyle konuşalım. 'Boyu kaç? Dakikada, saniyede kaç tane atar?' Örnek, cevabını veremedim, 'yat tam siper sürün.' 'Kalk, gel, şu yeşil zeytin ağacına esas duruşa geç.' Yeşil zeytin ağacından binlerce defa, abartmayayım diyelim ki 20 defa, 80 gün askerlik yaptım, 20 defa bir ağaçtan özür dilettiler bana. Ağaca diyorum ki 'Komutanım ben bir hata yaptım, yeşil zeytin ağacı senden özür diliyorum, 7 tane yeşil zeytin koparıp yiyebilir miyim?' Dönüyorum ona, asker bana diyor ki, 'komuta-

"Anlatıyor, böyle yaptım, arabayı şöyle sürdüm, şuna buna kafa tuttum. Ama değil tabii... Kesin çok dayak yedi orda yani vatandaş..."[1]

"'Dayak yemedim,' diyen yoktur. Araştırma yapılsın, milyonda bir çıkar."[2]

"Sorarlardı zaten. 'Dayak yemeyen var mı?' Biri elini kaldırır. 'Gel bakayım...' Dayak yemeyeni döverlerdi..."[3]

1 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci, Konya ve Sarıkamış'ta askerlik yaptı.

2 Mehmet Şah Y., 1959 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, şoför.

3 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

nım' çektiriyorlar tabii askere... Diyor ki 'Ne dedi lan ağaç sana?' Dedim ki askere 'Komutanım ağaç konuşur mu?', 'Konuşur oğlum, ye,' dedi. Biz de çıkartırdık 7 tane, 5 tane, 10 tane yeşil zeytini acı acı yiyoruz. Ama oradan yani elimden gelse gece uyurken dipçiği alıp kafasını ezesim geliyor.

Çok katı kurallar var öyle askerlikte. Aynı yaştaki insan, kendini rütbeli zannedip beni eziyor... Yetiştirme tarzı, bir anlayış, sen benim 80 gün içinde her gün 3 tane yediğimi varsaysan 3 kere 8... 24, 240 tane zeytin yapar. Bu 240 tane zeytin herhalde bir iki kilo eder. Şu anda zeytinin kilosu bilmiyorum ama üç milyon vardır herhalde. Beş milyonluk zeytin yemişim. Onu bir insan mutfakta yemek olarak giriyor, işte basacak, tuzunu koyacak, yiyecek. Yani ağaca bile eziyet var ya bence.

Ben, evimde bugün yeşil zeytin yedim kahvaltıda. Her zaman aklıma gelmez ama eşimle otururken böyle, 'Bak,' dedim, 'Selda; askerde daha bu yarım yetişmiş, hatta yetişmemiş ham halinde bunları yeşil yeşil yedim,' dedim. Eşim bana diyor, 'askerlikte yemek de mi yoktu yeşil yeşil zeytin yedin?' 'Zorla yedirdiler,'; ben eşime dezzeoğlu diye hitap ederim, teyzemin kızı olduğu için. 'Dezzoğlu askerlikte zorla yedirdiler bu zeytini...' (...) Mehmetçik dedikleri için de yetişme tarzımız bunlardı. Böyle askerlik öğretiyorlar, yetiştiriyorlar bizi... Öyle bir askerlik yaptım."[4]

Dayaktan çok şikâyet ediliyor ama geleneksel eğitim yöntemlerinden biri olarak kabul edilen bu uygulama, reddedilmiyor. Genellikle çocukluktan itibaren toplumsal ilişkiler içinde şiddetle terbiye edilmiş olan erkekler, çeşitli gerekçelerle dayak ve küfrü meşru görüyorlar. Ancak şiddete karşı çeşitli savunma mekanizmaları, kendini koruma araçları ve dayanaklar oluşturdukları sosyal çevrelerinden soyutlanınca, korumasız ve dayanaksız kalabiliyorlar. Alışık olmadıkları bir atmosferde, çok kısa kesilmiş saçları, tek tip kıyafetleri ve tanıyamadıkları yüzleriyle numaralandırılın-

4 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı, askerliğini Siirt'te yaptı.

ca, yabancı bir hiyerarşiye, çoğu zaman keyfî otoritelere tabi oluyorlar ve güç-egemenlik-kahramanlık için kışkırtılan benliklerine rağmen, şiddeti savunmasız karşılıyorlar:

> "Başımızda uzman çavuş, 'dediklerimi tekrarlayacaksınız,' dedi. Başladı: 'Ben öküzüm...' Kendimizden nefret ettik yani..."[5]

> "Öyle bir yüzbaşı vardı ki ismini Foreman takmışlardı. Boksör Foreman... Adama bir çarptı mı gittin. Yeni askerlere anlatıyorlar, korku veriyordu. Geçmiş zamanlardan kalan biriymiş. (...) Yani korkmayla, çekinmeyle her sabah eğitim..."[6]

> "Topçuların disiplinine gönderdiler. İnanır mısın, orda on gün dayak yedik. Bir başçavuş var. Elinde bir mertek var, değnek meğnek değil; resmen mertek yani. Arkadaşlar ne yapıyorlar demek ki, gürültüden mürültüden derken... Ben hiç öyle şeye katılmıyorum, hani genç şakalar, atlamalar, zıplamalar böyle bir huyum yok. Ama onlarla beraber sen de yiyorsun çare yok... Topçuların bulaşığını yedik. Biz piyadeyiz, onlar topçu. (...) On gün dayak yedik efendi..."[7]

> "Binbaşı, birisini çok pis dövüyordu. Acaba araya girersem bana dokunur mu diye karışamadım yani..."[8]

> "Bölük komutanını gördük mü kaçardık. Dövdü mü var ya on gün kolunu kaldıramaz. Böyle tak tak saydırır böyle... Acayip döverdi."[9]

---

5 Talip U., 1984 Samsun doğumlu, lise terk, tekstil işçisi, Zonguldak'ta askerlik yaptı.

6 Ş. Ö., 1956 Yozgat doğumlu, lise mezunu, memur, askerliğini Sivas ve Tekirdağ'da yaptı.

7 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

8 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

9 Mustafa C., 1972 Samsun doğumlu, serbest meslek.

"Komando adam, onun boyuna posuna, hala hayranım, hani karateci olur ya, Rambo filmlerinde vücutçu falan, aynı öyle. 'Oğlum,' dedi, 'bak, ben çok sinirliyim, benimle uğraşmayın, benim nöbetimde kimse uyumasın, kimse laga luga yapmasın.' Çok kötü döverdi. Dövdükten sonra vicdan azabı çektiğini hissediyordum."[10]

Anlatımlarda, sadece alt-üst ilişkilerinde değil, genel olarak şiddetin doğal sayıldığı ortaya çıkıyor. Kimi zaman, küçük bir anlaşmazlık, silahlı çatışmaya dönüşme riski taşırken, şakalar bile ölümle sonuçlanabiliyor. Bu şiddet, "cahilliğe" ya da "psikopatlığa" yoruluyor:

"İçtima olurken bir asker diğerini bıçakladı gözümün önünde. Çok cahiller gerçekten... Gelenlerin yüzde doksanı öyle..."[11]

Mehmetçiklerin, ellerinde kimi zaman oyuncak gibi tuttukları şiddet araçları, en küçük bir harekette bir canlının hayatını yok edebiliyor. Bu, her zaman kavga ya da öfke nedeniyle olmuyor. Anlatımlara göre, erkekler, küçük dikkatsizliklerle de, birbirlerini öldürebiliyorlar:

"Bir gün nöbette bir çocuk diğerini vurdu. Hem de silahla... (...) Orada bira içmişler. Bira kutuları duruyor. Çocuk atlamış kaçmış telden. Silahını da bırakmış. (...) Üç gün geçti... Çocuğu getirdiler. (...) Ağlıyordu. Çok ağır gelmişti. Tokalaşma esnasında, tüfeği kurup şarjörü çıkarıyorlar. Hâlbuki önce şarjörü çıkarıp sonra tüfeği kurması lazım. Oyun yapılıyor. Ağzını tutmuş böyle, şakayla tetiğe basmış..."[12]

---

10 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

11 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

12 Özgür Ö., 1970 İzmir doğumlu, yüksek lisans mezunu, akademisyen.

Mahallelerde, okullarda, hane içlerinde olduğu gibi, mutlaka dövüş hikâyelerinin anlatıldığı, küfrün gündelik konuşmanın yapıtaşı olduğu koğuşlarda, Mehmetçikler, birbirlerinden yeni küfürler de öğreniyorlar. Çeşitli erkek ortamlarının vazgeçilmez üslubu sayılan küfür, burada da kendisini yeniden üretiyor:

> "Hayatımda duymadığım argo kelimeleri, küfürleri, orada birkaç gün içinde duydum... Çok enteresan tabirler vardı: 'Atın şeyine konmuş kelebek gibi duruyorsun', 'Ne biçim tutuyorsun, yapmışsın bu işi,' diyor. (...) Yeme, içme ve cinsel konular gündemdeydi."[13]

> "Bir başçavuş vardı. Lakabı 'Hayvan Başçavuş.' Niye hayvan? Her kelimesinin başında 'hayvan'... 'De git hayvan, gel hayvan...'"[14]

> "Arkadaşıma mektup yazardım. Küfürlü. Mektuplarda biz bizeyiz. Ben de küfrederdim ya! Noktalı... Harflerden de bir iki tane koyardım içine ki bulması kolay olsun..."[15]

> "Kendime bir oyun bulmuştum. 'Acaba,' diyordum, 'cümlenin içinde küfür olmadan konuşabilecek mi?' Muhakkak, konuşmaya küfürle başlanıyor. 'A..na koyayım, bilmem ne,' diyor. İnsanlar cinsel organa benzetiliyor. 'S.. kafalı, Yarak kafalı asker' diye... Hitap böyle... Taş...ın fazla olması, onun yere değmesi, rahat askerlik yapanlar için çok söylenen bir şey. Eğer 10 gün fazla izin kullanmışsa 'oğlum 10 günlük borun var, onu nereye sokacaksın,' diyor."[16]

---

13 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

14 Müslüm Ö., 1951 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, işçi emeklisi.

15 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

16 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

Bazı ortamlarda, komutanlar dayağı engellemeye çalışıyor. Babalık söyleminin öne çıktığı bu durumda, eğer herhangi bir görevli, kurallara rağmen dayak uygulamalarını sürdürürse, yine şiddetle karşılaşıyor. Sistematik uygulamaların ortadan kalktığı söyleniyor ama sokakta, öğrenci yurtlarında, spor gruplarında ve birçok erkek topluluğunda olduğu gibi, askerlikte de, dayak ve küfür 'normal' iletişim aracı:

> "Dayak yasaktı. Yasak olduğu halde vardı. (...) Garaj çavuşu bir eri dövmüş, teğmenin kulağına gitti, teğmen de çavuşu falakaya yatırdı. Makineli tüfekle ayaklarına vurdu. (...) Çavuş günlerce yürüyemedi."[17]

> "Küfür yasaktı, alay komutanımız, 'benim evlatlarıma kesinlikle küfür edemezsiniz, dayak atamazsınız,' demişti ama dayak oluyordu hani."[18]

> "Dayağa karşı yasak vardı. Tabur komutanının korkusundan dolayı askere vuramıyorlardı. Ama çok dayak hikâyesi vardı.."[19]

> "Yüzbaşı askeri kötü dövmüş. Bir gün sinemadan çıktık... Baktım, alay komutanı bağırıp çağırıyor. 'Benim askerime nasıl tokat vurursun... Ağzına sı...'"[20]

Kıbrıs Savaşı'nın ardından askerliğini Ankara'da tamamlayan Selahattin Ç. ise, kendisine verilen "küfür" görevini reddediyor, bu nedenle şiddete uğruyor ama daha sonra bölük komutanını arkasına alıyor. Komutanın şiddeti cezalandırması yine şiddet yöntemiyle oluyor:

---

17 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

18 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

19 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor.

20 Müslüm Ö., 1951 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, işçi emeklisi.

"Yani 20 yaşında bir delikanlı. Biri burada dövmeye kalkışsın göğü kopartır. İşte çeker bıçağı, işte belinde, elinde silah varken, yapamıyor. O psikolojiyle gidiyor. Bilmiyorum ama diyorum ya ben lise yıllarında... Eee benim erken evlenme sebeplerimden bir tanesi de buydu. Ben şeydim... Okul kabadayısıydım. Mahalle kabadayısıyım. Okulda değil de yani, bana biri yan baksa okulu başına yıkardım yani. Böyle bir psikolojim vardı. Ama askerde adam geliyor, tabiri caiz ise ana-avrat küfrediyor, bir şey diyemiyorsun. Anormal bir psikoloji tabii... Sebep ne? İşte altı yıllık askerler var. Yani gidiyorsun adam 6 yıldır buradadır. 'Gardaş, sebep ne?' Adam iki tane rütbeli dövmüş... Veyahut da bir şey yapmış, askerliği bitmiyor. Olanları görüyorsun... Ne diyorlar? Kaba tabirler de var tabii ki... Mecbursun yani. Tamam demeye mecbur hissediyorsun kendini. Böyle bir psikolojin var. Yani ben şunu hiç unutmuyorum. Bunların bilinmesi gerekiyor belki. Askerliğim boyunca belki yaşımın vermiş olduğu olgunluktan ötürü pek fazla agresif değildim, agresif işlere de pek girmedim ama ben adamın, mesela Meydancık'ta, bir sefer de Bayburt'ta, rütbeliden tokat yedim. Bayburt'ta yediğim tokadın yanında küfür de yani toplum arasında şeydir yani anne ve eşe gelen küfür... O meyanda bir küfürdür. Hem

"Oğlanı çıkardı bölük karşısına. 'Bu adama tüküreceksiniz! Söveceksiniz!' Bizi böyle sıraya dizdiler. 'Sırayla tükürecek-sin, söveceksin, or... ç.. diyeceksin.' Sıra geldi bana, tükürdüm ama sövmedim. Bu kendini yere attı. 'Vay sen nasıl sövmezsin...' Zoruna gitti tabii. Kenara aldı hemen beni. (...) 'Komutanım, ben kimseye sövmem, bizde sövmek ayıp bir şeydir,' dedim. 'Ulan eşek oğlu eşek,' öyle bir tekme vurdu ki dizime... Dizim şişti. (...) Sabahleyin yürüyemiyorum. Neyse arkadaşın biri koluma girdi. Çantayı da aldı eline, öyle gittik. (...) Bölük komutanı fark etti durumu. Yanıma geldi. 'Ne oldu?' dedi. 'Niye böyle oldu?' 'Komutanım hal mesele böyle...' dedim, 'komutanım, buraya askerlik yapmaya mı geldik, anamıza sövmeye mi? Adam diyor ki bana, 'ana avrat küfredeceksin,' diyor. Ben de bunu yapamam...' Bölük ko-

eşime küfretmişti, hem anneme küfretmişti. Bana tokat atan da teğmendi. Yaşça benden küçük birisiydi. Ve benden sonra birliğe gelmişti. Ve birliğe geldiğinde de tabur komutanı vekili olarak gelmişti. O yaşta o rütbede birisinin yapamayacağı bir iş. Ve ben çok yardım etmiştim kendisine. 'Ya işte nasıl edelim, izinleri nasıl edelim? Aman kimse gitmesin,'; ben o ara izne gidecektim hatta rica etmişti yoğun bir şekilde iznimi durdurmuştu. 'Yani sen gidersen ben ne yaparım?' Eve dönüşüydü. Haksız bir tokat ve haksız bir küfürdü. Ve ben o anda diğer askerlerle kendimi eşleştirmedim ama hiç yapmamam gereken bir işi, yani verdiği işi orda bırakıp gittim dışarı çıktım. Ardımdan gelmedi tabii ki, orda dedim kendime şeytan diyor ki gırtlağından tut. Orda uzun dönem gelmiş bir asteğmen vardı. Oturuyorum yanıma geldi. Tabi sinirimden böyle titriyorum. Oturdu yanıma dedi ki, 'hayırdır Üzeyir?' Dedim, 'öldüreceğim. Kafayı bozdum abi... Ben öldüreceğim.' Dedi ki 'ya Üzeyir,' tabi beni sakinleştirdi. Dedi, 'ya Allah onu asker yapmış zaten...' "Boş ver zaten... O cezasını çekiyor." Ben sonradan duyuyorum tabii Tunceli'de de askerlere sert muamele yaptığından ötürü bir iki sefer kargaşa çıkarıp vurmayı falan bile hesap etmişler..." (Ü. Y., 1974 Sivas doğumlu, lise mezunu, memur)

mutanı öptü, sarıldı bana. 'Tamam,' dedi. Artık telefon mu açtı, bir posta askerini mi gönderdi. Komando nöbetçi subayı çağırdı. Karşısına aldı. 'Bu adama niye dayak attın,' dedi. 'Eğer,' dedi, 'biri namussuzluk yapmışsa bir-iki kişi yapmıştır, bütün bölüğün suçu ne? Bak, bu çocuğu ne hale düşürmüşsün...' Haşa ne o... çocuğu kaldı, ne ana avrat. Buna bir tokat vurdu. Sonra hepimizden özür diletti... Sonra da 'Git, hepsiyle helalleş, hepsini öp,' dedi. Geldi, tuttu, hepsiyle helalleşti. 'Ben,' dedim, 'helal etmiyorum. Çok şey yaptı.' Bölük komutanı da geldi. 'Öbür dünyada da ben bu adama hakkımı helal etmeyeceğim,' dedim. Dedi, 'Sen o dünyada eğer bu adamı görürsen. Hah ha...' Valla bunu söyledim. "[21]

21 Selahattin Ç., 1954 Elazığ doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Kıbrıs Savaşı'na katılmış.

Yerde sürünen benlik...

Bazı küfürler ağır geliyor. "Bizim üsteğmen psikopattı. Küfürler ediyordu. Diyordu, 'sizin ananızın a... beton dökerim,' affedersin, 'kimse s...mez ben s...'"[22] Bu sözler bir komutanın ağzından da çıkmış olsa, namus ve şeref söylemiyle şekillenen erkeğin benliğini istila ediyor. Kesinlikle dokundurtmaması, uğruna ölmesi gerektiğine inandığı "değerlerine", örneğin annesine, kız kardeşine, eşine yönelik cinsel küfürler karşısında, utansa da öfkelense de çoğu zaman karşılık veremiyor. "Ana diyordu ama bir de avrat diyordu, evli olanların çok zoruna gidiyordu."[23] Bu zorlanmaya rağmen, Mehmetçiklerin büyük bir çoğunluğu, güç getiremediği otoritenin şiddeti karşısında tavırsız kalıyor. Toplu dayakları, bir biçimde mantığa bürüseler de, herkesin içinde tek başına dayağa ve küfre maruz kalmak, onları rencide ediyor:

> "Küfür olurdu tabii. O... çocuğu... Zaten insana dokunan bunlar. 'Ananızın... içine beton dökerim.' Bu laflar insanı şeyden çıkarırdı. Ya söyleme ya da..."[24]

> "Yirmi yaşında bir delikanlı... Biri burada dövmeye kalkışsın, göğü kopartır, çeker bıçağı... İşte belinde, elinde silah varken, yapamıyor. Adam geliyor, tabiri caiz ise ana-avrat küfrediyor, bir şey diyemiyorsun."[25]

> "Bir arkadaş vardı. Adı Metin'di. Çocuk sağa sola dönmesini, bere takmasını öğrenememişti. 40 defa gösterdik ama maalesef. Onun yüzünden çavuş fırça yer, gelir Metin'i dö-

22 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

23 Ali Aslan Y., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kapıcı.

24 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

25 Ü. Y., 1974 Sivas doğumlu, lise mezunu, memur, Manisa ve Giresun'da askerlik yaptı.

verdi. Her Allah'ın günü dayak yiyordu çocuk... Bir gün Metin'i arıyorlar, bulamıyorlar. Eğitimde, içtimada yok filan, en son gidip baktılar, alayın mescidinde vurmuş kafayı yatmış. Artık çocuğun psikolojisi bozuldu."[26]

"Astsubay dişimi kırdı. (...) Ondan sonra 'git,' dedi, 'soğan getir.' (...) Kantinde varmış. Baktım herkes gidip alıyor. Koşup gidip dönüyor, koşup gidip dönüyor. Salak gibi ben de alıp döndüm. Yakaladı beni. Niye oradan alıyorsun? Cevap yok. Bayağı dövdü beni. Kasketim düştü... Eğildim, kasketi almaya, tekme vurdu kıçıma, emekleye emekleye gittim... Öyle işte..."[27]

"Bir sabah lavaboda, iki çavuşla karşılaştım. Birinin bütün saçı askerde dökülmüş. O yüzden strese girmişti çocuk. 20–25 yaşlarda... Biri havlusunu benim omzuma koydu. 'Bunu kimseye verme,' dedi. Öbürü de 'ver,' dedi. 'Komutanım... Komutanım verme dedi,' dedim. Havluyu aldı, tokatladı. Öbürü de 'niye verdin,' diye iki tokat attı mı? Bir şey yapamazsın. Yediğin dayak sana kâr kalır."[28]

Dayak ve küfür dışında, farklı ceza uygulamalarından da bahsediliyor. Örneğin ağaçlara ya da taşa selam vermek, çoğu erkek sohbetine konu oluyor. Kimi zaman gülerek ama kimi zaman rencide olunduğu itiraf edilerek anlatılan bu ceza, tüm askerlik hikâyelerinin klasik bir parçası sayılıyor:

"O tepenin zirvesine çıkana kadar önüne gelen bütün ağaçlara tekmil vereceksin. Yaptı tabii, mecbur yapacak... (...) Bana kalırsa gurur kırıcı bir ceza. Tokat vurmak daha iyi..."[29]

---

26 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

27 Müslüm Ö., 1951 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, işçi emeklisi.

28 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

29 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

"Mesela 'ben hata yaptım. B.. S... Gaziantep. Emret komutanım.' Ağaca öyle diyorsun. Kötü bir duygu... İnsan kendini değersiz görüyor. (...) Gülüyorlardı insana işte. O da ağrına gidiyordu. Gidiyor, ister istemez, gider."[30]

"Akşam oldu mu şakalaşırız. 'Sen ağaca verdin...' 'Ne olacak sen de gittin taşa verdin...' 'Ben hiç değilse, dikiliye verdim, sen yerde yatana verdin...'"[31]

Askerlik anılarında en çok "yerde sürünme" hikâyeleri anlatılıyor.

Sürünmek, askerî şartlar altında gerekli bir savaş bilgisidir. Askerler, "düşman" olarak tanımlanan topluluğa görünmemek ya da silahlı saldırıdan korunmak için belli bir mesafeyi sürünerek geçebilmelidir. Asker olarak yetiştirilen erkeklere de bu bilginin verilmesinde, ilk bakışta, küçültücü bir durum görünmüyor. Ama bu deneyimi yaşayan erkekler, daha çok, bir ceza uygulaması olarak süründüklerini anlatıyorlar:

"Efendim yağmur çamur demeden, cezalandırmak için süründürdüler."[32]

Sürünmek, toplumsal kavrayışta en aşağılık konumdur. Bir insanın zavallı durumunu ortaya koymak için "sürünüyor," denir. "Sürün," ya da "ayağımı öp," en aşağılayıcı ceza talimatı olarak bilinir ve genelde toplumsal ilişkiler içinde ifade edilse de, pratik olarak pek uygulanmaz. Ama askerlikteki sürünme deneyimi bir aşağılanma deneyimi olarak paylaşılıyor:

---

30 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yaptı.

31 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

32 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

"Bölük komutanı beni bölüğün önüne çıkardı, dedi ki 'soyun!' Külot kaldı sadece... Çakıl taşlarının üzerinde süründürdü. Ondan sonra tekrar sırtım üzerinde süründürdü. Her tarafım kanıyor..."[33]

"Çok onur kırıcı bir şey... 'Yatın yere, kapının girişinden başlayın, öbür tarafa kadar sürünün.' Aynı yaştalar. Biri daha önce başlamış... Süründürüyor..."[34]

Anlatımlarda, sürünmenin çeşitli halleri açığa çıkıyor. Bir yandan, gündelik hayatta kullanılan anlamıyla çekilen "eziyetleri" özetliyor, bir yandan en uçtaki aşağılanma konumunu ifade ediyor, bir yandan da otoriteye itaat eden varlığı çağrıştırıyor. Sanki "adam olma" ya da "pişme" süreci, kelimenin her anlamıyla "sürüne sürüne" gerçekleşiyor.

Türlü savunma yolları...

Kendilerinden fizik ve konum itibarıyla daha güçlü olanların şiddeti karşısında, Mehmetçikler, ayakta kalmak için çeşitli stratejiler geliştiriyorlar. Bunlardan biri, şiddeti mantığa bürümek olabiliyor. Erkekler, kendilerine küfredeni ve dayak atanı babayla, hocayla ya da benzer bir erkek figürüyle özdeşleştirerek, yöntem olarak zaten meşru gördükleri bu şiddeti mantığa bürüyerek, bunun için çeşitli gerekçeler bularak, hatta kendi hatalarını öne çıkararak, içlerini biraz olsun rahatlatıyor, maruz kaldıkları şiddeti meşru kılmaya çalışıyorlar:

"Komutanla geçinemedikleri zaman, iyi diyalog olmadığı zaman her hareketi komutanın gözüne batıyor. Bu da ger-

33 Mustafa C., 1972 Samsun doğumlu, serbest meslek.

34 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

ginliği artırıyordu. Bu nedenle yanlış hareketlere sürüklenenler olabiliyordu. Ama değişenler de vardı."[35]

"Babanın evinden daha rahatsın. Başına vuran yok. İşini dört dörtlük yaptın mı, istediğin yere gelirsin Adam ne kadar kötü olursa olsun, zarar gelmez sana."[36]

Mustafa K., yediği şamarın acısını unutamıyor ama kendinde gördüğü bu "suçun" utancını hâlâ taşıyor:

"Aklımda kalan tek şey yemin sonrası olay... 14 yıl oldu. Az bir zaman değil. Ömrün yarısı... Unutulur mu ya... Bir şamar yedik. Selamdan dolayı... Yeminden sonra, yemekhaneye doğru gidiyorum. Asteğmene selam vermedim, öksürdü. Döndüm, 'buyurun,' dedim. Dedi, 'Bir şey unutmadın mı?' Hem yemin ediyorsun, hem selam vermiyorsun. Var mı böyle bir şey ya... Düşünsene, bir saat önce yemin ettin. Yeminin karşılığı ne? Yok, o da yok..."

Şiddete haklı bir gerekçe bulmak erkeklerin en sık tercih ettikleri rahatlama yöntemi gibi görünüyor:

"Uyum sağlamak, dersine çalışmak, eğitimde başarılı olmak için, ister istemez birkaç tokat yedik yani..."[37]

"Saf bir arkadaşımız vardı. (...) Çocuğun tüfeği kaybolmuştu. (...) Akşama kadar aradık. Sonra başka bir koğuş buluyor. Komutanımız oraya gidip tüfeği alıyor. Ona muhakkak bir kelime kullandılar ki aşırı derecede sinirli gelmişti. Çavuşlar bizi bir güzel dövdüler desem yeridir. Bir insanın hatasını herkes çekiyor. Vallahi yerde de süründük, dayak da yedik. Koşturdular. O çocuğu da yorulasıya

35 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

36 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

37 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

dövmüşlerdi. (...) Cezasını alsın bir daha yapmasın gibisinden. Onların düşüncesi o olabilir, tahminime göre. O anı çıkmaz yani kafamdan."[38]

"Komutan çok severdi beni. Arada bir giderdim yanına, konuşurduk. Bir günah çıkarttı... 'Sen beni birilerini döverken görüyorsun. Aslında öyle bir niyetim yok ama bunu yapmak zorundayım. Ben de çok üzülüyorum. (...) Birliğin başıboş kaldığında ne hale geldiğini görmüşsen bir kere, senden korkmuyorsa askerler, yaşadığın problemlerin çeşidini düşünemezsin...' dedi."[39]

Bulunan gerekçeler, sadece maruz kaldıkları değil, uyguladıkları şiddeti de meşrulaştırıyor. Örneğin, kalabalık bir erkek grubunun temizliği, düzeni ve disiplinini kısa bir sürede sağlamak için, şiddet dışında bir yöntem akla bile gelmiyor. Genellikle zorlayıcı olmayan yöntemlerin işlevsiz, şiddet araçlarının ise haklı sayıldığı bu ortamda, toplumsal olarak güçlendirilmiş şiddet kapasitesi, kendini ifade aracına kavuşmuş oluyor:

"İnzibatta kısa dönemlerden biri vardı. Özellikle onu sordum. Koğuşlarımız karşılıklıydı. Vücut geliştirme yapan, yapılı bir çocuktu. Çok güler yüzlüydü, herkesle diyaloğu iyiydi. Bir de badisi vardı. O da çok tezat, minyon tipliydi. Müzisyendi. Orada psikolojisi bozulmuştu. Bu, onunla ilgilenmiş, rahatlatmıştı. Ama inzibata düşen arkadaş, 'En kötü oydu içlerinde, bana en kötü muameleyi yaptı,' dedi. İnanamadım. Güler yüzlü, herkesle ilgilenen bir çocuktu. Daha sonra başkalarından da duydum. Gerçekten öyleymiş. Nasıl öyle canavarlaşır?"[40]

---

38 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

39 Özgür Ö., 1970 İzmir doğumlu, yüksek lisans mezunu, akademisyen.

40 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yaptı.

Şiddet uygulamak, ortama uyum sağlamanın yolu olarak da görülüyor. Ama devletlerin genellikle savaşı olumsuzlayıp kendi savaşlarını her zaman "istisna hali"[41] olarak anlamlandırdıkları gibi, şiddet uygulayan erkekler de, istisna durumunu kendi ekseninde görüyorlar, başkalarında onaylamadıkları davranışları kendilerine hak görerek, kendilerini keyfî yere dayak atanlardan yani "acımasız" saydıklarından ayırıyorlar. Schimitt, egemeni, "istisna haline karar veren kişi" olarak tanımlıyor.[42] Gerçekten de erkekler arasındaki egemenlik savaşı, aynı zamanda farklı "istisna halleri"nin karşılaşması gibi görünüyor:

> "Takım komutanıydım. Yüzbaşı olmadığı zaman ben bakıyordum. (...) Aslında bakarsan, ben kalsaydım askerde sıkıntı çekmezdim. Bu havalara girmiştim artık. Açık söyleyeyim ben de dövdüm asker. Niye dövdüm? Dedim ya eğitimsizler çok yaygın. Ya psikopat dolu... Adam jiletle buralarını kesiyor. 'Sen kimsin lan, seni tanımam' diyor. Ne yaparsın o adama? Böyle psikopatlar var. Bir gün sinirledim artık... Gecenin bir vaktinde, almış G3'ü eline, oraya buraya ateş ediyor. Neyse tabur komutanına haber vermiştim de gelip söndürmüştü olayı. Bir keresinde benim nöbetimde bir asker firar etti, başım belaya giriyordu az daha. Psikopat doludur gerçekten. Bir çocuk vardı; psikolojik sorunları mı vardı, garip bakıyordu bana. Sanki öldürecek gibi... Hani olur ya, kafayı yemiş hep bir yere bakar, gözleri kan çanağıdır. Öyle bir tip... Lafımı dinlemiyordu. Ben de çektim bunu odaya, adam gibi konuşayım dedim. Baktım umurunda değil. Sallamadı. Ben de çektim tokadı. Bunlardan dolayı yoksa... Tabii öyle keyfî

41 Agamben, 2005: 9.

42 *A.g.e.*, 9.

dövmek var. Evden sinirli geliyor, dövüyor. Var öyle insanlar da var."[43]

Ataerkil toplumsal ilişkilerde şiddet karşısındaki aciz duygusunun başkalarına yöneltilmesi gelenekselleşmiştir. Çocuk baba olmayı ya da büyüyüp güçlenmeyi, çırak usta olmayı bekler. Askerde de, hegemonya sırayla kuruluyor; yani herkes, tahta bir süre oturmuş oluyor:

> "Hani bu dünyada iyi ol, cennete gidersin olayı var ya... Usta birliğinde rahat edersin. (...) Yani stres, sıkıntı hafifliyor... Ruh hali değişiyor."

Askerliğe yeni başlayanlar, sadece subaylara değil, kendilerinden daha önce gelmiş olan "sivillere" de tabi oluyorlar. Yatılı okullarda da, yeni öğrencilerin sadece idareye ve öğretmenlere değil, kendinden üst sınıflara, yani "ağabey"lere de tabi oldukları bilinir. Deniz Kandiyoti, ilişkilerde oluşan gerilimi, erken yaştaki güçsüzlüğün, başkalarına dayatılarak yeniden yaşanması olarak çözümleyip askerlikte de benzer bir durumun deneyimlendiğini söylüyor.[44] Benzer bir biçimde, askerlikte de "kuş" diye tanımlanan yeniler, tüm işlere koşturuluyor. En eskiler ise, orada geçirdikleri zaman fazlalığından ötürü avantajlı konumdalar:

---

43 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

44 "Bu, erkeklere, hem güçsüzlük deneyimlerini hafifletmekte hem de bundan kurtulmada yardımcı olabilir. İlişkilerdeki erken çocukluk güçsüzlüğünün niteliği ne olursa olsun, bu durum, kendini bir dizi hiyerarşik, salt erkeklerden oluşan kurumlarla temas aracılığıyla yeniden üretir; bu deneyimlerden en kaçınılmaz ve yaygın olanı, tüm erkek nüfusun birinci el deneyimi olan askerliktir. Bütün erkekler, askerlik nedeniyle, topyekûn ve keyfî otorite karşısındaki tam çaresizlik deneyimini bilirler; her erkek bir başka erkeğin kaprisleri tarafından kontrol edilir ve uyum gösteremezse kamusal bir aşağılama ve fiziksel ceza gelebilir"(Kandiyoti, 1997: 194).

"Acemi birliğinde, son gelenler en çok zorlananlardır. Önceki tertipler onlara 'kuş' diye hitap eder. İlginç... 4 ay önce gitmekle kıdem kazanmış. (...) Kuş, dört ay sonra kıdemli olacak ve yenilere hükmedecek..."[45]

"Ustalar iş yapmazdı. Hep yeni gelen askerlere yaptırırlardı..."[46]

"İşte üst tertip saygı görecek. Kıdem alıyor, şey oluyor. Temizliği alt tertipler yapardı. Cezaevinde, koğuş ağası, yardımcısı diye geçer ya. Aynı sıralama orda da var."[47]

"Devrecilik bayağı bir olay. Yani acemi asker, bırak her şeyi, kafasına göre konuşamaz. Oranın ağası en üst dönem olanlardır. (...) Ama çok zor... Ortamda, psikopatından, hastasından tutun da her türlü insan var. Çok zor gerçekten... Eziyorlar. Pis işleri yaptırıyorlar. (...) Bu kaçınılmaz... Mesela ben de izmarit toplatılacağı zaman, 15 aylık askeri değil, yeni askeri veriyordum. Yemek alımına 15 aylık askeri götürmüyordum. Bu var ve devam edecek."[48]

"Bana göre devrecilik daha iyi yani. Devrecilik oldu mu, acemilikte ilk üç ay her işi sen yaparsın. Alt devren geldi mi sen biraz rahatlarsın. Yoksa aynı işleri yaparsın, yemekhaneye gidersin, patates soymak ölüm, ona da gidersin."[49]

Askeriyedeki alt-üst ilişkisi, toplumsal iktidar ilişkilerinin iç içe geçerek oluşturduğu hiyerarşik sistemin maketini andırıyor. Hegemonik erkekliğe tabi olan genç erkek, öğ-

45 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

46 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

47 Fazıl D., 1953 Sivas doğumlu, ilkokul mezunu, sinemacı.

48 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

49 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

rendiği bu ilişki biçimini, zayıf bulduklarına dayatarak kendi hegemonyasını kurmaya çalışıyor:

> "Üst alta fırça atar, onu yerin dibine batırır. O da gider, bir alttakine yapar. Ama üstü geldiğinde süklüm püklüm olur. İlişkiler o kadar yıpratıcı ki... (...) Hiç iyi bir diyalog görmedim üstle alt arasında. Her zaman aşağılama, gerilim..."[50]

Doğal olarak, alt üst ilişkilerinde en alttakiler her zaman cezalı sayılıyor:

> "Nöbetçi astsubay bir gün, usta ile acemiye komple eğitim yaptırıyor. (...) Biz bağırıyoruz, usta az bağırdığı için onu süründürüyor. Eğitim bitiyor... Bu sefer usta bizi alıyor, 'niye bizden fazla bağırdınız,' diye bu sefer onlar bizi süründürüyor. Yani kabak sonunda bizim başımıza patlıyor..."[51]

Hiyerarşide yakalanan her konum, sonuna kadar kullanılıyor. Bu konumlar sadece resmî işlerde değil, sosyal ilişkilerde de değerlendiriliyor:

> "Onbaşı... Sen ondan daha eğitimlisin ama adam unvanını baskı mekanizması olarak kullanıyor. Masada sohbet ediyoruz, hiç konuyla ilgisi yoktur ha, böyle oturuyor onbaşı, en son noktayı koyuyor. Yani o bilir. Yarın sıkıntıda kalmamak için, 'tamam, komutanım'..."[52]

> "Bizim bir Şeref Çavuş vardı. (...) 25 yaşındaydı. Oranın tövbe estağfurullah Allah'ı idi. Subay, astsubay yokken, her şey ondan sorulurdu. Vurduğu vurduk, kırdığı kırdık idi."[53]

---

50 Özgür Ö., 1970 İzmir doğumlu, yüksek lisans mezunu, akademisyen.

51 Mustafa C., 1972 Samsun doğumlu, serbest meslek.

52 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci, Konya ve Sarıkamış'ta askerlik yaptı.

53 Muammer A., 1972 Ankara doğumlu, ilkokul mezunu, marangoz.

"Ben nizamiye çavuşuyum ya... Bana yetki verildi ya... Açık söyleyeyim, 'adam olun,' dedim. He valla, 'her gece de şeyi takın kolunuza, görevinizi yapın. Hele oğlum İzmirli, seni görmeyeyim,' dedim. Çektim kapıyı gittim. Ondan sonra arkamdan bayağı konuşmuşlar işte..."[54]

Sistemle bütünleşen erkek, belki rahatlıyor ama bu bir güven hissiyatı anlamına gelmiyor. Sadece, egemenliği emanet almanın ve otoritenin yerine geçmenin gururunu yaşıyor:

"İnzibattakiler de, bizim gibi normal askerler. 'Buranın Allah'ı biziz...' deyip öyle davranıyorlar. 'Muhafız' deniyor onlara. İnzibata düşenler tek sıra halinde duruyorlar. Birinin tuvaleti geldiyse, kafası önüne eğik, 'Muhafızım, bir şey söyleyebilir miyim?' diye soruyor. İzin verirse, yanına gidiyor, selam veriyor. 'Tuvalete gitmem gerek', 'Hayır, yerine geç,' diyor..."[55]

Hiyerarşinin üstüne yerleşen, kısa bir süreliğine de olsa, kendisine tabi olan erkekler karşısında "krallığını" ilan ediyor. Askerliğe kadar doğduğu ve ilkokulu bitirdiği Trabzon'dan hiç çıkmamış olan Mustafa K., bu hisle, "adam" gibi işini yapanın "krallar" gibi yaşayacağını söylüyor ve öyle olmadığını düşündüğü insanları "adam" etmeye uğraşıyor. Başkalarının başarısızlığı, kendi başarısını da güçlendiriyor:

"Bunlar intihara kalkışıyor. Dediler ki 'ikisi de sana emanet. Bunlara bir şey olursa, sorumlusu sensin.' Tuvalete gittiklerinde bile beraberdim. Yatarken zincirle ayaklarını bağlardım ranzanın demirine. Bunların yemeklerini ben getirirdim. Bir gün dediler ki 'götür bizi sinemaya.' Aldım bunları askerî sinemaya... Sinema bitti. (...) Dediler ki,

54 Muhammed H., 1976 Maraş doğumlu, lise mezunu, esnaf.

55 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yaptı.

oturalım. Dedim, 'gidelim da, yemek saati.' Bir tanesi Allah, din, iman, kattı birbirine. Aldım bunları yukarıya, nasıl vuruyorum biliyor musun? Öyle bir vurdum ki... Aldım bunları, zincirledim, çıktım. (...) Bunlara iyi ders oldu. Askerlik yapmaz çoğu. Soytarılık yapar. Adam gibi askerlik yapsan, krallar gibi yaşarsın..."[56]

Şiddeti başkasına yöneltmenin dışında, erkekler, başka savunma yöntemleri de geliştiriyorlar. "Sayılı gün çabuk geçer," diyerek yaşadıklarını içine atan, ortama uyum gösterenler çoğunlukta. Genelde açık itiraz gelişmiyor ama anlatımlarda görülüyor ki perde arkasında, resmî senaryoyu bozan pratikler gelişiyor. Askerler, tepki duydukları ama karşı gelemedikleri, çatışamadıkları komutanla ilgili, onun "erkekliğini" hedef alan hikâyeler anlatıyorlar:

"Bunun askeri sevmemesinin bir sebebi de şu: Bir postası varmış, biz tabii görmedik onu... Postası, bunun hanımını kaçırıyor. Yani artık postası olduğu için evine gelince demek ki bir samimiyet oldu... Tabii biz bunları, kulaktan dolma duyduk."[57]

Kulaktan dolma olan bu hikâyede, erlerin içinden çıkan "kahraman", bir erkeğe yapılacak en ağır hakareti yapıyor: Onun karısına, "namusuna", en önemli "emanetine" el koyuyor. Böylece erler, erkeklik yarışında komutanlarının üstüne çıktıklarını ve intikam aldıklarını hissediyorlar. Yedikleri her şamarda, her küfürde bu hikâyeyi bir daha anlatıyorlar. Komutanın karısının, yani komutanın en önemli erkeklik dayanağının, içlerinden biri tarafından ele geçirildiği bilgisi, dayak ve küfrü daha çekilir kılıyor. Bu hikâye, Scott'un, tabi grupların, kendi sıkıntılarından kurtulmak

56 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

57 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

için, hâkim olanın arkasından dile getirilen gizli senaryolar yarattıklarına dair analizine[58] bir örnek olarak da okunabilir. Tahakküm süreci içinde sürdürülen kamusal tavrın arkasında, iktidarda olanların yüzüne söylenmeyen sahne arkası bir söylem[59] de oluşuyor. Komutanın karısının bir er tarafından kaçırılması hikâyesi resmî ortamlarda değil sahne arkasında anlatılıyor.

Sahne arkasında, hâkim kuralları ihlal eden başka pratikler de yaşanıyor. Koşullarına göre, uygun bulduğu yollarla, güçlü olanların şiddetinden kaçtığını, göze çarpmamayı becerdiğini, maskelerle korunduğunu, yalan söylediğini, üstlerine hizmet ederek ya da iyi ilişkiler geliştirerek dayaktan kurtulduğunu, ortamın kurallarına adapte olarak yolunu bulduğunu anlatanlar var.

Ali Z., sözlü tarih çalışması çerçevesinde, bizimle kendi deneyimlerini paylaşan 58 erkekten biri. Onun hikâyesi, tıpkı diğerleri gibi hem çok tipik hem de benzersiz. Askere gitmeden, 18 yaşında evlenen, çocuk sahibi olan, hayata atılıp babasının başlattığı büfecilik işini İstanbul'da sürdüren Erzincanlı Ali, hayat sorumlulukları nedeniyle, askere geç gidiyor. Burada yoğun olarak dayak ve küfre maruz kalıyor, zaman zaman namaz bahanesiyle bunlardan kaçmayı başarıyor. Bir yandan şiddeti meşru gördüğünü söylüyor, bir yandan da kimi insanlara karşı, bu sebeple hınç besliyor. Bunlardan biri, herkesin içinde onu copla döven başçavuş. Ali, bu dayak esnasında başçavuşa biriktirmiş olduğu hıncı hala içinde taşıyor: "Şimdi pişman olduğum tek iş o... ... Yani ben orda bir kafa atacaktım. Yatıracaktım yere..."

---

58 "En temel düzeyde gizli senaryo, tahakkümün varlığıyla yadsınan öfke ve karşılıklı saldırganlığın fantezide ve zaman zaman gizli pratiklerde ifade edilmesini temsil eder" (Scott, 1995: 68).

59 "Gizli senaryo, kamusal senaryodan farklı dinleyiciler için ve farklı iktidar sınırlamaları altında üretilir" (*a.g.e.*, 28).

Defalarca yapmaya niyetlendiği hayalî konuşmanın ya da vuruşmanın provasını yapıyor. Ama bu provayı hayata geçiremiyor. Yapamıyor. Böylece Ali'nin intikam hikâyesi bir yolunu bulma hikâyesine dönüşüyor. Öncelikle erkekler arasındaki güç ilişkilerini, tertipçiliği, hemşericiliği, politik yakınlıkları kavrıyor ve en güçlü gördüğü kişiye yanaşarak ondan poğaça satma işini alıyor: "Bir gün gittim dedim ki, 'mümkünse beni şey ettir, ben esnaflıktan geldim.'"

20 senedir büfecilik yapan, Tüccar Ali, koğuş liderinden onay aldıktan sonra, hınç duyduğu başçavuşun yanına çıkıyor: "'Sen mi tatlıcılık yapacaksın?' dedi. 'Bir tane açık olursa alırım parayı. Kabul mü?' 'Kabul...'" Kendisine "saf" bir yardımcı seçiyor ve poğaça satımını iki katına çıkarıyor. Ama çavuşa yüz tanenin parasını veriyor. Genç askerin, bundan sonraki yaşam standartları oldukça değişiyor: "Cebim para dolu. Subayların yemek yediği yerde yiyip içiyorum."

Yolunu bulan genç erkek, bir süre sonra, yüzbaşıyla ilişki kuruyor ve parayı ona vermeye başlıyor; böylece daha büyük bir güce dayanarak başçavuştan intikamını da almış oluyor. Ali, yüzbaşıya büyük bir hayranlık duyuyor ve birçok işini onu kerteriz alarak yürütüyor. Yüzbaşıdan sürekli dayak ve küfür yiyor ama bu Ali'ye hiç dokunmuyor; şiddeti ona yakıştırdığını söylüyor:

> "Adanalı çavuş hep Allah kitap küfrederdi... Bu da zorunuza giderdi. Allah'a, Peygamber'e küfretmeye hakkın yok. (...) Ama bizim o yüzbaşı küfredince hiç zorumuza gitmezdi. Çünkü adamın mizacında vardı. (...) Bize küfür de etse seviyorduk onu... Kıbrıs Savaşı'na falan da girmişti. Sinirleri orda bozulmuş..."[60]

---

60 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

Çavuşa karşı hâlâ kinliyken, "dayağını bile sevdiği" yüzbaşıyla şiddet dolu bir bağlılık ilişkisi geliştiriyor:

> "Yüzbaşı biraz deliydi. Gece üçte, 'içtima,' dedi. (...) Kafası bozulmuş. Bana 'Anasını s... tatlıcı, sen ne arıyorsun? Tatlıları bitirdin mi?' dedi. Üç tane kaldığını söyledim. 'Ulan, simit kalmış, sen yatıyorsun...' Gece yarısı kime satacağım? Neyse çamların arasına gittik. Bir iki saat oturduk. Baktık yemekhanenin ışığı söndü. Gittik yattık."

Askerlik sürecinde kimseyle arkadaşlık kurmayan, bunu da "koşturmaya" ve "ağırbaşlılığa" bağlayan genç adam, sadece en güçlü olanlarla ilişki geliştirerek ve bu ilişkiyi işlevsel kılarak yolunu buluyor. Ali'nin hikâyesi, aslında, toplumsal hayattaki güç ve iktidar kavgalarını özetliyor. Sürekli aşağılanan, iğdiş edilen, onuru hemencecik kırılan eğreti erkeklik, kendini çeşitli tabiyetler üzerinden yeniden kurabiliyor. Bu ve diğer hikâyelerde görüldüğü gibi iktidar oyunlarının içinde, çeşitli pazarlıklarla "yolunu bulmayı" başarmak mümkün oluyor. Erkek, hesaplaşamadığı duygularına rağmen, iktidar oyununun kurallarını aile yaşamından başlayarak öğreniyor ve bir şekilde kendini var etmenin, erkeksi iktidar dünyasında kendine bir yer oluşturmanın yolunu buluyor ve sürekli bu yeri korumaya çalışıyor. "Akıllı olmak" ya da "adam olmak", muhtemelen bu yetiyi ifade ediyor.

İşte bu "akıl" yoluyla, kimileri, koşullara kendini daha kolay adapte ediyor ve hiyerarşiye dayanarak hayatını, kendince kolaylaştırıyor. İtaatin kişiyi koruduğuna olan inanç pekişiyor. Askerlikten, hemcinslerine ve hayata dair ciddi dersler çıkaranlar da var:

> "Üstlerle aram iyiydi, gerçekten iyiydi. Tabii ki bu bize bağlı olan bir şeydi. (...) Görevini yaptıktan, dersini çalış-

tıktan sonra, ortama uyum sağladıktan sonra, ister istemez üstler de onu sever."[61]

"Genelkurmayın yanında çalışmayı çok iyi kullanıyordum. 'Komutanım dedi ki,' diyorum... Bu komutan öyle sıradan biri değil. Kime ne söylersem, inanmak zorunda..."[62]

"Eğer bir rütbeli senin arkadaşınsa, öbürleri sana yanaşmazdı. Mümkün değildi. Sen çavuşsan, benim arkadaşımsan öbür çavuşlar bana bir şey diyemezdi yani. Çünkü öbürü de birini koruyor. Sen de onunkine demiyorsun."[63]

Kahramanlar da var...

Mehmetçikler, farklı toplumsal ortamlardan gelmiş hemcinslerini yatay kesen ortak paydayı deneyimliyor ve bu bütünlük içinde kendilerini tanımlıyorlar. Bazı erkekler çoğunluk nazarında olumlu bir model olarak kabul ediliyor. Diğer yandan, erkekler, birbirleriyle ilişkide, kendilerini "olumsuz" modellere göre ayarladıklarını anlatıyorlar. Bunu yaparken kimi toplumsal klişeler de hatırlanıyor:

"Askerde g... yere yakın adamdan korkulur."[64]

"Ben en çok kötü insanları örnek aldım, iyi olmak için. Bunlar nasıl kötüye gidiyor? Sanki o kötüler benim öğretmenim oldular."[65]

"Kalbin kötü olursa, herkes kötülük yapar. Askerde tanıştım 1000 kişiyle. Diyelim 80 tanesi yaramaz ama 800 kü-

---

61 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

62 Metin K., 1970 Nevşehir doğumlu, üniversite mezunu, pazarlamacı.

63 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

64 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

65 Mehmet K., 1931 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, diş teknisyeni.

suru dört dörtlük yani. Eli öpülecek insanlar. Birbiriyle yardımlaşma, birbirine destek. (...) Yani sevmediğimiz insan yok muydu? Vardı. (...) Öyle insanlar var ya, mal, hiç temizlik yapmıyor. Kafasına silah dayayacaksın ki temizlik yapsınlar. Var mı böyle bir şey..."[66]

Üniversite mezunları, genellikle, kendilerini ayrıcalıklı hissettiklerini, subaylar tarafından farklı bir muameleyle karşılaştıklarını, bunun sosyal ilişkilerini de etkilediğini söylüyorlar. Ama bu ayrıcalık nedeniyle, astsubaylar ve alt kademedeki askerler tarafından "hedef alındıklarını" da anlatıyorlar. Diğer yandan, birçok erkek, hiyerarşide en üst konumda olan subayları daha fazla kabullenirken, en büyük tepkiyi kendilerinden çok farklı görmedikleri onbaşılara, çavuşlara, astsubaylara duyuyor. Bu tepkiyi ise, onların acımasızlığına ya da kabalığına bağlıyor:

"Askerde en alt birim en acımasız olur. Pırpırı taktı mı komutan olur..."[67]

"Çavuştan korkacaksın abi. Başka hiç kimseden bir şey gelmez. Diğerleri baba adamdı. Asteğmen, üsteğmen, yarbay, binbaşı var ya bunlar denk geldi mi, oğlum, canım, evlat sevgisi bilirdi..."[68]

Askerliğini çavuş olarak yapanlar, bu, arada kalmış, sınırlı konum nedeniyle sıkıntı yaşadıklarını anlatıyorlar:

"Çavuşluk hem iyi hem kötü... Mesuliyet üstünde. Nöbetin yok. Er gibi değil; cephanede, şurada burada nöbet tut-

66 Ali Z.

67 Selahattin B., 1966 Bingöl doğumlu, ilkokul mezunu, serbest meslek, Elazığ'da yaşıyor.

68 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

muyorsun. Zorlukları: İş olur erata sözünü geçiremezsin, gelir komutan, 'yapamamışsın...'"[69]

Bu ortamda, kimilerinin üslubu toplumsal yargı ve değerlerle de bütünleşip genel bir saygınlık yaratıyor. Karşılaşılan çeşitlilik içinde, erkekler, kendilerine yeni modeller yaratıyor ya da daha önce benimsemiş oldukları modelleri biraz daha şekillendiriyor. Bu modellerin tanımlanmasında, Connel'ın ifade ettiği gibi "hegemonik erkekler, kahraman biçiminde doğallaştırılıyor."[70] Beğenilen, benimsenen, kahramanlaştırılan, baba ya da dayı olarak kabul edilen bu erkeklerin özellikleri nedir? Hangi özellikler, bir erkeğe diğerlerinin gönüllü olarak tabi olmasını sağlıyor? Anlatılanlar, bu soruların yanıtlarına dair önemli ipuçları veriyor:

> "Komutanım babama benziyor. 'Şöyle böyle yapın.' Babam da öyle diyor yani..."
>
> "En sevdiğim komutan, yani seni gerçekten seviyor işte... 'Lan' diye hitap ediyor. İsmini söylese, 'oğlum, evladım' dese? Yeri geldi mi, iyi lafı 'lan'..."[71]
>
> "Komutanımızı bir akrabamıza benzetirdim. Çok iyiydi. Bağırdığı zaman, gidip hüngür hüngür ağlıyordu. Bana yakınlık gösterdiğinden çok meyillendim ona..."[72]
>
> "Bir disiplin subayı vardı. Askere sıcaktı. Askere asker gözüyle bakmazdı. Kep ile bot arasına sıkıştırılmış bir varlık gibi görmezdi."[73]

---

69 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

70 Connel, 1998: 325.

71 Ş. Ö., 1956 Yozgat doğumlu, lise mezunu, memur, Sivas ve Tekirdağ'da askerlik yaptı.

72 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

73 Talip U., 1984 Samsun doğumlu, lise terk, tekstil işçisi, Zonguldak'ta askerlik yaptı.

"Komutanımız eskiden çok yumuşak biriymiş. Sonradan 'yüz verince şımarıyorlar,' diye sertleşmiş. Sıkardı kendini gülmemek için, asabi görünürdü."[74]

"En beğendiğim komutan bölük komutanımdı. Komutanımı sivil hayatta Tarık Akan'a benzetirdim. He, uzun boyluydu. Çok yakışıklıydı. Çok severdim."[75]

"Bir yüzbaşı vardı. Hem çok dürüsttü hem çok vicdansızdı. Hayatta bıyığını kesmemiş. Bıyıklıydı. (...) Bizim bölükte kaçan birinin olduğunu öğrenmiş, bulamayınca inzibatlara dedi ki, 'gidin yemek odasında oturun.' İki askere tembih etti, 'odunluktan iki tane kırılmaz odun getirin.' Valla bunları sakat etti. Çok acımasızdı fakat sabah erkenden camide namaz kılardı."[76]

"Ben yüzbaşımızın çok iyi olduğunu düşünüyordum. (...) Harbiydi. İnsanları seviyordu. Yani kompleks yapmıyordu, hastalıklı değildi, sağlamdı. (...) Tamam, belki bizi falakaya yatırdı, copu sallayan da oydu. (...) Demiş, 'ben bunlara bir ders vereyim.' Başka bir niyeti var. O insandan başka bir kötülük görmedim."[77]

"Önder Astsubayımız vardı. Dört dörtlüktü. Cephede kalmış. Halden anlardı. 'Söyledikleri kadar kolay değil,' derdi. 'Siz çatışmadınız. İman gücü var ama namlunun ucu sıcak. Silah doğrultulduğunda ne hissedeceğinizi bilmezsiniz.' Gururlanmazdı. Kendi halinde bir insandı. Kimi zaman çok ciddi, kimi zaman çok sakindi. Askeri gerçekten seviyordu. Öyle rütbeliler her zaman lazım..."[78]

---

74 A. S., 1962 Aydın doğumlu, üniversite mezunu, beden eğitimi öğretmeni, Ankara'da askerlik yaptı.

75 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

76 Mehmet K., 1931 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, diş teknisyeni.

77 Mehmet Şah Y., 1959 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, şoför.

78 Murat Ç., 1982 İstanbul doğumlu, ticaret lisesi mezunu, muhasebeci.

"Eğitiminden, sporuna parmakla gösterilecek arkadaşlarımız oldu; onları ister istemez seviyorduk, başarılı olduğu için seviyorduk..."[79]

"Herkes ondan çok korkardı ve çok saygı duyardı. Abisiydi herkesin. Doğu'da büyük olaylar yaşamış; dağlarda, her türlü koşulda çok şeyler görmüş. Herhalde dinlensin diye onu bizim taburun kantinine vermişler. Kendisi istememiş gelmeyi. 'Savaşayım,' demiş. Ama onu korumak için göndermişler... Çok ağır adamdı. Az konuşurdu. Öyle küfrü, bağırması, çağırması yoktu. Ben ordayken, sadece iki kişiyi dövdü. Ama nasıl dövdü... Perişan etti adamları. Sonra bize 'ilgilenin, pansuman filan yapın,' da dedi... Sıkışırsak onu bulurduk yanımızda. Herkes babalığını görmüştür. Tezkere aldığımızda kapıya kadar geçirirdi bizi... Çorbayı sıcak severdi. Ama tam sıcak olacak... Sabah, komutanlardan önce onun çorbası götürülürdü. Herkes yırtınırdı çorbası erken gitsin diye. O kabul etmezdi. 'Bana önce getirmeyin,' derdi. Bir tek bu konuda kimse dinlemezdi onu..."

"Bizim tugay komutanımız çok dürüst insandı. Bir portatif çadırında oturacak kadar... 'Beni öldürecekse asker öldürsün,' derdi. O kadar ki sevimli... Kim öldürür böyle insanı. 'Evladım' diyor bütün askerine. Koruması bile yoktu."[80]

Anlatımlara göre, hegemonyası kabul edilen, hayranlıkla yüceltilen erkekler, "pasif" ya da "yumuşak" değiller. Çoğu şiddet uyguluyor. Hatta bazılarına dayak da, küfür de yakıştırılıyor. Öncelikle şiddetin genel olarak kabul edilen bir yöntem olduğu görülüyor. Erkekler, bazı yöntem ve üsluplara ilişkin olumsuz atıflarda da bulunsalar, "haklı şiddetin" meşruluğunu kabul ediyorlar. Özellikle resmî ya da gayri-

79 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

80 Mehmet K., 1931 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, diş teknisyeni.

resmi hiyerarşiye, kendilerinden daha güçlü ve üstün olduğunu kabul ettikleri bir erkeğe, çocukluklarından beri alışık oldukları üzere, kolayca itaat ediyorlar. Genel olarak, gücünü, hegemonyasını kabul ettirenin şiddeti, toplumsal olarak meşru sayılıyor. Türkiye toplumunda yaygın olarak benimsenen "Kodu mu oturtmak", "Vurdu mu devirmek" gibi klişeler de bu tür modeller için kullanılıyor.

Bir de antikahramanlar var. Diyarbakırlı Selahattin B. şöyle anlatıyor:

> "Mesela benim bir asteğmenim vardı. Ermeniydi. Agop... Çok müthiş bir insandı. Mesela kantinin önüne geliyordu. Askerler sıraya girmiş bir şey alacak. O asteğmen olduğu anlaşılmasın diye kepini çıkartıyordu. Bir de bakıyorsun askerin içinde sıraya girmiş. Ama asker sert olmayınca da hizaya gelmiyor. Bir gün önceden diyorlardı, yarın Agop'un nöbetidir. İşte biz hiç yemekhaneye gelmeyelim öyle... Ama kendisi çok insancıldı. (...) Diyelim ya spora gitmişiz ya da askerler tatbikata gitmiş intikal ediyor bir yerden bir yere, düşmüş bir asker varsa, bir bakıyorsun Agop gitmiş onun çantasını almış ya da silahını almış öyle şey yapıyor. Müthiş böyle insancıl yanı vardı. Diğer yandan, bir asteğmen daha vardı. Sinoplu, asteğmen olmasına rağmen bizim kanımızı içse doymazdı."[81]

Hegemonik bir model olabilmek için, özellikle hiyerarşik ilişkilerin çok net olduğu bu ortamda, bazı istisnalar dışında, rütbe şart gibi görünüyor. Ancak kimi zaman başarı, kimi zaman da geçmiş deneyimler, "uzaklarda" yapılan kahramanlıklar ya da üslup, rütbeyi de aşan bir saygı yaratıyor. Hemen hepsinde, bu güç, geçmiş ya da görünen bir şiddet deneyimine, dolayısıyla şiddet kapasitesine de bağlanıyor.

---

81 Selahattin B., 1966 Bingöl doğumlu, ilkokul mezunu, serbest meslek.

Bu nitelikleri taşıdığına inanılan bir erkeğin şiddeti, mantığa bürünüp savunulabiliyor. Erkekler, bu modellerden dayak ya da küfre, hatta işkenceye maruz kalınca, onları babalarıyla özdeşleştirdiklerini, yani normal karşıladıklarını söylüyorlar. Burada önemli olan şiddet uygulayıp uygulamamak değil, "yerine göre davranmak", "harbi olmak", "insancıl olmak", "duygusal olmak" diye ifade ediliyor.

Erkeklerin yorumlarından, şöyle bir sonuç çıkarmak mümkün: Hegemonyası kabul edilen bir erkek, öncelikle *güçlü, sert ve başarılı* görülmeli, ancak bunun yanında dürüst, ağırbaşlı olmalı. Vücut ölçüleri ve "yakışıklılık" ölçülerine uymalı. Gerektiğinde şiddet kullanmalı ama kendisine tabi olanları sevmeli ve onları korumalı. Yani "dövmesini" de "sevmesini" de bilmeli. Bu "erdemler", tüm erkeklere yol gösteren modellerin niteliklerini de yansıtıyor.

Direniş hikâyeleri...

"Her yiğidin yoğurt yiyişi ayrıdır," sözü bilinir. İktidar oyunları içinde, çeşitli senaryolarla yolunu bulmak, bir diğer ifadeyle "akıllı olmak" yaygın bir yöntem ama yoğurt başka biçimlerde de yeniyor. Askerlik yapan erkeklerin anılarında, daha çok istisnalar dizini olarak, çeşitli direniş de hikâyeleri var. Kimi cezayı göze alarak çeşitli biçimlerde itaatsizlik yapıyor, kimi kaba kuvvet yoluyla direniyor, kimisi de hukuki mücadele veriyor. Bastırılan tepkinin rahat bırakılmasını da sağlayan bu direniş, erkeklerin sonraki yaşamını etkileyen ve sık sık paylaştıkları bir güçlenme deneyimi oluyor:

> "Astsubay çok kıl bir insan. Böyle bir tip olamaz ama. Direkt bize pislik yapıyor. (...) Yine ne yaptıysa o kıl astsubay, bizim arkadaş artık dolmuş demek ki, kasatura bıçağını

"Bölük komutanı, kısa boylu, kısa görünüyor ama sonradan tanıdık, şöyle bir adammış: Asabi bir adammış. Ondan sonra beni arkadaş götürdü, yanına nöbetçi arkadaş. Gittim ben orda esas duruşta duruyorum. (...)

O anda bana bir tokat indirdi ama aniden o anda...

İlk tokattı. Bir şey demedik tabii. Ne diyeceğiz ki? Vurursa vursun kendi arzusu... Ondan sonra 'gidebilirsin,' dedi. İşte gidip üstümü değiştirdim.

(...) Bizim bölük komutanı bekârdı. Sürekli odasında geceleri sabahlara kadar dururdu, aynı odada da yatardı. Sabahları 10.00-11.00 gibi kalkardı. Kahvaltıyı bir çaycıya getirirdi mi aşçıya mı getirirdi, sopayla da gönderirdi onları. Şey bir adamdı. Hani bize de tokat vurdu ya... Yeni gelenin önceden gözünü korkuturdu. Karakolda bölük komutanından korkmayan titremeyen yok. Ben de tabii uzun boyluyum. Biraz da hani hal ve hareketlerimizi, davranış biçimini biliyoruz.

Nöbet tutarken, 'Sen daha önce neden nöbet yerini terk ettin?' dedi, biliyor musun? Dedim ki, 'nöbetçileri kaldırdım.' Nasıl ayağının ucuyla, şuradaki kaval kemiğime bir vurmasın mı? Birden şaşırdım. Yalan değil, omzumdan tüfeği çıkarıp çarpardım, bunun üzerine bir iki adım attım böyle yürümek için falan ve bir anda odasına girdiğini ve kapısını kilitlediğini gördüm. Ondan sonra ben orada koridorda bağırıyorum. 'Biz buraya şey için gelmedik. Biz buraya vatana hizmet için geldik. Vatan borcunu ödemek için geldik. Hiç kimse keyfi davranışların içine giremez.'

Gelmedi. 'Siz ne hakkıyla böyle bir davranışta bulunuyorsunuz?' gibisine isyan ettim. Benim bu isyanıma bütün koğuş kalkmış oradan, kapıdan bana bakıyor. Ondan sonra ben nöbeti möbeti bıraktım, çektim gittim. Hiç umurumda değil nöbet artık.

O an benim için var ya... Eğer kaçmasaydı, karşılıklı vuracaktık birbirimizi. Kesin vuracaktım yani. Bunu şunun için söylüyorum, evet, askerlik tamam da, senin büyük bir kusurun olur o zaman rahat rahat cezalandırabilirsin. Öyle yok bir şey. Nöbetçileri ben kaldırmak zorundayım. Gideceğim geleceğim yani...

Neyse ertesi gün, ben bütün bunları bir daktiloyla yazdım, imzala-

dım ve Adapazarı'na alay komutanlığına elden gönderdim. Ve ne diyorum, var ya alay komutanı, bir hafta 10 gün geçti geçmedi, geldi abi... Ve bu, adamın geleceğini anladı. Cipine bindi gitti, biliyor musun? Alay komutanı geldi bizzat koğuşun içinde, hepimizi topladı böyle 'Anlatın bakayım neyiniz var?' diye... Haliyle dedim, 'komutanım, size yazdığım gibi bir durum.' Ayağımı da gösterdim. Dedim 'yani sadece benim sorunum değil, burada aşçı var işte yemeğini götürüyor, böyle yapıyor, öbürü çaycı çayını götürüyor böyle yapıyor.' Herkes kendi ağzından anlattı...

Meğerse bu menenjit gibi bir rahatsızlık geçirmiş. Artık onun etkisi mi, biraz da kapris mi yaptı... Evlenememiş de. Bir de, böyle hep korkutma mantığıyla yaklaşmış herkese. Ayrıca şunu söyleyeyim: Bu yüzbaşı, ben terhis olduktan sonra benim ziyaretime gelmişti. Beni severlerdi çünkü... Öğretmenin birisi bir ağaç keserken ağacı elektrik tellerinin üzerine düşürmüş... Ağaç telleri kopartınca, Karasu ilçesi ve köyleri yılbaşında elektriksiz kaldı. O öğretmeni getirdi karakolda döve döve adamı mahvetti. Ve o öğretmen dava açtı bunun hakkında, başka davalar da vardı, en sonunda bunun görevine son verdiler. Ben o zaman alay komutanına her şeyi anlattım, ondan sonra alay komutanı demek ki onu sıkıladı mı neyse, kimseye karşı böyle şey davranışına giremedi. Ve artık herkes diklenmeye başladı. Santralci diklenmeye başladı, şoför orda diklendi, çaycı diklendi, yemekhanedeki diklendi. Yani o benim şeyimden sonra... (...) Sonra işlerimize koyulduk. Zaman içerisinde karakolun, bölük komutanının tüm işlerini, üzerime her türlü yönüyle aldım. Onbaşı olmama rağmen. Çavuş vardı. Çok sevdiğim bir arkadaşımdı. İstanbul'dan. Yani bunu şey olsun diye söylemiyordum. Onu da yine dizginleyen ben idim. Mümkün mertebe her arkadaşla, ister erbaş olsun ister er olsun; ne olursa olsun, herkesle böyle düzgünce iletişim kurmaya çalıştım. Ben terhis olunca başçavuş arkamdan yazmış, 'senin gibi biri daha buraya gelmedi,' demiş. Tabii bunları arkamdan birilerinin söylemesi daha güzel oluyor anlamlı oluyor da. Kendi kendimizi övmüşüz bir anlamda..."[82]

82 Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

alıp boğazına dayadı, 'senin,' dedi 'a...' Aynen böyle dedi. Binbaşı da orda. Ama kimse ayırmıyor. 'Bir daha herhangi birimize pislik yapmaya kalkarsan, durmam, affetmem,' dedi. Astsubay suspus. Bir daha da pisliğini görmedik."[83]

"Astsubay 50 santim bir şey... Gece geldi, takmış kafaya selam vermedi diye terör estiriyor. Dikti bizi içtimaya. Onu çağırdı. Abi nasıl vuruyor var ya; selam vermedi diye. Bildiğin gibi değil. Dişimiz bağırsağımızı kesiyor. Yani saldırdık saldıracağız, bunalımdayız. Gençliğin de vermiş olduğu bir şey. Ateş gibiyiz. Mehmet diye bir arkadaş, hiç unutmuyorum; kimsesi yoktu, öyle rahattı, cesurdu. Evirip çevirip bunu döverken, biz titrerken, gözünü sevdiğim Mehmet, doldurdu şarjörü, emniyeti açtı, fırladı. Yarımız astsubayın üzerine çullandık, yarımız Mehmet'in üzerine... Astsubayı elinden aldık. Ondan sonra Allah şahidim olsun, astsubay o çocuğu nasıl seviyor, bildiğin gibi değil. İşte o çocuk namlı oldu. Geliyor gidiyor, bizi tanımıyor, o çocuğu tanıyor. Mehmet'im bir sıkıntın var mı? Mehmet'im bilmem nedir... Mehmet oldu popüler..."[84]

Astsubayın Mehmet'e olan tavrının ardında pek çok psikolojik etken olabilir. Fakat genel olarak, bu olay bize şunu söylüyor: İsyan bir yana, üstlere karşı en küçük itaatsizliğin ağır cezalarla karşılandığı, disiplinin egemen olduğu bir ortamda, kimi isyan çıkışlarının cezayla karşılaşmaması, tersine bir saygınlığa, başarıya, değişime vesile olması, oradaki askerleri daha çok eziyor, kendilerine olan saygılarını zedeliyor. İçlerine attıkları öfkeyi bir başkası isyana dönüştürünce, geri kalanlar, kışkırtılmış erkeklikleri içinde daha çok sıkışıyorlar. Çünkü istisna kaideyi bozmuyor, üstelik bu kaideler,

83 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

84 Uğur Ö., 1969 Ardahan doğumlu, ticaret lisesi mezunu, işçi.

tersi beklenirken, istisna hikâyeleriyle güçleniyor. Astsubay, kendisini öldürmeye kalkan askere "Mehmedim," diyor. Anlatımlardan anlaşılıyor ki, bu yaklaşım diğer erkekler tarafından "Ben seni dikkate alıyorum, çünkü sen cesursun, mertsin... Sen erkeksin. Diğerleri değil..." olarak yorumlanıyor. Onlar da, Mehmet'in, bu cesaretini ailesiz olmasına bağlayarak kendilerini rahatlatmaya çalışıyorlar. Sürekli bir cesaret ve kahramanlık mitolojisinin hâkim olduğu bir ortamda, bu tür gerekçelerin, nasıl bir rahatlama yarattığı ise tartışmalı.

Hiyerarşilere göre şekillenen "adalet", kimi zaman ilişkilerde tıkanma olunca, kendi yolunu buluyor. İstisnai olarak ortaya çıkan bu durum, hiyerarşiyi bozan değil, tersine sistemi tedavi eden, bireylerin keyfî davranışlarını sınırlayan, disiplin sistemini yeniden kuran bir sonuç yaratıyor. Bu nedenle, kurgusal da olabilecek bazı anlatımlarda, bir takım direnişlerin, komutanlar tarafından da meşru görülüp örtbas edildiği ifade ediliyor:

> "Astsubaya bıçağı dayayan askere bir şey olmadı. Olay kapatıldı. Normalde olması gerekir ama olay örtbas edildi, çünkü herkes biliyor bir pislik yaptığını."[85]

Böyle bir örtbas etme olayı, adalet arzusundan dolayı, çeşitli abartılarla ya da kurgularla hatırlanıyor da olabilir. Ama genellikle erkekler, direnişlerin karşılaştığı şiddet biçimlerine bakarak, kendilerine göre, çeşitli dersler çıkarıyorlar:

> "Olay o yani. Ona öyle girişeceksin ki fazla mağdur olmayasın. Eğer tokat atarsan, disiplin suçu işlemiş olursun. Ama kasaturayla yaralarsan, tabii daha büyük suç ama suçun sana yansıyan tarafı daha avantajlı..."[86]

---

85 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

86 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

Toplumsal hayatta da erkeklerin buna yakın deneyimleri, birbirlerine verdikleri benzer öğütler vardır. Tıpkı yukarıdaki örnekte olduğu gibi, erkekler, hangi direniş biçiminin daha az zayiatla ve daha çok başarıyla sonuçlanacağını zamanla öğreniyorlar. Anlatılan kahramanlık hikâyelerine, erkekliğe atfedilen "gözü karalık", "onuru için her şeyi göze alma" gibi niteliklere rağmen erkekler "yiğitliğin onda dokuzu kaçmaktır," diyen "atasözünü" kabul ettiriyorlar.

Askerlik hatırası olarak hınç

> "En yoğun nefret, korkuda kök salan, insanı sessizliğe zorlayan ve hiddeti yapıcı kinciliğe, nefret edilen nesnenin hayalî olarak yok edilmesine sürükleyen nefrettir. Zulmedilenlerin öfkelerini akıtacakları karanlık kanal sağlayan gizli intikam ayinleri gibi bir şeydir."
>
> GEORGE ELIOT, *Daniel Deronda*[87]

Direniş hikâyelerine rağmen, askerlik sırasında, intikam almak, kendini savunmak ya da bir şekilde direniş yöntemi geliştirmek pek mümkün olmuyor ve şiddet karşısında tavırsız kalınıyor. Bu da, kimi zaman izi kalan bir hıncı erkeğin benliğine yerleştiriyor. Görüşmelerden çıkardığım birkaç örnek bile, hıncın kapsamını yeteri kadar anlatıyor:

> "Yani ona cevap veremiyorsun, bir şey diyemiyorsun, o yüzden moralin bozuluyor. 'Bu küfrün muhatabı ben değilim,' diyorsun. Ama sonuçta sen de yiyorsun. Sen ordasın.."[88]

> "Artık o insanlar, o dayağın etkisini hiç unutmayacak yani."[89]

87 Scott, 1995: 23.

88 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yaptı.

89 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

"U şeklinde dizdiler bizi. (...) Biri vuruyor, diğeri geliyor... Ama bağıran, ağlayan var ya! Birisinin yanına geldiler, böyle tombiş bir şey, bayıldı. Onu götürdüler, diğerlerine başladılar... Ben de sıktım dişimi, tuttum kendimi, tak tak geçtiler. Ama ne küfürler ediyorum... Sonra çocuklara dedim ki, 'biz 120 kişi 6 adamdan dayak yedik. Kalıbınızdan utanın. Ağlamayın, şerefsizim hak ettiniz.'"[90]

"Beni birine mi benzetiyordu, kafasına taktığı biri aklına mı geliyor? (...) Bekârdı da kendisi. Evli olsa, kavga etti yengemle, bana sataştı gibisinden. (...) Muhakkak bir bahane yaratıyordu. (...) Tabii bu böyle yaptıkça, ben hırslanıyorum..."[91]

"Ben çok dayak yedim. Subay, astsubay değil, çavuşlar, onbaşılar... Bir tane Muşlu vardı... Şu anda bak, askerliğim bitti. Yemin ediyorum. Şu an karşıma gelse döverim. Hâlâ şuramda acı var."[92]

"Boyu benden kısa, yaşı benden küçük. Ağladım orda. Nöbete çıkmayacağım. Çıkmasam beni mahvederler. 'Ha s.. lan,' dedim. İçimden küfrediyorum."[93]

"İnan bir sefer ağladım. (...) Efendim hem gelmişim vatani görevimi yapmak için, hem de tokadımı, lafımı yiyorum. İster istemez ondan dolayı gözyaşı dökebildim yani."[94]

"Ben öyle söyleyince, görevli subay, 'iyi bok yedin,' dedi. Lafa bak. 'Komutanım, biz şeyde değiliz.' Tabii içinden geçiyor, dışarı vuramıyorsun. O gece canım çok sıkıldı. Du-

---

90 Muhammed H., 1976 Maraş doğumlu, lise mezunu, esnaf.

91 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

92 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

93 Murtaza B., 1972 Hopa doğumlu, çay üreticisi.

94 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

dağım uçukladı. Hanım da gelmişti görüşmeye. Tabii giderken yakışıklı gidiyorsun, orda saçlar yok, dudağın uçuklamış. (...) Hala hafızamdan silinmedi. Çok kötü bir anı benim için..."[95]

Toplumsal hayatında kendini savunduğunu, iyi bir dövüşçü olduğunu söyleyen Adanalı Ali S., askerde ellerini uzatıp dayak yemeye boyun eğiyor. Üstelik tim sorumlusu olarak... Yapılan denetimlerden birinde, Ali'nin sorumlusu olduğu timdeki erlerden birinde kahverengi iç çamaşır çıkınca, alay komutanı astsubayın yüzüne tükürüyor. Astsubay da, hıncını tim sorumlusundan alıyor. Ali, hala bu olayın acısını çekiyor:

"Japon derlerdi bana. Esmerdim, çok yetenekliydim. Karateye, tekvandoya gidiyordum, yeşil kuşaktan çıktım. Futbolum süperdi... Her türlü komando engelini aşıyordum. 'Lan, a.. koduğumun Japon'u,' dedi bana. (...) Açtım elimi, sağa sola birer kasatura yedim ama nasıl...(...) Siirt'ten Mardin'e geçmek için salları kullanıyorduk. (...) Yüzme biliyor olsaydım o astsubayı nehrin içine atardım... O kadar nefret etmiştim. Ama harbi dayak yedim, onun acısını çekiyorum."[96]

Tabi kılınmış erkekler, kendilerine şiddet uygulayan erkeklerle baş edemeyince, dolaylı intikam yolları da buluyorlar. Örneğin, hınçlarını daha zayıf gördükleri erkeklere boşaltmaya çalışıyorlar. Diyarbakırlı Abdulkadir K.'nin deyimiyle:

"Herkes ezile ezile ezmeyi öğreniyor."[97]

---

95 A. S., 1962 Aydın doğumlu, üniversite mezunu, beden eğitimi öğretmeni.

96 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

97 Abdulkadir K., 1971 Diyarbakır doğumlu, lise mezunu, iletişim danışmanı.

"Yemin ettik acemi birliğinde. Usta birliğinde ben de dayak atacağım, dedim. (...) Çocuk bir şey bilmiyor, anlatıyorum, yok... Salağa bir iki tane giydirdim. Adamın dişi kırıldı. 'Git,' dedim, 'ağzını yıka.' Bizim Maraşlı koğuşçu geldi, 'Yazık değil mi çocuğa?' dedi. 'Anasını avradını s... ne yazığı...' dedim. 'Acemi birliğinde böyle böyle söylediler, beni tutamaz kimse...'"[98]

Ama içe atılan öfke her zaman bir çıkış yolu bulamıyor. Şamarlar altında trajik bir biçimde ayakta tutulmaya çalışılan erkeklik, insanın içinde patlayabiliyor:

"İsmi Emrah'tı. Erzurumlu. (...) Sürekli gülüyordu. Güzel bir çocuktu. (...) Çok konuşkan, soru soran bir çocuktu. Toplumda çocuklar çok soru sorunca susturulur ya, üst devreler de, 'sus çok konuştun,' diyorlardı. 18 yaşında... Yaşını büyütüp gelmiş. Nişanlıymış. Sürekli ailesi arıyordu. Küçük kardeşleri filan... Ben masa tenisi oynuyordum. Önce izliyordu. Sonra oynamak istedi... Öğretmeye başladım, nasıl tutarsın, raketi nasıl vurursun filan... (...) Akşam yemeğinde kaş göz işareti yapıyordu. Şivesi de çok güzeldi. 'Ağabey, ben alıyorum raketleri, sen de hemen gelirsin,' diyordu. İnançlı çocuktu. Konuşurken, cümlede 'Allah' geçince yüzü kızarıyordu. Bir gün, 'Ben senin inandığın şeylere inanmıyorum,' dedim. Dondu kaldı. Bir süre benimle konuşmadı. Sonra kendisi uzaktan konuşmaya başladı. Ben daha yaklaştım, usulünce anlatmaya çalıştım. Olmadı çünkü çok inançlı. Kabul edemiyor. 'Kafan karışmıştır,' diyor. (...) Böyle devam etti ilişkimiz. Nöbetlere gidiyorduk, konuşuyorduk. Çok sorun yaşıyordu. Üst devrelerden biri bunu dövdü. Karşılık veremeyeceği abi pozisyonu olan bir tip. Millet araya girdi ama öteki hiç yanaş-

98 Muhammed H., 1976 Maraş doğumlu, lise mezunu, esnaf.

madı... 'Ben üst devreyim, ağabeyim,' diye... Emrah çok ezildi bu olaydan...

Bu arada, yemekhanede, yemek dağıtan Hasan'la yemek az koydun çok koydun diye kavga ediyorlar. Hasan buna bir tokat attı. Emrah çok etkilendi. Önceki dayak, abiden geldiği için kabul edilebilirdi ama Hasan kimsenin sevmediği biriydi. Emrah orda bir şey yapmadı. Sonra bir gece, gürültü koptu. Hasan yatağında otururken, bunun suratına diz atıyor. Hasan'ın suratı dağılıyor, burnu kırılıyor. Emrah ceza aldı. Kül gibi dolaşıyor ortalıkta. Herkes Emrah'la ilişkiyi kopardı. Yatağında oturan birisine gidip vurmasından dolayı... Arada ben soruyordum. O sürekli 'daha iyi olacağım,' diyordu. Sonra tezkere aldım. Geldikten iki ay sonra duydum. Emrah intihar etmiş. Uzun dönemlerden biriyle kavga etmiş. (...) Silahı takmış kafasına, ateş açmış."

Max Scheler, Türkçe'ye "hınç" olarak çevrilen "ressentiment" duygusunu, "arzuyla iktidarsızlık arasındaki azap verici çatışma" olarak tanımlıyor.[99] Genellikle çeşitli erkeklik mekanizmalarının, kışkırtılma, gözetlenme, iktidarsızlık hissi, korku, endişe ve yılgınlık altındaki baskılanması, Scheler'in tarif ettiği hınç duygusunu büyütüyor. Anlatımlarda sıklıkla kendini gösteren intikam isteğinin bastırılması, özellikle tahakküm altında olanların yaşadığı hıncın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynuyor. Genellikle güçlü olarak kabul edilenlerin şiddeti meşru ve rasyonel görüldüğünden, erkeklerde hınç duygusu yaratmıyor; kimileri maruz kaldığı uygulamaları kendi yetersizliğine ya da askerliğin zorunlu disiplinine bağlayarak bu duygudan kurtuluyor. Askerlik sürecinde, erkeklerin genel olarak bastırdıkları intikam duygusu, alt rütbeli askerlere ya da kendileri gibi askerlik yapan sivillere yönelik oluyor. Bazıları bu intikamı

99 Scheler, 2004: 35.

fiziksel şiddet ya da hukuk yoluyla alırken, kimileri daha güçlü erkeklerin yardımı, "babalığı" ve "adaleti" ile sağlıyor. Buna gücü yetmeyenler, intihar örneklerinde olduğu gibi, kendilerine zarar veriyorlar. Ancak anlatımların bize gösterdiği tablo içinde, pek çok erkeğin içine attığı intikam arzularını hala taşıdığı görülüyor.

Max Scheler'e göre hınç, zihnin kendi kendini zehirlemesi olarak yaşanıyor:

> "İntikam isteğinin bastırılması, ressentiment'a yol açar; intikam hayalinin –ve nihayet intikam duygusunun da- bastırılmasıyla yoğunlaşan bir süreçtir bu. (...) Bastırma, yalnızca orijinal nesneyi yaymak, değiştirmek ve kaydırmakla kalmaz, duygunun kendisini de etkiler. Bu etkiyle oluşan duygu hali kendisini dışa vuramadığı için, içeride etkin hale gelir. Asıl nedenleriyle bağını koparmış duygu halleri, bilinç bir an için bile olsa gevşediğinde harekete geçer."[100]

Askerlik deneyimleri içinde çok sık anlatılan "üstünden yediği tokadı altına vurmak" pratiği, muhtemelen böyle bir arka plan tarafından besleniyor.

Toplumsal yaşam içinde, özellikle ailede, "en iyi" olduklarına inandırılan, sosyal yaşamında erkeklik mitinin etrafında örülmüş modellere göre hareket eden, şiddet kapasiteleri sürekli beslenen ve her an erkekliğini kanıtlamaya zorlanan bireylerden oluşan erkekler dünyasında, şah, kahraman, yiğit olma hayalleri ve gerçek yaşam birbiriyle çarpışıyor. Sürekli bir iktidar kışkırtmasıyla zorlanan erkekler, toplumsal hayatta, yedikleri her şamara karşılık veremiyorlar. Tokat yemek ya da bir kapağı açamamak gibi çok doğal durumlar bile iktidarsızlık olarak tanımlanırken, şiddete boyun eğen erkekler, kendilerini muhtemelen parçalanmış

---

100 Scheler, 2004: 7, 131.

hissediyorlar. George Eliot'un altını çizdiği gibi,[101] iktidar karşısında "maske" takma gerekliliğinin, gerçek olmayışın yarattığı gerilim yüzünden, sonsuza kadar denetim altında tutulamayacak karşı bir basınç oluşuyor. Böylece hınç duygusunun yarattığı aşırı alınganlık ve gurur büyürken, eğretilikten bir türlü kurtulamayan erkeklik, hayatın çeşitli alanlarında, her an patlayacak bir dinamite dönüşüyor.

101 Scott, 1995: 33.

8
Erkek Erkeğe

> "Bu dünya görüşüyle yaşayanlar, bu görüşü oluşturan parçacıkları birbirinden ayırt edemezler, hangi davranış kalıbının hangi bir diğerine bağlı olduğunu her zaman fark edemezler, dolayısıyla da değişmesini istedikleri kalıpların yaşantılarının hangi bölümünü nasıl etkileyeceğini bilemezler."[1]

Mehmetçikler, aynı kabın içinde, "birlikte pişerken" nasıl bir sosyal ilişki geliştiriyorlar?

Öncelikle herkes, içinden geldiği sosyal çevreye, politik ve kültürel ilgilerine, kişisel özelliklerine göre, yani kendine göre sosyal ilişki kuruyor. Kimi arkadaş canlısı olduğunu, kimi yalnızlık çektiğini, kimi herkesi idare ettiğini, kimi de çok iyi dostlar edindiğini anlatıyor. O zamana dek kesişemediği farklı kültürel arka planlarla, farklı "dünyalarla", farklı "düzenlerle", farklı "üsluplarla" karşılaşmak, birçok erkek için heyecan verici bir yenilik olarak görülüyor. Özellikle, o zamana dek, toplumsal ilişkileri daha kısıtlı

1 Sirman'ın Giriş yazısı, Tillion, 2006: 25.

olanlar, askerlik vesilesiyle, büyük bir keşfin heyecanını yaşıyorlar:

"Ben Türkiye'nin bir yerinden gelmişim, diğeri Çankırı'dan, İstanbul'dan... Birçok yerden insanları görmek etkilemişti beni... Konuşmaları, şiveleri..."[2]

"Eğitim seviyesi düşük insanlar, eğitim seviyesi çok yüksek olanlar, hepsi askerde buluşur. Ukalası, terbiyesizi, aşırı ahlaklısı, sağduyulusu, ne bileyim her çeşit insan mevcut yani..."[3]

"Ben kendi hayatımı anlatırdım, diğeri kendi hayatını... Marifetli insanlar, marifetlerini ortaya atardı. Sesi güzel olan şarkı söylerdi. Bunun gibi şeyler..."[4]

"Arkadaşlar toplanırdık, öyle paldır küldür olmadan saz çalan arkadaşlar gelir, çalarlardı. Oturur şarkı söylerlerdi. Oynardık yani..."[5]

"Saçma bir oyun vardı. Bir masanın üzerinde kibrit oynarlardı. Çayına kibrit oynar, saatler bununla geçerdi. Mektup yazarak geçerdi. O zaman okuryazar çok yoktu. Adam mektubunu okuyamaz. Böyle dayanışmalar oldu. Arkadaşına mektup yazarsın. Kendine mektup yazarsın..."[6]

"Mutlu çocuklar vardı. Çok mutlu çocuklar... Her tarafa koşturuyor, gözünden neşe fışkırıyor... 'Hiç özlemiyor musun sizinkileri, ağır gelmiyor mu askerlik?' diye sorardım. Genellikle köylü. Karadeniz'den veya doğudan... 'Burası

---

2 Şeref-Sofya, 1961 Ankara doğumlu, İstanbul'da transseksüel olarak yaşıyor, seks işçisi.

3 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

4 Murtaza B., 1972 Hopa doğumlu, çay üreticisi.

5 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

6 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

yeni bir ortam... Her şey çok yeni, çok temiz... Her şey çok güzel...' derlerdi."[7]

Kimileri için ise, tüm konuşmalar yüksek ısının içinde eriyip birbirine karışıyor. Bu nedenle dayanılmaz oluyor:

> "Hiçbir kaçış yeriniz yok. Tuvalete gitseniz bile o ortamdan kaçamıyorsunuz. Yatağa girip yorganı başınıza çekmek... En güzel kaçış buydu. Ya da çok asosyal olacaksın ki onlara genelde kötü davranılırdı. İtilir kakılırdı, uğraşılırdı yani. (...)"

> "İçinde olmak zorunda olduğun bir topluluk var. Hepsi erkek... Konuşulan konular aynılaşmaya başlıyor. Hani o racon var ya askerlik raconu, işte kız konuları... Herkes hayatını anlatıyor ama bunlar çok benzemeye başlıyor. Her şey aynı... Şimdi şunu söyleyecek diyorsun, onu söylüyor gerçekten... Espriler aynılaşıyor."[8]

Bu aynılaşma, birlikte pişmenin, birlikte katılaşmanın, birlikte törpülenmenin sonucu olarak da okunabilir. Ama aynılaşan konuşmaların içinde başka paylaşımlar da gelişiyor. Sahnenin arkasında, spot ışıkları olmadan bir araya gelen Mehmetçikler, birlikte sergiledikleri "oyunun" kritiğini de yapıyorlar:

> "Çay içiyorsun, koğuşa çıkıyorsun. Yatmadan önce arkadaşlarla sohbet ediyorsun. Asker takımı ne konuşur? Maç, futbol... Çoluk çocuğunu özlemişsin, onu konuşursun. O gün olumsuz ya da olumlu bir şey varsa, onun yorumunu yaparsın."[9]

---

7 Özgür Ö., 1970 İzmir doğumlu, yüksek lisans mezunu, akademisyen.

8 Özgür Ö.

9 Aydın S., 1962 Aydın doğumlu, üniversite mezunu, beden eğitimi öğretmeni, Ankara'da askerlik yaptı.

Mehmetçikler, otoritenin kurallarını ihlal eden çeşitli pratiklerde suç ortaklığı yapıyorlar. Bunlar arasında en yaygını ise, içeri içki sokup birlikte içmek oluyor:

> "Devriye nöbetlerinde gezmeye giderdik. Nöbetçiler nöbetlerini tutuyor mu diye. Biz başka şey peşindeydik. İçerdik. Her gece... Askeriyeden çıkardık. Eee, kolluk vardı kolumuzda. Nöbetçileri gezerdik. Zaten hep köyler, bakkal, çakkal doluydu. Alırdık oradan şişeleri, bir şey olmazdı yani... Giderdik, içerdik."[10]

Genellikle haftada bir olan "çarşı izinleri"nde, Mehmetçikler, hapishaneden tahliye olurcasına, hep birlikte, kendilerini dışarı atıyorlar. Az da olsa, çeşitli nedenlerle izin kullanmayan, vaktini askeriye içinde geçirenler de var. Dışarı çıkanlar da, kendilerini kolay kolay dışarıda hissetmiyorlar. Yere ve konuma göre zorunlu tutulan askerî kıyafetler, hareket kabiliyetini de daraltıyor.

> "Usta birliğinde, 15 günde bir çarşı izni falan vardı. Çarşı iznine falan çıkıyorduk. Sivil olarak çıkma yoktu. Şimdi sivil olarak çıkılıyor. Biz ise o dönem tek tip elbiselerle çıkıyorduk yani şey olarak... Tabii belirli bir güzergâhlar vardı. O güzergâhların dışına çıkamıyorduk yani..."[11]

Mehmetçikler izne sivil kıyafetle de çıksalar, özellikle saçlarının kesiminden ve genel duruşlarından, herkes onların "asker" olduğunu anlıyor. Dolayısıyla hiçbir zaman tam manasıyla "dışarı" çıkmış sayılmıyorlar. Belki de bu nedenle, fiziksel olarak dışarıda olsalar da, genelde benzer şeyleri yapıyorlar. Zaten kimi kentlerde, izin günü gidilecek yerler bile belirleniyor:

---

10 Fazıl D., 1953 Sivas doğumlu, ilkokul mezunu, sinemacı.

11 C. A., 1959 Artvin doğumlu, lise mezunu, esnaf.

"Şuralar gidilecek yerler diye liste olurdu. Ama tam tersine gidilirdi. Gidilecek yere hiç gidilmezdi esasında..."[12]

"Bir arkadaşla çarşıya çıktık. Çıktığımıza pişman olduk. Çarşıda bir şey yenmez, çarşıda bu yapılmaz... En sonunda bir kavun mu aldık, kelek mi aldık, arkadaş, yiyecek yer bulamadık. Oturup da hani bir lokanta gibi bir yer de bulamadık. Oranın kavun meydanı mı diyelim hergele meydanı mı diyelim, pis bir yer, kavunu taşa mı vurduk, direğe mi vurduk kestik. Öyle bir şey... Şehrin ana caddelerine asker giremez. Asker çekirdek elinde çıtlatarak yürüyemez. Sigara içemez... Pek de bir şey yapamadık da günümüz öyle geçti."[13]

Ama verilen listeye her zaman uyulmuyor. "Ben mesela Ankara'ya gidiyordum, geziyordum boş boş. Akşama dönüyorduk... Ankara'ya gidip öyle geziyorduk. Başka bir şey yapmıyorduk,"[14] gibi şaşkınlık ve "boş gezme" hikâyeleri çok anlatılıyor ama liste dışı mekanlara, ilişkilere de giriliyor. Kimisi tek başına kuralları ihlal ediyor ama genellikle bunun için bir sosyal dayanışmaya ihtiyaç duyuluyor:

"Ben çıkardım, giderdim bir meyhane bulurdum, orada kafamı dinler, akşam da bölüğüme gelirdim. Yani kimseler beni bağlamaz..."[15]

"Sabahleyin herkes grup halinde çıkardı. Çay ocağına ya da pastaneye gider güzel bir kahvaltı yapardık. Ondan

12 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci, Konya ve Sarıkamış'ta askerlik yaptı.

13 Ş. Ö., 1956 Yozgat doğumlu, lise mezunu, memur, Sivas ve Tekirdağ'da askerlik yaptı.

14 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

15 Fazıl D., 1953 Sivas doğumlu, ilkokul mezunu, sinemacı.

sonra kafeye ya da kafeteryaya gider beş altı saat oyun oynardık orda."[16]

"Küçük yer olduğu için çarşı izinlerinde gidecek bir yer bulamazdık. Deli Kazım, bira satardı. Camiye diye giderdik Kazım Ağa'nın oraya. (...) Kazım Ağa doldururdu biraları. Baskın oldu mu saklardı. (...) Kadın-kız, küçük yer olduğu için olmaz. Ama İstanbul gibi yerde arkadaşlar yapmış, anlatıyorlardı. Çarşı izninde bol bol gezerdik. Kaset doldururduk. (...) Bölüğün garajında votka saklardık. Oturur, arkadaşlarla içerdik. Hepsi bu..."[17]

"Çay içiyoruz, pastaneye giriyoruz. Orada pastaneye girmek nedir biliyor musun? Şimdi burada HiltonSa'ya gidiyorsun ya..."[18]

"Çıkıyor, geziyor, stres atıyorduk. Başka bir şey yok. Kimileri içki miçki içerdi, bilmem ne yapardı. Ben bile içiyordum. Bira filan..."[19]

Çok seyrek de olsa, erkekler, bazen gerçekten kaçmayı başarıyorlar. Hiç unutulmayacak bir deneyim oluyor bu da: "Bir köy düğününe kaçtık biz... Yaklaşık on asker, mavi atletle, nizamiyeden çıkmadık, arkadan gittik. Ormandan köy düğününe gittik. Yani esasında hiç unutamadığımız o... Akşamüstü gelirken yakalandık. Ceza aldık o zaman..."[20]

'Dayanışma'nın binbir yüzü

Görüldüğü gibi, Mehmetçikler, talim ve terbiye yoluyla "erkeklik performanslarını" zorlarken, bir yandan da kendi

16 Murtaza B., 1972 Hopa doğumlu, çay üreticisi.

17 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

18 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

19 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

20 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci.

aralarında bir grup dinamiği geliştiriyor. Bu dinamik, tahakküme karşı, sosyal bir direnç alanı da yaratabiliyor. Birlikte "sürünen", birlikte gizli senaryolar üreten, birlikte kaçan, birlikte içen, sahne arkasında hâkim kuralları birlikte ihlal eden erkekler, kurumsal hukuk dışında, kendi aralarında özel bir hukuk da oluşturuyorlar. İktidar sınırlamaları içinde gelişen bu toplumsallık, çeşitli gizli pratiklerin yaşanmasını olanaklı kılıyor. Örneğin birbirlerine verdikleri öğütler resmî söylemin dışına taşabiliyor:

> "Daha önce askerliğe başlamış insanlar, 'şöyle yapacaksın, şöyle yapmayacaksın,' gibi raconlar öğretiyor. İşten nasıl kaçılır, anlatıyor..."[21]

İşten kaçma yöntemlerinin konuşulması, çeşitli komutanlar hakkında bilgiler verilmesi bir sahne arkası dayanışması olarak okunabilir. Bu dayanışma içinde, sık sık söylendiği gibi "zorluklarla pekişen" dostluk deneyimleri de yaşanıyor:

> "Arkadaşlar arasında, zor şeyler paylaşıldığında bir şeyler pekişir ya... Orada da öyle... İşte kötü yemek yiyorsun, soğuk suda banyo yapıyorsun, bunun gibi zorluklar insanları birbirine yakınlaştırıyor."[22]

> "Orada iyi dostluklar kuruluyor. Tek özgürlüğün arkadaşlarla girdiğin kısa sohbetler... Yıllardır oradaymış havası var. Şehirden kopuğuz, farklı bir ortam, ruh hali değişik... O havayı arkadaşlarla gidermeye çalışıyorsun. Adam coşmuş, anasını anlatıyor. Belki başka yerde dinlemezsin ama orada dinliyorsun."[23]

---

21 Özgür Ö., 1970 İzmir doğumlu, yüksek lisans mezunu, akademisyen.

22 A. S., 1962 Aydın doğumlu, üniversite mezunu, beden eğitimi öğretmeni, Ankara'da askerlik yaptı.

23 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci, Konya ve Sarıkamış'ta askerlik yaptı.

"Şöyle ki: Sen benim adamımsın, mıntıka temizliği yapılacak sen git orada otur istirahatına bak... Diğerleri orada mıntıka temizliği yapsın. Şimdi eğitim alanının etrafında, bilirsiniz bu asker ocağında her tarafta vardır yani... Mıntıka temizliği yapılır, ot bitmiş olur; ot kesilir, sökülür falan. Misal: Ben gideceğim orada ot çekeceğim, senin hemşerindir o gidecek öteki tarafta şeyde oturacak. Çayını içecek, meyvesini yiyecek, sohbetini yapacak. (...)

Yemekhanenin bahçesinde yemek dağıtılıyor. Usta askerler ön tarafta oturuyor yemekhanede, acemiler arkada kalıyor. Arka tarafta kalıyordu o zaman. Yemeğin sulusu ön tarafta biter arkada kurusu kalır. Hep kuru yemek kalır. Gerçi o da acemi. Diyemiyor şey yapamıyor. Veyahut da ön tarafa gelip oturamıyor. Orada da dedim mesela. Dedim, 'arkadaş yemeği dağıtırken arka taraftan başlayacaksın.' Nöbetçi karavana onbaşısına dedim, 'arka taraftan başlayacaksın.' 'Neden?' Dedim, 'sulu yemek arkadan gelecek ön tarafa.' 'Olur mu, ön tarafta usta askerler var.' 'Baba usta asker ise, o da olacak bir gün usta asker.' Ha dedim 'bu olmayacak.' Tabii ki onun şeyinde mukabilinde bir şeyimiz oldu. Tartışmamız oldu. Nitekim de yüzbaşı çağırdı. Yüzbaşı dedi ki 'arkadaş sen niye böyle şey yaptın oğlum, niye tartışma oldu,' falan. Kulakları çınlasın bizi çok da severdi Şimdi astsubay falan yoktu. Asteğmen falan yoktu. Direkt çavuşlarla muhatap olurdu

"Yani orada gördüğüm arkadaşlık... Doğu tarafındakileri, diyeceksin nasıl? Bence bizimkilerden daha iyiler. Arkadaşlık mükemmel orada..."[24]

"Uyumsuzluk hiç olmadı. Arabı da insandır, Kürdü de, Türkü de, Çerkesi de, Alevisi de yani... Hepimiz sonuçta oraya vatan görevi yapmaya geldikten sonra hepimiz aile şeklinde yaşantımızı sürdürüyorduk. (...) Tabii toprağım diyerek, ne bileyim, destek verme şeyleri oluyordu. O da kavgasız, şeysiz yani."[25]

24 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

25 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

yani... Ve çavuşlara da çok güvenirdi yani... Astsubayların yapabileceği iş, asteğmenlerin yapabileceği iş çavuşların elindeydi. Bana dedi ki 'oğlum böyle böyle tartışma oldu, niye?' falan. Dedim 'komutanım durum böyle, böyle, böyle.' 'Bundan sonra' dedim 'bu tartışma çıktı.' 'Ben de dedim bunu böyle yaptırdım.' O zaman bana döndü dedi ki: 'Böyle bir şey olur mu?' Dedim 'Komutanım, vardı... Bu yanına kadar da vardı. Böyle olunca da böyle bir şey oldu...' Nitekim kendisi diğer öğlen yemeğinde geldi. Herkes oturuyor. Kapıdan içeri girdi. Tabii 'Dikkat!' çekildi. Herkes ayağa kalktı. 'Oturun,' dedi. Baktı; kendisi biliyor, kimin acemi, kimin usta olduğunu. Adam her gün yüz yüze, göz göze... Adam dedi ki, 'arka taraftakiler de ön tarafa, ön taraftakiler arka tarafa. Herkes istediği yerde oturacak,' dedi. Ondan sonra oraya öyle bir düzen geldi ki, sen usta askersin yanında acemi oturamazsın diye bir şey olmadı. Acemi de oturdu yanında, usta da oturdu yanında. Her şey oturdu. Ondan sona o çocuk niye şey yapmasın ki... O ki gelmişsin burada aynı nefesi soluyorsun, aynı yemeği yiyoruz, aynı ekmeği yiyoruz. Aynı eğitimi göreceğiz. Ne yapacağız? Sen iyisini yiyeceksin, ben niye kötüsünü yiyeceğim... Sen ne yersen ben de onu yiyeceğim. Ha bu paylaşmaya gelirse paylaşacağız. Paylaşım budur. Ve nitekim ondan sonra öyle devam ediyor..." (C. A., 1959 Artvin doğumlu, lise mezunu, esnaf)

Bu dayanışma, erkeklerin oldukça zorlandıkları askerlik ortamında, tek başına ayakta duramamaya bağlanıyor:

> "Sonuçta kimse tek başına duramaz orada. Herkes birbiriyle kaynaşırdı. Kimlerle kümeleşeceğini kendin kararlaştırırdın."[26]

> "Tabii bir süre sonra, arkadaşlarla aile gibi olmak zorundasın. Yani bütün gecen, gündüzün, yediğin, içtiğin hep onlarla olduğu için..."[27]

---

26 Pakrat K., 1953 Istanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

27 Sadık G., 1978 Çorum doğumlu, ilkokul mezunu, inşaat işçisi.

> "Hasta olduğu zaman, daha çok tertibi, hemşerisi ya da samimi olanlar, birbirlerinin nöbetine gidiyorlardı. Koşularda birbirlerini motive ediyorlardı."[28]

Diğer yandan, dayanışma, erkeklik gösterisi biçimini de alıyor. Deniz Kandiyoti'nin vurguladığı gibi, erkekler, topluluk içindeki statülerini sürdürmek için, yardım taleplerini geri çevirmiyorlar.[29] Bir başka erkeğe yardım etmek, diğerini güçlendiriyor. Bu nedenle, dayanışma hem zor koşullarla başa çıkmak, hem de bu koşullarda bir güçlenme aracı olarak işliyor:

> "Askerlik bu şekilde... İyi yanlarını da görüyorsun. Diğer yanlarını da arkadaşlarla birlikte yaşadık. İşte onların sorunlarını dinledik. Bazılarıyla gittik, bir yemek yedik. Ee, yapabildiğimiz kadar yardımcı olmaya çalıştık."[30]

Asker arkadaşlıkları birçok erkeğin belleğinde yer ediyor ama üniversiteler ve tüm geçiş alanları sonrasında olduğu gibi, burada da kurulan arkadaşlıklar genellikle devam etmiyor. "18 ay boyunca arkadaş oluyorsun, bir günde ayrılıyorsun. İnsan üzülüyor."[31] Antepli Burhan S.'nin dediği gibi, uzun süren kader arkadaşlarından ayrılmak zor oluyor ama bu arkadaşlarla tekrar buluşmak her zaman mümkün olmuyor. Görüştüğümüz erkeklerin hemen yarısı, askerlik sürecinde samimi olduğu hiç kimseyle daha sonra görüşmemiş. Bazıları, aynı bölgede yaşadıkları için çeşitli karşılaşmalar yaşamışlar. Telefonla, internetle ya da ziyaretler yoluyla haberleşen tek tük arkadaşlıklar sürüyor. Ama genelde bir kopuştan bahsediliyor. 1990'da askerliği-

---

28 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

29 Kandiyoti, 1997: 194.

30 Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

ni yapmış olan Trabzonlu Mustafa K., bu kopuşu geçim derdine ve yoksunluğa bağlıyor: "İlişkiler koptu. Bağlar koptu. Herkes düşmüş geçim derdine. Şahsen varlığım olsa, hepsinin yanına giderim. Şimdi nerden Adana'ya gideceğim..."[32] Diğerleri de, yaşam alanlarının uzaklığından, maddi sorunlarda ya da ilişkinin zayıflığından bahsediyorlar. Erkekler, askerliği, hayattan kopuk bir geçiş alanı olarak deneyimliyorlar. Geçiş tamamlandıktan sonra ise, burada yaşananlar bir anlamda gerçekliğini yitiriyor: "Geçici olduğu için, hep geçici konuşuyorduk. Öyle bir bağlantımız yoktu."[33]

Geçiciliğin yanında, hiyerarşik ortamın gerçek bir ilişkinin zeminini ortadan kaldırdığı da söyleniyor:

> "İlişki yoktu. Yapamıyordun yani. Bir onbaşıyla, çavuşla hiç mümkün değildi. (...) Üstüne 'nasılsın' diyemezsin... Onlar, yemekte öne otururdu. Yemeği en güzel ve bol yerlerdi, öbür tarafta suyunun suyu... (..) Usta er dahi yetiyordu sana acemi birliğinde. Öyle bir forsu vardı yani."[34]

Erkekler arası sosyal ilişkiler de çeşitli hiyerarşilere göre gelişiyor. Farklı alanlarda olduğu gibi, burada da, erkekler birbirleriyle her düzeyde yarışamayacakları bilgisini bir kere daha ediniyorlar. Bu deneyim, örneğin futbol oyununun eşit olmayanlarca oynanması esnasında yaşanıyor. Yani burada, futbolu alıştıkları gibi, "serbest rekabet" ortamında oynayamayan, oyunu bile rütbe gözeterek sürdürmesi gerektiğini öğrenen erkekler, gelecek hayatlarına ilişkin çarpıcı bir antrenman da yapmış oluyorlar. Herkesin "haddine"

---

31 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

32 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

33 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

34 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

göre davranması gereken işyerlerine, partilere ve hiyerarşik tüm yapılara hazırlanmış oluyorlar:

> "Rütbelinin yanında adam mı yenersin... Adamlar rütbe konuşturuyor... Bir gün top oynuyorduk. Tugay komutanı da vardı. Bölük komutanını geçtim, arkadan çelme attı bana, ben sinirden ona attım. Asker olduğunu unutuyorsun... Üzerindeki askerî elbise değil ki, forma. Futbol oynuyoruz. Adam bana çıkardı kırmızı kart. Subaya tekme attın. 'Ya komutanım, asker olduğumu unuttum futbol oynarken...'"[35]

"Hegemonik Erkekliğin Görünmeyen Yüzü" adlı makalelerinde, Bourdieu'nün tespitlerinden yola çıkan Onur ve Koyuncu; ordu, futbol takımı, yatılı okul, taraftar grubu, mafya örgütlenmesi, militer ortamlar gibi salt erkeklerden oluşan birliktelikleri "homososyal topluluklar" olarak tanımlıyorlar. Söz konusu makalede, bu toplulukların olası krizlere karşı, erkekliği ayakta tutan, yeniden üreten, cinsler arası dengesizlik yaratan, erkek egemenliğini vurgularken erkekler arası ilişkilerde egemenlik ortamının yeniden üretilmesini sağlayan bir işlevi olduğu iddia ediliyor.[36] Erkekliğin sürekli sınandığı, ispatlandığı, sonra zedelenip yine sınandığı, yetmezliğiyle yüzleştiği, doyumsuzlaştığı eril ortamlarda, gerilim hiç bitmiyor. Tıpkı istikrarlı veya istikrarsız pek çok yatılı okulda ya da cezaevlerinde olduğu gibi, gelenekselleşen rekabet oyunlarıyla hiyerarşiyi yeniden şekillendirdikleri bu alanda da, erkekler, hemcinsleriyle kurdukları sosyal ilişkilerde genellikle dayanışmayı ve reka-

---

35 Mustafa K.

36 "Homososyal yapıya ve 'erkeklik oyunlarına' örnek teşkil eden savaş, erkeklerin kendi aralarında dayanışmasına, kadınların ise dışlanmasına yol açar. Bu ortamda gelişen şiddet, erkeklikleri pekiştirir ve meşrulaştırır." Onur ve Koyuncu, 2004: 41.

beti iç içe yaşıyorlar. Bazı hemcinsleriyle kaderlerini birleştiriyor, diğerleriyle ise bir üstünlük yarışına giriyorlar. Anlatımlardan, bu konuda en yaygın örneğin "devrecilik" olduğu anlaşılıyor. Aynı dönem askerliğe başlayanlar, birbirlerine "devrem" ya da "tertip" diye hitap ediyorlar. Askerliğe başlangıç tarihine göre olan gruplaşmalar, kendi dinamiği olan bir sosyal bütünlük olarak, hem "devre" dayanışmasını, hem de hiyerarşiyi sürdürüyor.

Devreciliğin yanında, yükümlülüğünün toplam süresi de bir gruplaşma zemini oluyor. Eğitim durumuna göre askerlik hizmet süresi farklılık gösterebildiği için, özellikle "kısa dönem" ve "uzun dönemliler" arasında, sınıfsal arka planı da olan ciddi bir rekabet yaşanıyor. Örneğin, anlatılanlara göre, uzun dönemliler, şanslı olarak gördükleri kısa dönemlileri aşağılamak için çeşitli yöntemler geliştirebiliyorlar:

> "Orası çok çamurlu bir yer, kısa dönemlilerden biri, çamur olmasın diye, içtimaa botlarına poşet takıp çıkıyor. Bu yüzden kısa dönemlilere 'poşet' deniliyor. Bu, aslında, üniversite okuyamayanların ezikliğinin ifadesi... Poşet deyip aşağılamış oluyor. (...) Bizim tertibimiz olan uzun dönemlilerle aramız iyiydi. Ama en iyi ilişkimiz bizden sonrakilerleydi. Çünkü onlar en korumasız durumdalar. Kimisi köyünün dışına çıkmamış. (...) Sana abi gözüyle bakıyorlar. 'Çavuşum' diye hitap ediyorlar. 'Çavuşum' sana önem verdiği anlamına geliyor. Ama uzun dönemlilerin üst devresi seni hiç saymıyor. Çünkü daha yeni gelmişsin, bir ayda çavuş olmuşsun. O bir yıldır orada ve rütbesiz. Bunlar sosyal ilişkileri çok etkiliyor."[37]

Dayanışma ve rekabet gruplaşmaları bundan ibaret değil. Resmî hiyerarşiye bir direniş olarak, sosyal hiyerarşiler üze-

37 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

rinden gruplaşmaya yönelim de oldukça yaygın. Uygulamalara, işleyişe ve performansa ilişkin ortaya çıkan farklılıkların yanında, en yaygın gruplaşma, kültürel ortaklığa ve hemşerilik ilişkisine dayanıyor. Genelde Alevi, Kürt, Arap ve Lazlar varlıklarını hissettiriyorlar. Diğer yandan Çorumlu, Trabzonlu, Adanalı, Maraşlı, Samsunlu, İzmirli, Elazığlı olmak ya da aynı bölgeden olmak, kendini bu grup dinamiği üzerinden ispatlama zemini oluyor. Antepli Muhammed H.'nin hikâyesi bu zeminde yaşanan örneklerden sadece biri:

> "Beni en çok etkileyen neydi biliyor musun? Gurur duydum kendimle... Bir hemşerimiz vardı. Ardırınlı, destek çıktı bize. Ama sağlam çıktı çocuk. İri yapılı, vurdu mu yapıştırıyordu. Bize sonradan sahip çıktı ama tam çıktı. Bir gün oturmuş sigara içiyoruz. Tabii adamlar geldi mi biz ayağa kalkıyoruz. Ya cebimize koyuyorduk izmariti ya da atıyorduk. Bu geliyor ama var ya... Sevdiğim adam ya böyle kakıyor şakır şakır... İlk tanışmamızdı onunla tamam mı? Geldi işte. İçtima olacak. Elinde kalem kağıt. Baktı şöyle, 'hiç burada Maraşlı var mı lan,' dedi. Arkadaşlarla biz el kaldırırdık. İşte sen neresindensin, şuradan... Ben dedim, 'Andırın, Yüce'den, şunu bunu tanır mısın, tanırım...' Bizim köyle onlarınki arasında 10 km var. Geldi böyle sırtımı sıvazladı. 'Canımsın lan, bundan sonra arkanda ben varım,' dedi. O öyle dedi ya, ben tamam mı, bütün şeylerim gevşedi. Rahatladım. Herkes korkuyordu. Adam özel koruma ya hiç s..ne takmıyordu. Sahada bir Maraşlıyla tanışınca, vatan gibi oldu orası... ..."[38]

Kendilerinden hiyerarşik olarak daha üstün konumdakilerin gelişiyle ayağa kalkmayı aileden öğrenmiş olan erkekler, askerî hiyerarşinin ağırlığı altında, toplumsal hiyerarşi-

38 Muhammed H., 1976 Maraş doğumlu, lise mezunu, esnaf.

leri işleterek birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışıyorlar. Örneğin, Ali S., kendisine "Pis Alevi" diye hitap edildiğini söylüyor. Lazlardan korktuğunu belirten Adanalı Murat T. ise, Arap olduğu için kendisinden korkulduğunu anlatıyor. Ona göre, kimileri çevresindeki korkutmak için toplumda isim yapmış olan memleketlerini kullanıyorlar:

> "Adanalıysan 'Fellah' diyorlar. Anlamını da bilmiyorlar.(...) Aslında korkuyorlar. Allah tanımaz gibisinden. Bunlar Allah tanımazsa bizi hiç tanımaz. Adanalıysan, korkuyorlardı senden. (...) Bazıları bunu kullanıyor, bastıra bastıra söylüyordu. (...) Demek o insan sivilde, nasıl aşağılanmış ki askerde kendisini öne çıkartmaya çalışıyor. Korkun ha ben Adanalıyım. E, kardeşim, o da Laz. Trabzonlu. Ben de Laz'dan korkarım."[39]

Aynı tertipten ya da memleketten olmanın yanında, aynı ranzayı paylaşmak bile bir dayanışma vesilesi oluyor:

> "Arkadaşlık, genelde aynı tertipten ya da hemşeri olanlar arasındaydı. Bir de ranzada altlı üstlü olanlar var, ona 'Badi' diyorlar. 'Benim badim' diyorlar. Eğer orada uyuşuyorlarsa, arkadaşlık geliştiriyorlar. Ama asıl önemlisi aynı tertip olmaları. Ve kendi tertibini savunmak, bir kavgada arka çıkmak çok fazla. Aynı zamanda hemşerisine... O da toprağı. 'Toprağım' diyorlar."[40]

Bahsedilen dayanışma grupları, resmî kurallara karşı bir savunma alanı potansiyeli de taşısa, toplumsal iktidar ilişkilerinin iç içe geçmiş hakimiyeti nedeniyle, kamusal hegemonyayı, militarizasyonu daha da pekiştiren, Mehmetçikle-

---

39 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

40 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

rin ortamla daha kolay bütünleşmesini sağlayan bir işlev yükleniyorlar. Erkeksi dostluk deneyimleri de, kendini ispat mücadelesini, tehdit algısını, savunma, boyun eğme, ittifak, direniş ve dayanışmayı bir arada barındırıyor. Sınanma mücadelesi hiç bitmiyor.

9
"Erkekliğin" Boşalması...

Halk dilinde, cinsel organı, erkeğin "kökü" ya da "sapı" olarak adlandırılır. "Kök" tanımlaması, cinselliğin erkeklik kalıpları içindeki belirleyiciliğine denk düşer. Cinsellik, erkekliğin ana damarıdır. Bu damar kesilirse, geriye hiçbir şey kalmaz. Masallarda, gücünü çizmelerinden alan, çizmeleri çıkarılınca küçülen ve güçsüzleşen kahramanlar gibi, erkek de penisiyle "erkekliğini" ortaya koyar ya da buradan "bitirilir." Cinsellik, sahiplenmesi, koruması ama aynı zamanda fethetmesi gereken erkek açısından, sürekli bir sınanma alanıdır.

Beklenen bir biçimde ereksiyon olamayan ya da çabuk sönümlenen penisler "iktidarsız" olarak nitelenir. Ekonomik, siyasal ya da sosyal "kudret"ine rağmen, açığa çıkan cinsel "güçsüzlük", erkeği bir bütün olarak "zayıflatır." Bu nedenle bazı babalar, oğullarını, belli bir yaşa gelince, "erkekliğini sınamak ya da geliştirmek" için, geneleve götürürken kimisi başka deneyim alanlarına yönlendirir. Türkiye'de ilk defa geneleve gitmiş bir erkeğe "milli oldu" denilirdi. Günümüzde erkeklerin "milli olması" için genelevlere pek ihtiyaç kalmadı ama hala geneleve ya da "kadın bulu-

nan" başka yerlere yoğun olarak gidiliyor ve sonra hikâyeler anlatılıyor kadınlara dair...

Bu hikâyeler, askerlik yolculuğunda da sürüyor. Üstelik burada, erkekler topluluğunun içine girildiği için daha da önemli hale geliyor çünkü kadınları dışlayarak oluşan erkekler topluluğu, bir yandan da kadınlarla kurulan ilişkilere dayanıyor. Daha önceki bölümlerde, anlatıldığı gibi, bu ilişkiler daha çok cinsel içerikli gibi görünüyor çünkü erkekler, sohbetlerde, cezalarda eğitimlerde sürekli cinsel söz ve simgeleri kullanıyorlar.

Cinsellikle ilk defa askerlik sürecinde tanışanlar da var. Genellikle kırsal bölgelerden gelen, kapalı bir sosyal çevreyle sınırlanmış olanlar, askerlikte, toplumsal olarak kendilerinden beklenen ama yoksun kaldıkları pek çok deneyimi yaşama imkânı buluyorlar. Değişik bir bölgeyi tanıyorlar; farklı bağlamlarda şekillenen erkeklik modelleriyle karşılaşıyorlar; erkekler arası hiyerarşinin kurallarını öğreniyorlar; kendi performanslarını sınıyorlar ve bu bilgilerin ayrılmaz bir parçası olan cinsellikle tanışıyorlar. Kendi çevresinin dışına ilk defa çıkan genç erkek, askerlik yapacağı yere teslim olmadan önce genellikle bir geneleve ya da kadınlarla tanışacağı bir eğlence merkezine uğruyor. Teslim olduktan sonra ise, kadınlarla ilişkinin çok sınırlı, hatta yasak olduğu bu ortamda, sürekli bir cinsellik arayışının olduğundan bahsediliyor:

> "Cinsel içerikli yayınlar dolaşıyor ellerde..."[1]

> "Gece yatardı arkadaşlar, yumurtanın akını dökerdik, sonra da 'hişt ne lan terbiyesiz, salmışsın lan suyu..' Şaka çoktu ama millet kaldırırdı. Her türlü şakayı yapardık. Oğlanların şeyine ip bağlardık. Çoğu uyumazdı..."[2]

---

1 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

2 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

"Fıkralar hep belden aşağı..."[3]

Eğitimde, cezalarda, sohbetlerde, çeşitli etkinliklerde kışkırtılan erkek cinselliği, yoksunluk ve yasak ortamında kamçılanıyor. Bu nedenle, kadınlar, kamusal alanda, izne çıkmış ya da dışarıda nöbet tutan askerlerin "laf atma"sına, sözlü tacizine uğruyorlar. Kadınların görülmesi ya da hayal edilmesi bile cinsel bir heyecana neden olabiliyor:

"Spor yaptığımız yerde öğretmen okulu vardı. Orada bayan öğrenciler vardı. Yolda onlarla karşılaşabilme düşüncesi bile askerleri heyecanlandırıyordu..."[4]

"Gideyim de çarşıya şimdiki tabirle, göz banyosu yapayım. Bir iki bayan göreyim de, artık insanlığı unutmuşuz... Her şeyi unutmuşuz. Sosyal yaşantı diye bir şey yok, oradaki insanların birçoğu kapalı, siyah peştamal giyiniyor."[5]

"Orada büyük bir cadde vardı... Sinema kısıtlıydı. (...) Çoğunlukla park veya kafeterya, pastane ya da lokanta... Öyle yerlerde değerlendiriyorduk. (...) Kadına, kıza gitmek çok kısıtlıydı. Adapazarı'nda, devriyeye çıkınca birbirimizi idare edebiliyorduk. Ama Aydın'da kaçamak yapmaya fırsat vermiyorlardı. (...)

"Canımız sıkıldığında kafeteryada oturuyorduk. Liseye yakın... İki üç bayan arkadaşımız vardı. Onlar arkadaşlarını tanıştırıyorlar, muhabbet ediyorduk."[6]

"Telefonla konuşup cinsel ilişki kuran arkadaşlar oluyordu."[7]

---

3 Niyazi T.

4 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

5 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

6 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

7 Murat Ç., 1982 İstanbul doğumlu, ticaret lisesi mezunu, muhasebeci.

"Devriye gezerken, tel boyunda, şehir tarafından kızlar geçerdi. Onlardan adreslerini isterdik. Pazar günü birlikte sinemaya gitmek için... 'Biz sevmeyiz askeri,' dediler. Ben de insanım tabii. 'Sen sevmezsen, biz seni severiz,' dedim."[8]

"Aç Aç" erkekleri...

Erkeklerin yoğun olduğu alanlarda, cinsel güç ya da iktidarla özdeşleştirilen çeşitli "görev"lerin yerine getirilmesi için, en kolay yol olarak, cinselliğe dair semboller kullanılır; erkek cinselliği kışkırtılır. Askerlikteki "Aç Aç gösterileri" buna örnektir.

Bu gösterilerde, askerî birliğe getirilen ve sahnede striptiz yaparak dans eden kadınlar, erkekler tarafından seyrediliyor ve bu kadınlara daha da soyunması için "Aç aç" diye bağırılıyor. Kadın dans ediyor, bedenini sergiliyor, erkek ise onu seyredip taleplerde bulunuyor. Ataerkil toplumda zaten yaygın olan bu ilişki biçiminin, erkeklik performansını artırmayı hedefleyen homososyal toplulukta yeniden yaşantılanması, öğrenilen tüm bilgileri cinsel bir içerikte birleştirerek erkeğin kendini yeniden konumlandırmasını sağlıyor. Zaten bu etkinliklerin "moral eğitim" çerçevesinde anılması, başlı başına anlamlı.

"Aç açı askerde duyardık, ama gelmedi bizim oraya. Biz de bekliyoruz, aç aç nedir filan, kendi aramızda konuşuyoruz. Dediler ki 'işte bayan yavaş yavaş soyunur, anadan doğma olur, her tarafını gösterir.' Yahu şimdi askerliğin içinde evli arkadaşlar var, bekâr arkadaşlar var. Şimdi aç aç yapıp da insanı tahrik edersin, düzeni bozarsın."[9]

---

8 Müslüm Ö., 1951 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, işçi emeklisi.

9 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

"Asker üç ay falan kimseyi görmemiş oluyordu. İçimizde evli barklı, nişanlı olanlar vardı. Bayan sanatçılar gelirdi. Onlar geldiğinde asker kuduruyordu zaten. Aç aç meselesinde, bayan sanatçıların, açıp açmaması fark etmezdi. Sanatçının bir yerini açık görünce, asker kendinden geçiyordu."[10]

"Bizim oraya üç sefer 'Aç aç' geldi. Türkü söylerlerdi. Ondan sonra dansözlük yapardı. Mayodan üst üste on tane, sutyenden on tane. Biz bağırırdık aç aç... Külotun birini sıyırırdı. Altta yine mayo çıkardı. Yine bağırırdık aç aç... Açardı, yine külot çıkardı. Aç aç, bir daha. Bir daha... Sonunda bağırırdık, 'bir açmadın da göremedik,' diye..."[11]

Bazı anlatımlar, gerçeklik sınırlarını oldukça zorluyor. Resmî bir ortamda gerçekleşmesi pek muhtemel görünmeyen bu manzaranın hayali bile bize çok şey söylüyor:

"Kadın dans etti. Alttaki iç çamaşırını çıkardı... En sonunda yattı sırt üstü. Bacaklarını açtı yukarı. (...) Komutanlar da izliyor. Onlar ön sıralarda tabii. Kadına kimse saldıramadı, mümkün değil. Ama boşalma oldu. İlla ki, Allah'ın vermiş olduğu şeydir..."[12]

Erkekler, "Aç Aç" gösterileriyle cinsel nesne konumu tescillenen kadın bedenini seyrederek "tatmin" olduklarını anlatıyorlar. Bu tatmin tecrübesinin, kadınlarla kuracakları ilişkiyi nasıl etkileyeceğini tahmin etmek güç değil:

"Tahrik oluyordu millet. Hiçbir şey görmemiş insanlar var. Tahrik olmaz mı? Olur."[13]

---

10 Murtaza M. B., 1972 Hopa doğumlu, çay üreticisi.

11 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

12 Müslüm Ö., 1951 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, işçi emeklisi.

13 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

"Tahrik olduk tabii. Adam üstünü başını şey etmiş, boşalmış..."[14]

Görüştüğümüz 58 kişiden 12'si bu partilere katılmış, beş kişi ise ne duymuş ne de katılmış, 41 kişi ise duymuş ama ya imkân bulamamış ya da imkânı olduğu halde, katılmamış. Kendi istekleriyle katılmayanlar, cinsiyetçiliği sorgulamasalar bile, kadınların bu şekilde aşağılanmasına politik, kültürel, dinsel ve etik nedenlerden dolayı karşı durmuşlar: "Bir defa yapıldı. Tabii arkadaşlarımızdan bir sürü kişi gitmedi. İlk zamanlar asker bekliyordu. Gitsek görsek filan... Ama korkunç ya o ruh hali, düşündüğün zaman, nasıl gideriz..."[15]

Bu uygulamanın olmadığı, gerçekten "moral" amacıyla sanatçıların çağrıldığı birlikler da var. Örneğin Adanalı Ali S. "Aç Aç" beklentisiyle girdiği salonda, geçmişin izlerini taşıyan bir sanat icrasıyla karşılaştığı zaman ağladığını anlatıyor:

> "Bize aç aç geliyor, dediler. (...) Girdik salona. Bölük komutanımız sahneye çıktı. Dedi ki askerlere 'Yanlış değerlendirilmiş, bizde aç aç yoktur. Adana'dan ses sanatçısı getirdik, sakın ola, sakın ters harekette bulunmayın. Karı-koca ses sanatçısı...' Grup geldi, hakikaten de kendi mahallemin kızı, kendi mahallemin oğlu. Bunlar karı-koca. Zehra-Sabah, bunların kasetleri de var. Onları o perdede canlı izlerken, duygulandım, ağladım."[16]

Kadına gitmek

Erkekler, geneleve gittiklerini de açıkça söylemeye çekiniyorlar. Tıpkı "Aç Aç" gösterileri gibi, genelev ziyaretlerine

14 Muhammed H., 1976 Maraş doğumlu, lise mezunu, esnaf.

15 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci, Konya ve Sarıkamış'ta askerlik yaptı.

16 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

dair bildiklerini aktarırken de kendilerini dışında tutuyorlar. Ancak anlatımlardan açıkça görülüyor ki genelev, askerliğini yapmakta olan erkekler arasında oldukça yaygın bir durak. Kimi yerlerde de "telekız" olarak tanımlanan seks işçileriyle birlikte oluyorlar. Bu deneyimler, daha sonra konuşmalarında gündem oluşturuyor:

> "Hiç genelevden bahsettiklerini duymadım ama kadınlara gittiklerini anlatıyorlardı. (...) Tank bölüğünde, bir çocuğun burnunda yara vardı. İşte kadının ısırdığını söyleyip hava atıyordu..."[17]

> "Askerler çarşı izinlerinde genelevlere gidiyorlar. İşte cumartesi, pazar günleri gidiyorlardı. Yani biliyorum."[18]

> "Sınırda, yani tel boyunda birkaç tane ev var herhalde. Orada kadın madın vardı, cinsel ihtiyaçlarını o kadınlarla gideriyorlar."[19]

> "Bizim bölüğün şansı veya şanssızlığı Türkî Cumhuriyetlerinden gelen hayat kadınları vardı. Böyle tel örgülerde, askerlerle çok düşük bir paraya beraber olurlardı. Tabii cinsel yolla bulaşan hastalıklar konusunda acayipti orası.. Belsoğukluğu, frengi, egzama... Revire başvuran askerlerin hatırı sayılır bir miktarı bunlar. Ama şey ilginç... Yani öyle bir cinsel açlık ki bu, öyle bir kadınla prezervatif olmadan yapmayı göze alıyorsun, hem arada tel örgüler var, vücuduna batmasını göze alıyorsun. Kadın işte arkasını dönüyor, eğiliyor. Erkek işte bu tarafta, böyle bir pozisyonda kadınla birlikte oluyor."[20]

---

17 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yaptı.

18 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

19 Mehmet Ş. Y., 1959 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, şoför.

20 Abdulkadir K., 1971 Diyarbakır doğumlu, lise mezunu, iletişim danışmanı.

"Ankesörlü telefonları bir şekilde, birtakım kızlar arardı. Ne bileyim, genç kızlar işte... 17–18 yaşında. (...) Hafta sonu gider buluşurlardı onlarla, gezerlerdi, tozarlardı. Bazılarıyla yatarlardı. Şey defterleri vardı, çok iğrenç... İşte bu kız, telefonu şu... Bu kız veriyor. Bazen de birbirleriyle değiş tokuş yaparlardı..."[21]

"Bir arkadaşımızla beraber bir nöbette kaçamağımız olmuştu. (...) Bayan geliyor kulübeye, onunla beraber oluyorlar. Bana sesleniyor. (...) 'Birini göndereceğim.' 'Kim o?' 'Sen geldiğinde görürsün.' Karanlıkta, ben, 'dur, parola?' misalinden sormak mecburiyetindeyim. (...) Bir baktım bayan... Buyur hoş geldin. 'Onlar,' dedi, 'beraber oldular, sen de beraber olmak ister misin benimle?' Dedim, 'olurum.' Bir kere böyle kaçamağımız oldu usta birliğinde..."[22]

Bir de komutanla gidilen genelev hikâyesi var. Kurgusal olma ihtimali yüksek olan bu hikâyede "halden" anlayan ve genç erkekleri geneleve götürerek onlara "ağabeylik" yapan komutan ceza alıyor:

"Bir başçavuş var. Askerlere yakın başçavuşlardan bir tanesi. 12 tane asker var yanında. Buna çok yalvarıyorlar. 'Bizi geneleve götür,' diyorlar. Bu adam da alıyor onları, geneleve götürüyor. Hatta parası olmayanlarınkini de bu karşılıyor. Tabii jandarma yakalıyor bunları. Hepsi ceza aldılar..."[23]

1919 doğumlu, Urfa ve Mardin'de jandarma olarak askerliğini yapan Sadık K., bir genelevde hemşerisiyle karşılaşınca aklı ve duyguları karışıyor ve "namuslu" bir erkek tavrıyla bir Türk filmi hikâyesine doğru yol alıyor:

---

21 Özgür Ö., 1970 İzmir doğumlu, yüksek lisans mezunu, akademisyen.

22 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

23 Abdulkadir K.

"Aldı bizi, umumhaneye götürdü. Amma karı gördük... Ondan sonra Maraş'a gittik. Bir iki sefer gittik orada. Dönüşümüzde bir daha uğradık oraya... Şimdi inan olsun, bir kadın, 'Manisalıyım,' dedi. 'Oo,' dedim, 'hemşeriyiz. Neresinden?' (...) Filan falan, iş sarpa sardı. Dedim, 'ben 5 yıldır Menemen'deyim.' Yalan söyledim. Bu, Manisa'nın içindenmiş. 'Hemşeriyiz,' dedi. Bak, inan olsun hala da onu tanımıyorum. 'Beni Alıkbaşlardan biri istedi... Allah kahretsin onları, beni iğfal ettiler.' (...) Bir ağladı... 'Ben vicdanen sana çıkmayacağım,' dedim. Vallahi gitmedim bak... Ondan sonra ne dedi bana biliyon mu? 'Bak, bu iş olacak,' dedi. 'Peki,' dedim. Vicdanım kabul etmedi onun ağlayışını. (...) İkinci kez gittim, o kız orada. Yanına gitmedim. Başkasına gittim ama ona gitmedim. Yani bu hemşeri diye... Vallahi, ben öyle şeyleri sevmem. Ama birincide illa kendisi ısrar etti..."[24]

Cinsel hikâyeleriyle birbirlerine hava atan, "Aç aç" gösterilerinde tahrik olan, geneleve giden ya da gidemeyen ama tatmin olamayan erkekler, üstleri hakkında çeşitli söylentiler çıkarıyorlar:

"Askerler arasında bir söylenti yayılırdı 'filan karıyı şu komutan götürdü,' diye... Ne derece doğru, bilmiyorum tabii... Öyle söylentiler çok yaygındı ..."[25]

Bunun yanında, hayvanlara tecavüz hikâyeleri de anlatılıyor. Kurgusal olduğunu düşündüğüm ama hayal edilmiş olması bile çok şey söyleyen bu hikâyelerde, erkekler birbirini ihbar etmiyor ama bu nedenle kavga ediyor. Kimi zaman ortaya çıkan tepkilere rağmen, erkekler, hemcinslerinin

24 Sadık K., 1919 İzmir doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Mardin ve Urfa'da yaptığı askerliği 3 yıl sürmüş.

25 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

"cinsel ihtiyaçlarını" ve bu "ihtiyaçları" karşılama arayışlarını meşru ve doğal görüyorlar. Cinselliğin hem yasaklandığı hem de her yönden kışkırtıldığı bu ortamda, erkek, sanki sürekli bir ereksiyon haline itiliyor.

Bu ereksiyon, aynı zamanda yeni bir sınav habercisi oluyor. Erkekliğin sınavı hiç biter mi?

10
Kadınlığa ve "İbneliğe" Giriş Yok

Toplumsal cinsiyet düzeni içinde işleyen ataerkil ideoloji, bedenler, cinsiyet rolleri, yaşam biçimleri hatta duygu dünyaları kadar, cinsel ilişkileri de düzenler. Erkek, heteroseksüel cinsellikte kimlik kazanır.

Toplumsal kurumlardaki değişimlere ve oluşan yeni seçeneklere rağmen, hâkim erkeklik klişesinin üretildiği mekanizmalardan biri olan "askerlik" sürecinde, "baba" ya da "adam" olacak erkeğe, savunmak, çatışmak, dayanmak, sorumluluk almak, disiplinli olmak, itaat etmek, hiyerarşi içinde yaşamak ve çalışmak öğretilirken, arka planda ondan, heteroseksüel cinsel "iktidar" beklenir. Disiplin mekanizmalarıyla erkeğe benimsetilmeye çalışılan tüm bu özellikler, erkeği kadın karşısında konumlayan ve heteroseksüel cinselliğe atıfta bulunan mecazlarla sunulur.

Nitekim, erkeği askere kabul etmeden önce yapılan kontrolde, eşcinsellik ispatlanırsa yükümlülük iptal olur.[1]

1 Bkz: Lambda Araştırma Komisyonu, "Ne Yanlış Ne de Yalnızız, Bir Alan Araştırması: Eşcinsel ve Biseksüellerin Sorunları", 2006; Lambda İstanbul Eşcinsel Danışma Hattı Eğitim Materyali, 2005.

Yasaya göre, askere yalnızca heteroseksüel erkekler kabul edilir:[2]

> "Bir tanesi, muayene olmaya yakın, 'ay may' şeyleriyle konuşuyor galiba. Oradaki komutanlar demiş ki 'ulan bunu askere almayın, kirletir.' Başka ilçelerde de olmuş. 'Ulan,' dedim, 'şimdi bizim memleketten de ibne mibne çıkar, rezil oluruz millete...'"[3]

Araştırma kapsamında görüştüğümüz iki eşcinsel, cinsel yönelimlerini gizleyerek askerlik yaptıkları süreçte, ortak sohbetlerde, esprilerde, etkinliklerde çok zorlandıklarını anlattılar. Heteroseksüel olduğunu söyleyen erkekler ise, bildiklerini ya da duyduklarını ifade ettikleri eşcinsel ilişkiler üzerine pek konuşmadı. Bazıları, tuvalet, yatak gibi yerlerde cinsel ilişki kurmaya çalışan erkeklerin yakalandığını, yakalananların ağır cezalara çarptırıldığını anlattı:

> "Uyuyorsun ranzada, bir patırtı, kütürtü sesi duyuyorsun. (...) Yani artık işi bozmuşlar, nasıl bir şeyse orda ilişkiye girmişler, yakalanmışlar. 'Ulan ne olmuş' filan fistan. İşte bunları yakaladık, birbirleriyle ilişkiye giriyordu veya girecekti... Bunların memleketlerini pek hatırlamıyorum ama askerlik durumları bölükten ihraç. Belli bir bölgeye verdiler, aramızdan aldılar. Kötü örnek diye."[4]

Bu koşullarda, eşcinseller, cinsel yönelimlerini, bu temelde oluşan kültürel dünyalarını ve üsluplarını gizleyerek askerlik yapabiliyorlar. Hatta kitabın hazırlandığı 2008 sonuna dek, cinsel yönelimlerini ispatlamaları oldukça zorlaştırılmış olduğu için,[5] onlardan daha çok askerlik esnasında

2 Bkz: Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Yeteneği Yönetmeliği, Md: 17-B/3 ve 17-D/3.

3 Muhammed H., 1976 Maraş doğumlu, lise mezunu, esnaf.

4 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

5 Anal muayene, fotoğraf gibi deliller ya da psikiyatrik-tıbbi rapor isteme.

yönelimlerini gizlemeleri ve cinsel yakınlık kurmamaları isteniyor. Bu nedenle, askerlik hizmeti yasak olan eşcinsellerin büyük bir kısmı, cinsel yönelimlerini ispatlayamadıkları için askerlik yapmak durumunda kalıyorlar.

Askerde hayatı değişen bir transseksüel: Şeref'ten Sofya'ya

Kendini kadın olarak hisseden ve transseksüel bir yaşam sürmek isteyen erkeklerin ise, askerlik yapması yasak. Onlar, hiçbir cinsel girişimde bulunmasalar da, "kadınlıkları" fark edildiğinde kesin bir biçimde dışlanıyorlar.

Önceki bölümlerde Bourdieu'ye atıfta bulunarak tartıştığımız homososyal topluluk olarak askeriyenin, erkeklikleri pekiştirdiği, bunu da kadının ve kadına atfedilen tüm sembol ve değerlerin dışlanmasıyla gerçekleştirdiği üzerine yapılan tespitler hatırlanırsa, eşcinsellerin ve travestilerin askeriyeden dışlanması, kurumsal yapıyla tutarlı görünüyor.

Askerlik deneyimlerini paylaşan Sofya, bu dışlanmayı ağır bir biçimde yaşadığını anlatıyor. 1961 Ankara doğumlu olan Sofya, yaklaşık on yıldır Cihangir'deki Ülker Sokak'ta yaşıyor. Ortaokul mezunu ve travesti olduğu için iş bulamayan, uzun süredir seks işçiliği yaparak hayatını kazanan Sofya, 1981'de, tam 20 yaşında gidiyor askere. O zamanlar henüz cinsel yöneliminin ve cinsiyet kimliğinin bilincinde olmadığını, kendini sapık ve anormal olarak hissettiğini anlatıyor. Ailesi ve yakın çevresi, askerliği, "Şeref" olarak adlandırdıkları Sofya için bir kurtuluş umudu olarak görüyorlar. Askerlikte, Sofya'nın kadınsı özelliklerinin törpüleneceğini, oğullarının erkeksileşeceğini umuyorlar. Askere gitmeden önce uzun bir hazırlık süreci yaşanıyor. Akrabaların, komşuların evinde çeşitli yemekler, eğlenceler tertipleniyor. Bu tür toplantılarda Sofya, çeşitli öğütlerin yanında

ailesinin ve yakın çevresinin kendisiyle ilgili beklentilerini ve askerliğe biçilen rolü üst üste duymuş oluyor:

> "Hayırlısıyla güzel bir iş bulur. Ondan sonra baş göz edilir. Devlet kapısına girer. Başını gözünü bağlarız."[6]

Kadınlığa meyleden Sofya'yı "erkeklikle barışsın" diye heyecanla askere gönderirken ve geleceğe ilişkin hayalleri kurarken, ailenin babası, gitmeden önce ona "Kendine dikkat et..." diyor. Sofya'nın cevabı ise net oluyor: "Ben kendimi korumasını bilirim."

Döner dönmez, düzgün bir devlet işine girmek isteyen Sofya kendini nasıl koruyacak? Üstelik onun "başını bağlamak" isteyenler, aslında genç yolcunun, erkeklik kalıplarına direndiğini ve askerliğe hazırlıksız gittiğini görüyorlar: "'Şeref şimdi sabah mercimek çorbası içsin de koşsun, bakalım, kilometrelerce nasıl koşacak,' diyorlardı. Ben sürekli kapalı kaldığım için biraz böyle el bebek gül bebektim, o yüzden benimle şakalaşırlardı."

Sofya, daha önce duyduklarından dolayı askeriye koşullarından çok korkuyor. Ailesinin değer ve beklentileri altında silikleşmiş ihtiyaçlarını unutmak, anlamlandıramadığı farklılığını silmek, herkes gibi olabilmek için bir imkân olarak gördüğü askere tam yirmi yaşındayken, hiç geciktirmeden gidiyor.

Askerlik öncesi yapılan muayenede, görevli doktor, Sofya'nın göğüslerini görünce, "Askerlik yapmak istiyor musun?" diye soruyor. Bu soru, Sofya tarafından şöyle anlaşılıyor olmalı: "Erkek olmak istiyor musun? Geleceğini hangi cinsiyet kimliğiyle sürdüreceğine karar verdin mi? Göğüslerinin peşinden giderek kadınlığa doğru başladığın yolculu-

---

6 Şeref-Sofya, 1961 Ankara doğumlu, İstanbul'da transseksüel olarak yaşıyor, seks işçisi.

ğu mu sürdürmek, yoksa saptığın yoldan dönüp erkekler dünyasına kabul edilmek mi istiyorsun?" Sofya, herkes tarafından kabul edilebilir bir yaşam sürmek için bu soruya "Evet," cevabı veriyor. Böylece alabileceği muafiyet raporundan feragat ediyor.

20 yaşına kadar, Ankara'nın, hatta aile çevresinin dışına hiç çıkmadığı için, ailesinin ve akrabalarının gözyaşları ve şarkıları eşliğinde yola çıkarken çok heyecanlanıyor:

> "O gün aklımda bazı şarkılar vardı. 'Bir anlık feryadım', 'Bugün', 'Yüreğimde taş'... Hep ayrılık şarkıları vardı kafamda..."

Gittiği Isparta'da ilk defa kendisiyle baş başa kalıyor. Birliğine teslim olmadan önce, bir kahvehanede çay içiyor ve düşünüyor. Kararında öyle ısrarlı ki, kahvehanede etkilendiği bir erkekle ayna üzerinden bakışmasını ilerletmiyor, çayını bile yarım bırakarak hızla askeriyenin yolunu tutuyor.

Askerliğe herkes gibi başlayan, saçları sıfıra vurulunca hüzünlenen, elbiseleri giyince "robota" döndüğünü hisseden, "herkes ne yapıyorsa onu yapan"[7] Sofya, ilk başlarda çok göze batmıyor. Ancak yaşam ve eğitim koşullarından zorlandığı için rapor almaya karar verince, bunun için hastaneye gidiyor ve doktora göğüslerini gösteriyor. Bunun üzerine, bir ay Gülhane Askeri Hastanesi'nde psikiyatri servisinde yatıyor ve sonunda rapor alma "hakkını" kazanıyor. Hastanede "iyi vakit" geçiren, orada deneyimli bir eşcinselle karşılaşan, ondan oldukça etkilenen, kendi cinsel kimliğini daha iyi tanımlayabilen Sofya, rapor alma aşamasında, anlık bir kararla, rapor almayı reddediyor ve askerliğe geri dönüyor. Orada, hastanedeki rahatlığını kaybediyor ve cinsel kimliğini gizlediği erkeklerin bakışlarından, durumunu

7 Şeref-Sofya, 1961 Ankara doğumlu, İstanbul'da transseksüel olarak yaşıyor, seks işçisi.

anladıkları kaygısıyla şüpheleniyor, hatta kendisi de bir eşcinseli "fark ettiği" halde onunla konuşmuyor. Böylece, hastane dönüşü başlayan usta birliği onun için "kâbus"a dönüşüyor. Bahar gelince göğüslerini saklayamıyor. Revir doktoru Sofya'nın durumunu anlayarak onunla şöyle konuşuyor: "Bir sigara yak... Bir erkekle değil, güzel bir kadınla yatmanın aslında çok daha güzel oluğunu göreceksin. Kendini kadınlara yönelt."

Disiplin gereği, doktor, bildiklerini bölük komutanına anlatınca Sofya'nın "kâbus"u somutlaşıyor. Komutan, kendisini odasına çağırıp "Kimseye söylemem ama sen de bir şey yapmayacaksın," diye uyarmasına rağmen, kısa bir süre sonra, topluluk önünde teşhir ve aşağılanma başlıyor:

> "Öğle vakti... Bir subay 'Göğüslerin mi kalktı,' dedi. Götürdüler beni camekân bir yere. Üstümü çıkardılar. Ardından yüzüme tükürdü. Ben içerdeydim. Bölüğü toplamışlar. Böyle biri var demişler. O kadar asker var, ben tek başıma... Bir elma düşün, etrafında bin tane portakal... Artık dayanamadım ağlamaya başladım. Sonra anlayış gösterdiler... Oturdum ağladım. Akşam astsubay çağırdı. 'Niye böyle oldu?' diye sordu. İşte tek tek anlattım. Böyle bir mağdur bakış vardı. Arzulu bakış da vardı."

Erkekler, karşısında kendi kalıplarını tanımlayabilecekleri "şeyi" Sofya'nın şahsında bulunca, bu fırsat hemen değerlendiriliyor. Sofya'nın bu sürece ilişkin anlatımları gerçeklik sınırlarını zorluyor. O zamana ilişkin belleğinden hiç silinmeyen, başına toplanan herkesin içinde zorla soyundurulması oluyor. Çırılçıplakken uğradığını söylediği küfür ve hakaretlerden birini çok iyi hatırlıyor: "Ulan, Yunan gelse hemen dönersin bir tarafını.."

Bu olayla birlikte Sofya'nın hayatı değişiyor. Bir yandan "arzulu bakışlarla", çevresine para bırakanlarla, of çeken-

lerle karşılaştığını söyleyen Sofya'nın cinsel kimliği ortaya çıktıktan sonra artık askerlik yapmasına izin verilmiyor. Kadınsı Sofya'ya silah verilmiyor, atış yaptırılmıyor, nöbet tutturulmuyor, eğitime sokulmuyor, hatta sosyal yaşamdan dışlanıyor. Sık sık hastaneye gönderilen Sofya, erkeklere "kötü" örnek olsun diye, sürekli özel ve toplu bir takibe alındığı askerî birlikte tutuluyor:

> "Bölük içinde yaptığım her hareket, attığım her adım kontrol ediliyordu. Herkes beni izliyordu. Gözler üzerimdeydi. Tek başınaydım. Yakınlık kurduklarım bile mesafe koydular. Eğitime almıyorlardı. Akşama kadar yemekhanede oturuyordum. Yemekhane işlerine yardım ediyordum. Bölük komutanı toplantı yapmış, emir vermiş bunu takip edin diye. Takip ediliyordum. Gizlemeye çalışıyorlardı ama ben hissediyordum. Antakyalı bir çavuş vardı. 'Sen bana zimmetlendin,' dedi. 'Her şeyinden ben sorumluyum,' dedi."[8]

Erkeklik mekanizması için bir tehlike oluşturmayan konumda kalıp kendi rolüne uygun davranınca, Sofya kendini "sevdiriyor." Bu sevgiye rağmen, terhis olup uzun zamandır ortak bir yaşamı paylaştığı ortamı terk ederken kimseyle "vedalaşamıyor":

> "'Şeref, seni gönderiyorum. Eşyalarını hazırla. Bir an önce yola çık. Kimseyle vedalaşma. Ama kendini üzme,' dedi. Tokalaştık. Beni kapıya kadar bıraktılar. Ondan sonra çıktım."

Ergenlik döneminden beri, çevresinin onu erkek kılmak için uğraştığını, ailesini ve yakınlarını üzmemek için, kendisine gösterilen kalıplara girmeye çalıştığını, devlet kapı-

---

8 İntihar eğilimi olduğu düşünülen ya da uyuşturucu kullandığı bilinen askerler de bir çavuşa emanet edilir.

sında iş bulup evlenmeyi kabul ettiğini anlatan Sofya, cins kimliğine ilişkin en büyük çatışmayı, bir nevi erkeklik laboratuarı olan askerlikte yaşıyor. Yoğunlaştırılmış biçimde sunulan erkeklik kalıpları karşısında kendi kimliğini keşfediyor ve şöyle diyor:

> "Askerlikten sonra hayatım çok değişti. Ben bir o tarihe kadar olanları yaşanmış, bir de yaşanmamış olarak kabul ediyorum. Yaşadım o günleri, tabii ki yaşadım. Aklımda tutmuyorum ama. Bir yandan da keşke söylemeseydim, anlatmasaydım diyorum."[9]

9 Şeref-Sofya, 1961 Ankara doğumlu, İstanbul'da transseksüel olarak yaşıyor, seks işçisi.

11

Kahramanlık Yetmiyor...

Osmanlı döneminde, çoğu Müslüman erkeğin deneyimlediği savaşın, aynı zamanda onlara sosyalleşme ve dünyaya açılma fırsatı verdiğine çalışmanın başında değinmiştik. Osmanlı'daki yoğunluğunu yitirmekle beraber Cumhuriyet döneminde de çeşitli savaşlar yaşandı, yaşanıyor. Araştırma kapsamında, 1950 Kore, 1974 Kıbrıs, 1990 Somali Savaşı'na ve yine '90'lı yıllarda Türkiye'deki çatışmalara katılan erkeklerle konuştuk. Bir kısmı korktuğunu ya da savaşa karşı olduğunu söylese de, büyük çoğunluğu, belki de seçme şansları olmadığı için, savaş ortamına "korkusuzca" gittiklerini anlatıyor. Bir kısmı da kendi varlığını, kutsal sayılan simgeler üzerinden yüceltiyor ve "vatanın namusunu kurtarmak" ya da "dış ülkelere gücümüzü göstermek" heyecanıyla çıkıyor yola. Böylece, en "yüksek" erkeklik mertebesine erişmiş, "savaş görmüş adam" oluyorlar. Örneğin, Mehmet Kaya, savaşa, "Hak yoluna" gider gibi gidiyor. Dinî mitlerle kurguladığı "düşmanları" kovmak için "kuş gibi" yuvasından havalanırken, gönlünü ailesinde bıraktığını söylüyor. Belki de ölüme gittiğini bildiği için, "aşkın kale-

mini" eline alıyor ve geride bıraktıkları için, "muhabbetin" devamını diliyor:

"Düşünme beni sevgili annem
Destedir ol de size yaradan
Gözümüz görmezse, gönlümüz sizde
İnşallah muhabbet kalkmaz aradan.
Aşkın kalemini aldım elime,
Mevla'nın ismini verdim dilime
Bir dahi konar mı bülbül gülüne
Şimdi havalandı uçtu yuvadan.
Yani gidiyoruz artık.
Askerlik Hak emri, peygamber yolu
Tutmayan kulların nice olur hali
Mevla'm hefz eylesin siz ile beni
Düşmanları kahreden yaradan."[1]

Savaşa hangi duygularla giderlerse gitsinler, görüştüğümüz erkeklerin hepsi, bu yoğunlaşmış şiddet koşullarının etkisinden hâlâ kurtulamadıklarını anlatıyorlar. Kıbrıs Savaşı'na katılan Selahattin Ç., kimi talan ve tecavüz hikâyelerine girse de ayrıntıları anlatmaktan çekiniyor ama vicdan azabını gizlemiyor: "Asabi oldum. Biz öyle çok şeyleri gördük geçirdik ki... Çok şey zorumuza gitti. Hâlâ da... İnsan düşündüğünde vicdan azabı duyuyor. Ya biz neye gittik?"[2]

Mehmetçikler, savaşın zorluklarına karşı çeşitli gerekçelerle kendilerini rahatlatmaya çalışıyorlar. Örneğin, savaş koşullarının bazı açılardan daha rahat olduğu, burada devreciliğin gerçekleşmediği, alt üst ilişkilerinde belli bir sevi-

1 Mehmet K., 1931 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, diş teknisyeni.

2 Selahattin Ç., 1954 Elazığ doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Kıbrıs Savaşı'na katılmış.

yenin tutturulduğu, küfür ve dayağın seyreldiği, içkiye bile tolerans tanındığı söyleniyor:

> "Kesinlikle bir komutan bir ere tutup da alenen hakarette bulunamazdı. Haa tabii, emrini verirdi. Asker de tabii emirlere karşı gelemezdi. Yüksekova'da arkadaşlık ortamı vardı. 'Hadi kardeşim, hadi koçum,' o şekilde yaklaşırlardı."[3]

> "Her şey serbestti bizim orada. İçki falan serbestti yani. Yasak değildi. Masaları kuruyorduk. İşte ızgaralar, kebaplar... Güzel oluyordu yani..."[4]

1952'de Kore Savaşı'na katılan Mehmet Kaya da, savaş koşullarında askerî kuralların diğer alanlara göre daha rahat olduğunu, örneğin saç, sakal, bıyık bırakmanın serbest bırakıldığını anlatıyor:

> "Bisiklet direksiyonu gibi bıyık bırakmış asker. 'Benim askerim erkek askerdir' derdi komutanımız."

Bu anlatımlar, savaş dışında kalan ama eziyet çeken erkeklerde, silahlı çatışma ortamında bulunma, orada kendilerini ispatlama arzusu uyandırabiliyor. Değersizlik hissini, ölümü göze aldıklarını söyleyerek aşmaya çalışıyorlar:

> "En yaygın tepki şuydu: Orada askerlik yapmaktansa Doğu'ya, PKK'yla savaşmaya gitmeyi tercih ediyorlardı. Bunu çok içten söylüyorlardı, hava atmak değil. Şöyle diyorlardı: 'Eğer savaşıyor olsak, bize değer verilir. Rütbesiz de olsa, elinde silah savaşana, değer veriyor. Bizi gönderseler de savaşsak...'"[5]

---

3 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

4 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

5 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

Fakat savaş koşullarında, ölüm psikolojisiyle baş etmek kolay değil. Bu noktada, genellikle arkadaşlık, cinsellik ve macera arayışları devreye giriyor. Örneğin Güneydoğu Anadolu'da "terörle mücadele etmek" için çatışmalara özel tim olarak giren, ölümle tanışan ama aynı toprağı paylaştığı insanlarla ölüm vuruşmasına girmekten rahatsız olduğu için çok zorlandığını anlatan Ali S., kendini bir filmde tasavvur ederek ayakta kalıyor. Ali, "İyi, Kötü, Çirkin" ve "Rambo" gibi, Teksas ya da Vietnam'da geçen Amerikan filmlerini örnek vererek kendini oradaki kahramanlarla özdeşleştirdiğini anlatıyor. Ayrıca "iyi" bir erkek olmak için ihtiyaç duyduğu maceralara, hikâyelerle kesiştiğini, yeni yerler gördüğünü düşünüyor:

> "Herhalde param olsa, Güneydoğu'yu bu kadar gezemezdim, ta mağaralarına varana kadar. (...) Tandırın, kümesin içine girip yağmurdan, terörden saklandığım günler... O günleri yaşadım. Hani çocukken evcilik, saklambaç oyunu var, aynı askerliği ona benzetiyorum."[6]

Ardahan'da savaş ortamına giren Mustafa C. ise Cüneyt Arkın filmlerini hatırlıyor:

> "Bir köyde, bir derede Cüneyt Arkın'ın filmleri olur; bilmem seyretmiş misindir? Köyde böyle silahlı... Köy yerinde atış olur ya mesela... Ha öyle atış yaşadık ya... Derede o atıyor biz kovalıyoruz yani. O bize atıyor biz kovalıyoruz. Biz siniyoruz o atıyor. Biz atıyoruz o siniyor. Dere boyu böyle kovalamaca yaşadık teröristle. Terörist diyorlar artık ya biz öyle diyelim. Öyle şey yapmış yani. Bilemezsin terörist mi? Öyle bir yaşantı yaşadık. O kaçıyor biz kovalıyoruz. Atış sonunda, pes ettik döndük geri..."[7]

---

6 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

7 Mustafa C., 1972 Samsun doğumlu, ilkokul mezunu, serbest meslek.

Ama filmler ya da hayaller yetmiyor. Ağladığını, "psikolojik dengesinin" bozulduğunu, tanımadığı insanları vuracağı için zorlandığını anlatan Ali S. bir yandan da "Kimsenin namusuna yan gözle bakmadıkları" için "içim rahattı" diyor.

Şiddetin ve disiplin mekanizmalarının oldukça keskin işlediği savaş koşullarında, erkekler, ölme riski ve öldürme zorunluluğunun iç içeliğinde korkuyu, ağır travmaları, duyarsızlığı ve namus-kahramanlık duygularını birlikte yaşıyorlar. Kutsal sayılan bir varlığın içinde eriyerek yüceleceklerini hissediyorlar ama bir yandan da yaşamak istiyorlar. Sünnet deneyiminde olduğu gibi, korku ve çaresizlik kâh eğlenceyle kâh cesaret gösterileriyle bastırılmaya çalışılıyor:

> "Herkesin değişik psikolojisi vardı. Tamamen oraya adapte olmuşlar vardı. 'Bu işi çok iyi yapabilirim,' diyenler vardı... (...) Hatta bir akşam biz karpuz yerken silah sesleri duyduk, izli mermiler geçiyordu. Onlar kıllarını kıpırdatmıyorlardı, ben korktum, yalan olmasın yani, nasıl bir yere geldim diye..."[8]

> "İnsan kendini öyle şişiriyor ki... Ya sen diyorsun, düşman düşmandır..."[9]

> "Yüzbaşı dedi 'Yarın sabah şu saatte tüfekleri alacaksınız, elleriniz başınızın üstünde sudan geçeceğiz. Savaşa...' Ağlayan, türkü söyleyen o dakika... Korktu tabii. Kimi ağlıyor, kimi türkü söylüyor, kimi seviniyor. Düğün bayram yeriydi."[10]

> "Kıbrıs Çıkartması vardı. (...) Vallahi bir sürü insan giderdi, gelirdi... Onlardan bir tanesi kendini ayağından

8 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

9 Ali Aslan Y., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kapıcı.

10 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

vurdu. Savaştan gelenlerden biri... Sakata ayrılmak için veya bir şey için. Bu son gelenlerin psikolojisi bayağı bozuk idi..."[11]

Türkiye içinde ve Kıbrıs'ta savaşa katılanlar, genellikle yaşadığı çelişkilerden, korkulardan, tehlikelerden bahsederken, Kore veya Somali'den gelenler, daha çok cinsellik hikâyeleri anlatıyorlar. Savaş ortamında fuhuş yaygınlaşıyor, askerler, savaş mağduru ve seks işçisi kadınlar üzerinden cinsel tatmin sağlıyorlar. Mehmetçikler burada "ayıp" ile "macerayı", "rezillik" ile "çapkınlığı" birlikte deneyimliyor. Mehmet K.'nin anlatımlarına göre, onun taburunda 85 kişi "belsoğukluğu" ya da "frengi" gibi cinsel hastalıklara yakalanıyor. Komutanlıktan çıkan genelgeye göre, hastalığa yakalananların saçı usturayla sıfıra vuruluyor. Ama ne hastalıklar ne de cezalar çoğunluk için caydırıcı oluyor. Burhan S., Somali'de zırhlı araçlar içinde kadınlarla birlikte olunduğunu söylüyor:

> "Kadınlar geliyordu. Bizim temizlik şeylerine kadınlar falan bakıyordu. Amerikan askerleri olsun, bizimkiler olsun, hani beraber olmak için... Arkadaşlar parayla şey yapıyordu. Ben dedim, 'affedersiniz, çok şerefsizsiniz, bunlar açlar, nasıl böyle şey yapıyorsunuz?' Zırhlı araçlarla devriye geziyorlar ya... Yahu zırhlı araçların içinde ilişkiye giriyorlar. 3 dolar, 5 dolar... Gelip bize de söylüyorlar."[12]

Mehmet, Kore Savaşı'ndan benzer tanıklıklarla ve yargılarla dönmüş. Ona göre bir ülkeyi işgal etmek, aynı zamanda "namus" bozmak anlamına geliyor, bir diğer ifadeyle "kadınların da namusu bozuluyor":

---

11 Fazıl D., 1953 Sivas doğumlu, ilkokul mezunu, sinemacı.

12 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yaptı.

"Çalılığın önüne gittim ki askerler kadınlarla... Bozuk kadınları var Kore'nin. Şakşi diyorlar orospulara. (...) 'Kalkın hayvan oğlu hayvanlar,' dedim. Yahu cıscıplak kadınlar. Domuz gibi...(...) Bunlar namussuz, çok şerefsiz... Onlarda bu iş ayıp değil, sanat olarak görüyorlar. (..) Anadan doğma bir kadın geldi, suya girdi. 'Yu ketti yuri yuri sipişi seksen,' diyor. 'Yüzbaşı, benimle oturup kalkarsan, seni tatmin ederim,' diyor. Olmazsa askeri gönder. Komutan, 'evlatlarım, bakmayın, namus mefhumu bunlarda yok,' diyor. Tabii itibar etmedik biz... Gelen 17 devlet içlerine girmiş. O devletler mi ahlâkını bozmuş, yoksa eskiden mi bozuktu bilmiyorum."[13]

Bu "macera" bitince, Mehmet evine dönüyor ve annesine bir başka[14] şiir yazıyor. Savaştan sağ çıkmanın ve askerliğini bitirmenin gururunu dile getirmek için:

"Kafi abdal mukaddestir Huda ininde askerlik
Edelim hakkını ifa farzlar önünde askerlik
Bir adam istenildikçe hemen dem şubeye erse
Din ve millet saygısıyla bir saat nöbete dursa
Kamu taatı kılmışça sevap bahşeder askerlik.
Maazallah askerlikten kaçıp gayri yola giden
Dahi beylik eşyasını tebdil veya telef eden,
Onun kalbinde hiç kalmamış iman
Felah bulmazdı cihanda onun hışmında askerlik."[15]

13 Mehmet K., 1931 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, diş teknisyeni.

14 Bkz. 11. Bölüm başı.

15 Mehmet K.

12
Ve Mehmetçik, Mehmet Oluyor

"Gel tezkere gel tezkere
Bitsin bu hasret
Evde anan baban, bacın yüzüne hasret..."[1]

Sayılı günler geçiyor. Mehmetçik, ilk başta sanki hiç bitmeyecekmiş gibi gelen askerliğe zaman içinde bir şekilde alışsa bile son gün hep iple çekiliyor. Tıpkı cezaevindeki hükümlülerin yaptığı gibi, kalan zamanlar gün be gün sayılıyor: "Şafak sayma" denen o "kutsal" meşgale! Araştırmamıza katılan erkeklerin büyük bir kısmı, değişik yöntemlerle, şafak saymışlar. Deftere yapılan çizimler dışında, "şafak sayımı" özel gündemlere de konu oluyor ve bu konuda bir alt dil gelişiyor:

> "Karga çoktu Çerkezköy'de. Ben onlara sinir olurdum. Yani biz esiriz, tugayın içindeyiz tamam mı? Yeni gelen askerlere, eski tertipler, 'Kargaları görüyor musun? İyi bak,

1 Türk pop müziği sanatçısı Esmeray'ın '70'li yıllarda meşhur olan, hâlâ unutulmayan şarkısı.

onlar senin şafağın,' diyorlar. Yani senin şafağın kargalar kadar. Bunu niye yapıyor? Hani kendisinin az kalmış... Ben çıkacağım yakında diye..."[2]

"Tugayın içerisinden İstanbul'a giden yol görünüyor. Bir de üst geçit var. Askerler birbirlerine 'Köprüyü görebiliyor musun?' diyorlar. Köprüyü görmek demek, tezkeren yaklaşmış anlamına geliyor. Ramazan diye bir çocuk vardı. Mardinliydi. İbrahim diye Urfalı bir çocuğa sordu. 'Köprüyü görüyorsun?' İbrahim de, 'Görüyorum,' dedi. Oysa daha bir senesi var. 'Nereyi görüyorsun? Ben göremiyorum, sen nasıl görüyorsun? Y...mı görüyorsun,' diye cevap verdi."[3]

Son günler, karmaşık duygularla, tedirginlik ve şaşkınlıkla geçiyor. Genellikle, erkekler, uzun zamandır bekledikleri günün geldiğine inanmakta zorlanıyorlar. Diğer yandan, ayrı kaldıkları, ritminden, üslubundan, akışından uzaklaştıkları çevrelerine dönüş, tedirginliğe de neden olabiliyor. Disiplin ortamından uzaklaşıyor olmak, bir rahatlık yaratsa da, erkekler çok iyi biliyorlar ki onları oldukça ağır sorumluluklar bekliyor. Büyük bir kısmı, "sivilde" ne yapacakları belirsiz olduğu için tedirginler. Döndükten sonra yapacakları iş aşağı yukarı belli olanlar ise, uzun zamandır uzak kaldıkları koşulları bilmedikleri, üstelik kendilerini antrenmansız hissettikleri için tedirginlik yaşıyorlar. Bazıları için askerliği bitirmek, evlilik hazırlıklarının başlaması anlamına geliyor.

Erkek, ya sevdiğini düşündüğü ya aile aracılığıyla daha önceden belirlenmiş olan kadınla ya da meçhul bir gelin namzediyle yeni bir yaşam kurmaya hazırlanıyor. Evli ve çocuk sahibi olanlar ise, "kavuşmanın sevinci" ile yeni so-

2 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

3 Gökhan G.

rumlulukların heyecanını birlikte hissediyorlar. Toplumun askerlik yapmış bir erkekten beklentilerinin ve sırtlanacakları yeni yüklerin farkındalar:

> "Heyecanlıydık. Huzurluyduk. Üzerimden müthiş bir yükün kalktığını hissettim... İşe başvuracaktım, yüksek lisans yapacaktım. İnsan üzerinden çok büyük bir yükün kalktığını hissediyor. (...) Rahatlıyorsunuz, gerçekten rahatlıyorsunuz..."[4]

> "Son günümüz askerliğin en güzel günüydü tabii ki. Çoluk çocuğumuza kavuşacağız. Ailemize kavuşacağız diye sabahtan hazırlıklarımızı yaptık... ... Ankara'ya gittik. Hep beraber oturduk bir yere. İçki miçki içtik öyle vedalaştık. Otobüslere bindik, herkes evine..."[5]

1919 İzmir doğumlu Sadık K., yeni konumuna kendince geliştirdiği bir törenle hazırlanıyor. Askerliğini yaptığı Mardin'de karşılaştığı bir kadına yün eğirtiyor, kadının torununa para veriyor, sonra yünü, kendisine çorap yapsın diye annesine taşıyor:

> "Yalnız bir kadın vardı orada. Birisi koyunu kırpmış da yün verdi bana. Yastık yapacağım diye... Yastığı yaptım. Dedim ki 'yenge bu yünü eğir,' dedim. 'Memlekete götüreceğim. Annem bana çorap örsün, hatıra kalsın,' dedim. Eğirdi. Alıp geldim. Onun çocuğuna bir lira para verdim. (...) Çocuk elimi öptü. Boynuma sarıldı..."[6]

Zor koşullarda gelişen arkadaşların ayrılışı genellikle hüzünlü oluyor:

---

4 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

5 A. S., 1962 Aydın doğumlu, üniversite mezunu, beden eğitimi öğretmeni, Ankara'da askerlik yaptı.

6 Sadık K., 1919 İzmir doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Mardin ve Urfa'da yaptığı askerliği 3 yıl sürmüş.

"Arkadaşları, her şeyi orada bıraktık, geldik. Burayı özleyecek miyim diye düşündüm. Herhalde özleriz, dedim. Arkadaş ortamını özleriz... Tabii farklı duygular oluyor orda..."[7]

"Askerde mutluydum ama kapıdan çıkıp otobüs kapısı kapanınca 'kurtuldum, çok şükür,' dedim. Ama çıkarken insana koyuyor. Arkadaşlarından ayrılmak insanı duygulandırıyor. Ama sonra otobüse biniyorum, ferahlıyorum. Nizamiyeden çıkar, arkana bakmadan koşarak gidersin. Ayaklar yere basmıyor. Otobüse binince 14 saat havada gidersin. Askerlik bitirince ayakların yere basmaz."

Cezaevindeki tahliye merasimlerine benzer biçimde, "askerden adam gönderme" de çeşitli ritüellerle gerçekleşiyor. Moral gecesi yapılıyor, şafak sökmesi bekleniyor, toplu olarak of çekiliyor, gidene bardak kırdırılıyor ya da öğrendiği disiplini unutmasın diye giderayak sınav çektiriliyor:

"Dediler ki burada çoğu kişi çatıya çıkıp beklermiş şafağın çıkmasını. Biz de üç arkadaş çıktık. Şafağımız doğan güneş gibisinden sigaralarımızı alıp, kimseye gözükmeden çatıya çıktık. (...) Sabaha karşı döndük..."[8]

"Tezkereyi alanlar için askerler toplanıp of çektirirler. Gidecekler, kalanlar için of çektiriyor. İşte diyor ki, 'karargâh bölüğü of çekecek.' Bağırıyor 'of of' diye. 'Şimdi,' diyor, 'Ahmet çekecek,' o da bağırıyor 'of of' diye. Ya kek ya şeker dağıtıyor. Meşrubat alınıyor, içiliyor. Tezkereye gidene böyle bir şey yapılıyor. Müzik çalınıyor. Hangi yöre ağırlıktaysa o yörenin müzikleri çalınıyor... Aynı işte davul

7 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci, Konya ve Sarıkamış'ta askerlik yaptı.

8 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

zurnayla askere gönderme gibi oradan öyle tezkereye gönderiliyor."[9]

Kimileri için, uzun zamandır birikmiş kırıklıklar, son güne doğru, bir olayla ya da cezayla sembolleşiyor:

"Son günüm iyi geçmedi. On gün disiplin yattım. On gün dayak yedim. On gün topçuların bulaşığını yıkadım. Hiç arkadaşlarla da vedalaşmadan elbisemi giydim. Dedim, 'Yarabbi bir daha yüzümüzü buralara çevirmesin.'"[10]

"Vietnam sahnesi gibi, arkadaşlarla ormanda vedalaştık. Sonra bizi bulaşık kamyonunun arkasına bindirdiler, bulaşıkların içinde... Arazide müthiş sallanıyor. Ve orda bulaşıklardan biri olduk yani. Çok kötü bir şey... Sen bu kamyonun içerisindeki bulaşıklardan birisin, eşyasın, değerin bu kadar..."[11]

"Gitmeden önce topladım milleti, tatlı, çörek falan, yedik içtik, hediye verdiler. (...) 'Komutanım ben gideceğim,' dedim. Komutandan hiç şey yok. Suratı bile gülmedi. 'Hadi hayırlısı olsun,' der... Ben herkesle tokalaştım, en son ona döndüm, 'git de işimizi yapalım,' dedi. Şok oldum resmen ya. Ama umurumda değil. Ben gidiyorum. Hiç takmadım. 'Emredersin komutanım,' oradan haydaa... Bastım gittim, doğru Trabzon'a."[12]

Yaygın olarak, tezkeresini alıp kapıdan dışarı çıkan erkekler, birlikten iyice uzaklaşana dek, "geri çağıracaklar" kaygısını yaşıyorlar:

9 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

10 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

11 Gökhan G.

12 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

"İnanamıyorsun, herkesin geri dönme psikolojisi var... Ben ilk çıktığımda oluyor mu olmuyor mu, arada kaldım. Yani şeyi hissediyorsun, bir daha dönmeyeceksin. Oradan son çıkışın. 'Vay be,' diyorsun... Arkadaşlardan duyduğuma göre, çıkınca sanki çağıracaklar diye koşar adımlarla uzaklaşıyorsun. Arada bir dönüp arkaya bakıyorsun... Ben herhalde onları çok dinledim, kendimde olmadı."[13]

"Üzerimde elbise, silah, ağırlık yok... Nizamiyeden çıkar çıkmaz kuş gibi oluyorsun. Sonra korkuyorsun arkadan yeniden çağırırlar diye. Böyle korkarak çıkıyorsun. "[14]

Nevşehirli üniversite mezunu Metin K.'nin maruz bırakıldığı "hoşluk" ise şöyle:

Metin terhis olmuş, kapıda annesi, babası, dedesi bekliyor. Tam çıkarken komutanı "Seni geç çıkaracağım," diyor. İtiraz etmeden boyun eğiyor. Biraz sonra, komutan şaka yollu bir "s... git"le genç adamı salıyor. Metin'in aklında o "s... git" ifadesi kalıyor – neredeyse sado-mazohist diyebileceğimiz bir deneyim paylaşımı:

"'Sana ceza vereceğim, çıkamayacaksın,' dedi. 'Ziyanı yok,' dedim. (...) Her şeyimi topladım. Annemle babamlar kapıda. Dedem zaten orda. Dolaşıyorum odanın önünde. 'Hadi, gidebilirsin,' dedi. Şaka yapıyormuş meğerse. 'Haydi, s..tir git lan,' dedi."[15]

---

13 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yapmış.

14 Ali Aslan Y., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kapıcı.

15 Metin K., 1970 Nevşehir doğumlu, üniversite mezunu, pazarlamacı.

13
Eve Dönüş...

Tıpkı askerlik yolu gibi, eve dönüş yolu da, birçoğunun tarihinde iz bırakıyor. Gördükleri her şeye ilgiyle bakıyorlar. Görüştüğümüz erkeklerden biri, bu durumu karanlıktan güneşe çıkanların "göz kamaşması"na benzetiyor. Bir süredir reel bir ilişki kuramadıkları, gündelik sorunlarından ve gündeminden koptukları sosyal hayata geri dönerken heyecan, kaygı, özlem gibi duyguları iç içe yaşıyorlar:

> "Bir arkadaşla anlaşıp aynı gün çıktık. Birlikte Sirkeci'ye indik. Güzel bir andı. Trende oturuyoruz ama ben yerimde duramıyorum kalkmak, dolaşmak istiyorum... Sirkeci'de güzel bir çay ocağı vardır. Garın üstünde, çay içtik, birşeyler yedik."
>
> "Rahat ettim. (...) Korkunç bir yükü atıyorsun. Daha iyi bir iş yapabiliriz. Artık daha rahat hareket edebilirim. Olay orda..."[1]

1 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci, Konya ve Sarıkamış'ta askerlik yaptı.

Ailenin duygusal ve törensel yolculamasıyla askere giden erkekler ise, bu görevlerini bitirip yine ailesi ve yakınları tarafından karşılanınca bir ritüeli tamamladıklarını hissedip rahatlıyorlar:

> "Sülüsü kestirip Diyarbakır'a dönünce, ağabeylerim, babam otogara beni karşılamaya geldiler. O da güzel bir duyguydu. O ortamları yaşadık yani..."[2]

> "Güzeldi. Aileler falan beni karşılamaya geldi. İyi oldu yani. Sevinç gözyaşları... Her şey bitiyor işte. Hürsünüz artık..."[3]

> "Ben sürpriz yaptım! Eve geldim, saklandım. Bizimkiler dışardalarmış. Odaya gittim, yaktım sigarayı, içerden bir çıktım, ooh ortalık yıkıldı ya..."[4]

Türkiye'nin güneydoğu bölgesindeki yoğun savaş ortamından memleketine dönen Ali S., yol boyunca sabırsızlanıyor. Eve gider gitmez, ilk nazını yapıyor:

> "Otobüse bindim. İşte Siirt'ten Adana 9 saat filan sürüyordu. 9 saat artık bana 9 yıl gibi geldi. Bitmiyor ki yol. Bitmiyor ya. Bitmiyor yani. Buraya geldim. Arayamıyordum tezkereye geleceğimi... Yani telefon ulaşımı yok. Bizim evde de telefon yok o zaman. Buraya geldim. Gece saat iki, üç gibi... İşte uyandırdım. Gece hoş beş sarılmalar, ağlamalar, sevinç ağlamaları tabi bu da. 'Aç mısın oğlum?' Bulgur pilavına bakla koymuşlar. Bu büyük baklalar olur ya, ondan koymuşlar. Ben et yemem. Benim et yemediğimi ailem de biliyor, şu ana kadar da et yemiyorum ben. Bulgur pilavını nasıl yiyorum biliyon mu... Yanına turşu koymuşlar. Yeme-

2 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

3 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

4 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

ği unutmuşum filan. Bulgur baklalı bulgur, yiyorum. 'Anne,' diyorum 'yahu benim et yemediğimi biliyorsunuz. Benim dün tezkereye geleceğimi biliyordun da mı et koydun bulgura?' Baklayı et diye yiyoruz yani. Yani etin neden olduğunu da unutmuşum. Etin tadını unutmuşum. Niye et yok mu askeriyede? Var ama biz hiç et yemedik dağda kaldığımızdan dolayı, konserveler filan..."[5]

Kimi yerde, askerden gelen, hemen hayata dâhil olmuyor. Biraz rahatlaması için, ona zaman tanınıyor. Evli olmayan, hemen işinin başına dönmek zorunda olmayan genç erkekler, "sorumluluk taşımadıkları" kısa bir süre geçiriyorlar. Ama sonra işler başlıyor. Hayatta yeni görevler onları bekliyor. Kimisi iş arıyor, kimisi işine dönüyor, kimisi evlenmeye hazırlanıyor:

"Arkadaşım dedi ki, 'gel sana İstanbul'u gezdireyim...' 8 gün gezdik... Sonra bizim köye gittik. Çocuklarla top oynadık. Bir ay kaldık.. Ben daireye dilekçe verdim, dedim ki, 'aslanım, ben daireye döneceğim. Sen de bekleme, hadi git.'"[6]

"İlk gece ben evde durmam. Arkadaşlar götürdü. Zaten ilk on beş gün evde durmadım. O gazinoya, bu meyhaneye gittik. Sonra işe başladım."[7]

"Askerden geldiğin zaman, toparlanıyorsun. Evlenme çağın geliyor, çalışacaksın. Çalışıp bir şey yapacaksın. Tabii biraz da saygı yaratıyor."[8]

"Geldikten sonra hayat mücadelesi başladı. Herkes işine gücüne baktı."[9]

---

5 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

6 Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

7 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

8 Ulaş G., 1982 Tunceli doğumlu, lise terk, demirci.

9 Veysel V., 1961 Konya doğumlu, lise mezunu, sigortacı.

"Askerden geldim, ondan sonra ev yaptım. Babam da ustalık yaptı. Babam hoca idi, çok bilgisi vardı. Ev yaptık, evlendik... Babamlar buzağı verdiler. Ben babamın hiç emrinden çıkmadım. Babamın kalbini hiç kırmadım. (...) Askerliğimizi yaptık geldik tam manasıyla..."[10]

"Askere gidene kadar çalışmamıştım. Hazır paraya alışmıştım. Askerlik bitti... Artık çalışacaksın da... Daha kimse sana para vermez da... Başladık boya yapmaya. O gün, bugündür işte... Sonra da evlendik. Allaha şükürler olsun, bir tane de oğlum var. İşte geçinip gidiyoruz."[11]

"Dönünce evlenmek istedim. Annemgile söyledim işte. Şu kızı isteyin. Onlar da istedi. (...) Evlenme yaşın geldi diyorlardı..."[12]

"Ben döndüm. Zaten işim var. Geldik, aynı işi devam ettik. Aynı günün sabahı anahtarı aldık, sabah dörtte çıktık, akşam onda gittik eve. (...) Yani çalışmaktan pişman değiliz ama... Bayağı zorlandık tabii. Her gün aynı saatte kalk, git. (...) Çalış et... Ölmeye bile zamanımız yoktu bizim. Ölüm gelse kovardık biz..."[13]

---

10 Sadık K., 1919 İzmir doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, Mardin ve Urfa'da yaptığı askerliği 3 yıl sürmüş.

11 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

12 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

13 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

14
Hamur Pişmeden Yenmez...

> "İnsanların sahip olduğu zihniyetler, hem var olan gerçeği belli bir şekilde düzenlemekte, değiştirmekte, boşlukları kendi doğruları içinde doldurmakta; hem de asıl gerçeğin bu olduğu yanılgısına kapıyı ardına kadar açmaktadır. Böylece gerçeklik değişirken, zihniyet ve ideolojinin esiri olan insanlar, bir süreklilik, hatta değişmezlik algılaması içinde olabilmektedirler."[1]

Zorunlu hizmet karşılığında toplumsal rütbelerine kavuşan erkekler, evlerine döndükten sonra, yaşadıkları deneyimin etkisini hissetmeye başlıyorlar. Kültürel-sınıfsal-politik yapıya, kişilik özelliklerine ve koşullara bağlı olarak farklı etkilerden bahsediliyor. Bu farklılıklar, askerlik hakkında yapılan yorumlara da yansıyor:

> "Mükemmel askerlik yaptık. Zorluk çekmedik. Allah bilir yani..."[2]

---

1 Çevirmen Kılıçbay'ın önsözü, Duby, 1991: 8.

2 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

"Bu hayatı da belki görmek istedim, gördüm..."[3]

"Baba evi bile o kadar rahat değildi yani."[4]

"Bir şey öğrenemedik. Gençliğimiz gitti. En iyi çağımızda askere gittik."[5]

"Askerlik, ülkemiz için mutlaka gerekli. Olmazsa, başkaları bir şekilde ele geçirir. Onun için askerliğin çok büyük önemi var..."[6]

"Adam yiyor, içiyor, nöbet tutuyor, başka bir şey yok."[7]

Arazlar

Erkeklerin büyük çoğunluğu, askerlik dönüşünden sonra eski "sivil" yaşamlarına adapte olmakta zorlanıyorlar. Uzun süren disiplin uygulamalarının doğal bir sonucu olarak, sabah içtima beklentisiyle uyanıyorlar; askerlikte edindikleri alışkanlıklar kolay kolay bırakılamıyor:

"Erken kalkıyorduk. Gitgide alışıyorduk geç kalkmaya..."[8]

"İlk gittiğim gece arkadaşımda kaldım. Oturdum, konuşacak bir şey bulamadım. Aklıma gelen, işte akşam içtima olacak. Çok sıkıcı olduğumu düşünüyorum. Hiçbir şey aklıma gelmiyor. Dinliyorum ama yanıt veremiyorum...(...) O gece çok ağladım. Kalıcı hasar mı olacak, artık hep böyle mi olacağım..."[9]

---

3 Fazıl D., 1953 Sivas doğumlu, ilkokul mezunu, sinemacı.

4 Veysel V., 1961 Konya doğumlu, lise mezunu,sigortacı.

5 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yaptı.

6 Nafiz K., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

7 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

8 Burhan S.

9 Özgür Ö., 1970 İzmir doğumlu, yüksek lisans mezunu, akademisyen.

"Mesela ben hep alışmıştım bot giymeye, yeşil elbiseye.(...) Ayakkabı giyerken bana papi gibi geldi..."[10]

"Gayet rahattım. Kurtulmanın verdiği havayla gayet mutlu, iştahım yerinde... Yani illa ki var kafanda bir şey... İçtimaa çağırıyorlarmış gibi... Ama unutmaya çalışıyorsun. O içtima meselesi bir ay kadar sürdü. Sanki gece nöbetim varmış ya da sabah tekmil verecekmişim gibi şeyler oluyordu."[11]

"Şimdi çağırsalar, seve seve giderim. Geldikten sonra da, gece rüyada askere çağırıyorlar beni. La ilahe illallah. 'Yahu durun kardeşim, olur mu böyle şey. Ben falan yerde askerlik yaptı.m' 'Yok,' diyorlar, 'askerliğini yapmamışsın, kalk gidelim.' Kalkıyorum, tam uyanıyorum ki ayaktayım. (...)"

"Alışmam zor oldu. Canım sıkılıyor. Sabahleyin düzenli kalkarsın. Belli saatte yemek yersin. Ama buraya geldin, zaman geçmiyor... Alışana kadar aklım hep orda kalıyor. Aradan geçer 2-3 sene... Gene başlarsın vatandaş gibi yaşamaya..."[12]

"Etkisi üç ay yoğun sürdü. Erken kalkmalar, büzüntüyü düzenlemek, örtü dağınık, şu bu dağınık, 'komutanım' çekme... (...) Atana kadar çok zaman geçti."[13]

Askerî hiyerarşiden çıkıp sosyal çevrelerindeki hiyerarşilere yeniden katılım, genellikle, bunları askerlikteki formlarla özdeşleştirme biçiminde olabiliyor. Edinilen alışkan-

10 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

11 E U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

12 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

13 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

lıklar, "güçlü" olana karşı geliştirilen korku ve çekingenlik hisleri, sosyal ilişkiler içinde biçim değiştirerek sürebiliyor:

> "Komutanım lafına alışmıştım. Okula gidip müdüre komutanım demiştim. 'Burası askeriye değil,' dedi. 'Affedersiniz komutanım,' dedim."[14]

> "Babam çağırdığında; 'buyur komutanım' diyorum. Biri bağırdığında, yüksek sesle konuştuğunda bir tedirginlik vardı. Ürperti vardı. Heyecanı atamamıştım üstümden. (...) Daha önce, sorumluluk yoktu. Askerden sonra bazı şeylerin var olduğunu hissetmişimdir. Bir olgunluk oldu tabii. Daha önce daha şerdik. Askerden sonra bazı şeylerin kısıtlandığını uyardı büyüklerimiz. Bunu yapsan daha iyi olur misali. Bunun bize faydası olmuştu."[15]

Maddi ve sosyal imkânları kısıtlı olan erkekler, görünüşteki serbestliğe rağmen, toplumsal iktidar mekanizmalarının altında ezildikleri, bunlarla baş etmekte çok zorlandıkları için, askerlik düzeni içindeki sistemli ilişkileri, "her şeye" rağmen, özleyebiliyorlar. Örneğin şimdi İstanbul'da dilencilik yapan Ali A., dışarıda, güvencesiz ve işsiz kaldığını, askerdeki disiplinin insanı yanlış yapmaktan alıkoyduğunu ve güvenceli bir ortam sağladığını, sivil hayatın çok daha acımasız olduğunu vurgulayarak, şimdiki aklı olsaydı askerde kalacağını söylüyor:

> "Bir çocuğun anası, babası olmadı mı, dışarıda yaşar korkusuz. Anası babası oldu mu, "niye eve gelmedin" korkusundan eve gidecektir. Yanlış yapamayacaktır. Askerlik de öyle. Yani annen baban var, bir yanlış yapamazsın. Bilsey-

14 A. S., 1962 Aydın doğumlu, üniversite mezunu, beden eğitimi öğretmeni, Ankara'da askerlik yaptı.

15 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

dim, hiç gelmezdim. Sivile gelip sürüneceğine hiç gelmezsin. Sürünmek kötü. (...) Kafamız çalışmadı. O zaman isteseydim, kalırdım... Bundan iyi olurduk..."[16]

Bazıları, askerlikle birlikte sosyal ilişki yeteneklerini geliştirdiğini söylerken, bazıları da içe kapandıklarını, psikolojik sorunlar yaşadıklarını anlatıyorlar:

"İnsanlarla diyaloğum gelişti. Önceleri yabancılarla pek rahat konuşamazdım, bu insanla ne konuşabilirim diye düşünürdüm. Askerde herkesle konuştuğumuz için, daha rahat diyaloğa giriyorum..."[17]

"Askere gitmeden önce, hem sağlık, hem ruhsal olarak çok iyiydim. Cana yakın, sürekli gülen, deli doluydum, zapt edilmezdim. (...) Döndükten sonra, samimiyetle söylüyorum, dört beş yıl gülmedim. Evlendim, çocuğum da oldu, yüzüm gülmedi. (...) Çok uzun zaman sonra insanlarla diyalog kurmaya çalıştım."[18]

"Bizim küçük birader, bahriye askeriydi, onda çok değişiklik oldu. Mesela ani tepkiler oluyor. Basınçtan olabilir... Aniden parlıyor. Kavgacı. Daha önce çok çocuksuydu. Rahmetli babam öyle derdi. 'Bu denizaltı bu çocuğu bozdu.'"[19]

Kimisi de ağzının askerde bozulduğunu iddia ediyor:

"Askerlik dönüşümde bizzat eşim söyledi, 'Çok fazla ağzın bozulmuş,' dedi. Halen de atamadım yani..."[20]

---

16 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

17 Özgür Ö., 1970 İzmir doğumlu, yüksek lisans mezunu, akademisyen.

18 Mehmet Şah Y., 1959 Diyarbakır doğumlu, ilkokul mezunu, şoför.

19 Kadir E., 1938 Rize doğumlu, ilkokul mezunu, denizci.

20 Ü. Y., 1974 Sivas doğumlu, lise mezunu, memur, Manisa ve Giresun'da askerlik yaptı.

Özellikle muhalif politik düşüncelere sahip olan ya da askerlikte yaşadığı deneyimleri kabullenemeyen erkekler; askerliğin kişiliklerine zarar verdiğini düşünüyorlar:

> "Kalas gibiydik. Dikilmiş bir ağaca su verirsin, temizlersin, ağaç yeşerir, dal verir. Ama kalas öyle değil. Askerlik bir kalaslıktır benim için. Sabah 5'te kalkıyorsun, akşam tıraşını olmamışsan, sabah oluyorsun. Olamıyorsan dayağını yiyorsun. (...) Her şey aynı... Hayatından bıkıyor. Kesmişsin bir ağaç. Ne bükülür, ne büyür. (...) Üç beş yıl sonra, kendi kendine fosurur, dökülür..."[21]

> "Benim hissettiğim şey, biz burada esiriz. Çünkü her istediklerini yapabilirler. Avluya çıkma, yatma-kalkma... (...) Üniversitedeyken, gözaltına alınınca yaşadığımızla çok benzer bir psikoloji... (...)"

> "İyi bir şey üretilmiyor orda. Elinden farklı işler gelen, üretebilecek insanlar, düşmanlığı, kavgayı, küfrü öğreniyor (...) Bence canavarlaştırıyor..."[22]

> "Kişiliğini siliyor, bilgisayardaki gibi format atıyor. Boşaltıyor seni, tekrar yüklüyor... (...) Düşünüyordum bundan sonra ne yapacağım? Askerlik bittiğinde, yaşama yeniden başlayacaksın. Rahat değilsin, işsizlik var, şu var, bu var..."[23]

"Öğrenilen"ler

Genel olarak, askerliğin erkeği disipline ettiği, sorumluluk duygusunu, düzen yeteneğini geliştirdiği, olgunlaştırdığı,

---

21 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

22 Gökhan G., 1976 Erzincan doğumlu, üniversite mezunu, fotoğrafçı, İstanbul'da yaşıyor, Tekirdağ'da askerlik yaptı.

23 G. Y., 1966 Trabzon doğumlu, yüksekokul mezunu, eğitimci, Konya ve Sarıkamış'ta askerlik yaptı.

"sertleştirdiği", "ağırlaştırdığı" anlatılıyor. Birçoğuna göre, askerlik, insanı daha temkinli, tahammüllü, "dikkatli" ve "oturaklı" kılıyor. Konuşma ve duruş üsluplarının değiştiğini söyleyen de az değil:

> "Askerde öğrendiğimiz çok şey oldu. Ne bileyim silah kullanması, (...) konuşma tarzı... (...) Askerden geldikten sonra ister istemez o etki altında kaldım."[24]
>
> "Askerde, disiplin ve düzen kazandım. Önce çok dağınıktım. Şimdi ben bekârım mesela. Yalnız yaşıyorum. Eve gelen maşallah diyor yani. O bende sonradan oluştu. Sanırım askerden kalma bir şey."[25]
>
> "Oturaklılaşıyorsun. Askerden sonra biraz daha ağırlaşıyorsun. Çocukluk geçiyor. Sertleşiyorsun..."[26]
>
> "Düşünerek konuşmayı öğrendim. Otururken ağır oturma, karşındaki insanı önce dinleme, sözünü kesmeme, sabır... Hâlâ sabırsızlığımı üstümden atamadım ama askerden ilk geldiğimde o benim üstüde bir ceket gibiydi. (...) Askerlik bana çok şey öğretti. Hani ifade etmekle bitiremem. En başta büyük bir güven veriyor. (...) Özlemi öğretiyor, sabrı öğretiyor, arkadaşlığı, yardımlaşmayı öğretiyor. Kendine bir güven geliyor."[27]
>
> "Askerden önce tabii biraz kendini rahat hissediyorsun. Askerlik bittiği zaman, toparlıyorsun. Evlenme çağın geliyor, çalışacaksın. Belli bir yaşa da gelmişsin, çalışıp bir şey

---

24 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

25 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

26 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

27 Murat Ç., 1982 İstanbul doğumlu, ticaret lisesi mezunu, muhasebeci.

yapacaksın. Tabii, biraz da saygı şey yapıyor. Daha tahammüllü oldum."[28]

"Çok da sivri dilli olmamayı öğrenmiş oluyor insan. Biraz daha dikkatli oluyor."[29]

"Hiçbir şey yapmamışım gibi çıktım geldim, fabrikaya girdim. Pek bir etki yaratmadı... İşçi gibi çalıştım orda... Ama insanda olgunlaşma yaratıyor tabii. Çünkü sert bir yer. (...) Yoktan var etmek... Yok diye bir şey yok. Emredersin, emredersin, hayatın böyle geçiyor. O sertlik insanı da sertleştiriyor..."[30]

"Askere gitmeden önce aklım iki karış havadaydı. Sürekli kavga ederdim. Kafam esti mi cam kırardım. Sürat motorum vardı. Her gün kaza yapardım. Babam, 'bu çocuğu askere yollasam, o günleri görecek miyim, ben ölmeden askere gittiğini görsem ağlamam,' derdi. Sonra hepsi ağladılar... Askerden sonra biraz duruldum. (...) Çocukluğu atıyorsun. Kendine güvenin geliyor. Silahtır, Allah'tır, vatandır... Allah Allah nidalarıyla tatbikata çıkıyorsun. Kendini yere atıp sürünüyorsun... (...) Şimdiki hayatına etkisi oluyor. İsterim askerliği sevmeyen de yapsın ama güzel yapsın. Ya ömür boyu askerlik anısı bitmez. Yaptığın şakalar, bilmem neler, kavgalar, araba çalışmaz gece, takviye yapacak adam bulamazsın. Ne kadar rezillik çekersen çek askerde, bütün o çektiklerin ders olur."[31]

"Askere gitmeden doğru dürüst çalışmazdım. Girerdim, çıkardım, gezerdim. Ama o zaman iş sorunu yoktu. Meslek

---

28 Ulaş G., 1982 Tunceli doğumlu, lise terk, demirci.

29 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

30 Fazıl D., 1953 Sivas doğumlu, ilkokul mezunu, sinemacı.

31 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

yoktu. Askerden sonra bir işe girdim. Emekli olana kadar o işteydim. İş değiştirmedim... Askerlik olgunluk verdi, mesuliyet kavramını öğretti. Derlerdi bu çocuk çalışmaz..."[32]

"Askerlikten önce sorumsuz bir insan, askere gidip geldikten sonra büyük bir sorumluluk alıyor. Artık toplumdan çekiniyor. Eskiden yaptıklarını artık yapamıyor. Ha o şeyin bilincinde artık."[33]

"Çok farklı oldum. Ben askere gitmeden önce sorumsuz, kendinden başkasına faydası olmayan bir insandım. Askere gittim, parasız kaldım, arkadaşlık kurmasını öğrendim. Nasıl diyeyim... İnsan kıymetini öğrendim. Yani askerlik çok güzel bir şey... Gerçek bu yani... Bir milyar cebimde olsun, hiç tanımadığım biri 'ben açım,' dese, hepsini ona yedirirdim, öyle bir zihniyetim vardı. Şimdi bir dilencinin para istemesi dahi alerji yapıyor. Gıcık oluyorum. Çalışsın abi. Askerlikten önce tavuk kesemezdim, şimdi insan kesebilirim. Kurbanda falan, kurbanımı keserim."[34]

"Askere gitmeden önceki aklımla bugünkü aklım arasında biraz fark oluyor. O gün de aynı şeyleri yapıyordum, bugün de aynı şeyleri yapıyorum. Ama düşünce açısından, akıl açısından daha disiplinli oldum. Askerliğimi yapmışım, kendime güvenmişim, buraya gelmişim. Daha olgunlaştım. (...) Gerçek bir fark oluyor..."[35]

"Askerliği bitirdikten sonra daha azimli oldum. Daha böyle karakterli, daha güzel bir biçimde ticarete atıldım."[36]

---

32 Kadir E., 1938 Rize doğumlu, ilkokul mezunu, denizci.

33 Murtaza B., 1972 Hopa doğumlu, üniversite mezunu, çay üreticisi.

34 Muammer A., 1972 Ankara doğumlu, ilkokul mezunu, marangoz.

35 Sadık G., 1978 Çorum doğumlu, ilkokul mezunu, inşaat işçisi.

36 Murtaza B., 1972 Hopa doğumlu, üniversite mezunu, çay üreticisi.

"Sabretmesini öğrendim. Özlem duydum. Sabretmesini, insanlara değer vermesini öğrendim. Yani hayatı öğrendik. Şimdi gençliğin vermiş olduğu bir şey... Hani insanın 17–18 yaş çağları vardır ya. Böyle yaydan çıkan ok gibi, hep benim diyor. Her şey ben ederim, hallederim falan filan. Oysa onu orda görmüyorsun. Sular biraz daha durmuş gibi oluyor... Gençlerin gözü karadır. Engel tanımaz. Suyu dikine akar genç adamın. 17–18 yaşında zıpkın gibisin. Hiç engel tanımazsın. Yani hep ben ederim. Tabii hiç yapamadığın şeyler de oluyor. Artı eksiler oluyor. Hayatta hüsrana uğruyorsun. Gençliğin vermiş olduğu bir hızlılık bu. Yani bir afakîsin. Oysa hüsrana uğradığın da oluyor. Askerde daha mantıklı düşünüyorsun. Yavaş düşünüyorsun. Ve olgunlaşıyorsun. Açlık nedir, sabır nedir, onu öğreniyorsun. Orda özlem duyuyorsun, her bir şeyin kıymetini öğreniyorsun. Parayı pulu, arkadaşlığı, anneni, babanı, insanlığı, her şeyi anlıyorsun yani."[37]

Sıklıkla dile getirilen etki, "sorumluluk", "disiplin", "ihtiyat" ve "olgunluk". Bu yorumları yapanların anlatılarında, genellikle birbirine oldukça benzeyen şiddet ve itaat- teslimiyet deneyimleri açığa çıkıyor. Görülüyor ki bu deneyimlerin sonucunda, kendilerini daha sertleşmiş, disipline olmuş, sorumluluk yüklenmiş ve sınırlarını öğrenmiş hissediyorlar. Fazıl D.'nin dediği gibi: "O sertlik insanı da sertleştiriyor."

Erkekler, kendilerine daha önce askerlikle ilgili verilen öğütlerin birebir gerçekleşmediğini söylüyorlar ancak kendi çıkarttıkları sonuçlar da neticede söz konusu öğütlerle paralellik taşıyor. Genç erkeklere verilen öğütlerde daha çok "kendini koru", "son gününü düşün", "bitirmeye bak", "öne çıkma, ortalarda ol" ifadeleriyle,[38] ihtiyat öne çıkarılıyor. Ger-

37 Uğur Ö., 1969 Ardahan doğumlu, ticaret lisesi mezunu, işçi.

38 Bkz. "Köprüyü geçene kadar ayıya dayı diyeceksin..." Bkz. 3. Bölüm.

çekten de erkekler, mantığını çözemedikleri, bu nedenle "keyfî" olarak tanımladıkları şiddet deneyiminden sonra, "sakınmayı", "itaati" ve "tahammülü" öğreniyorlar. Böylece hemcinsleri arası hiyerarşide kendi konumunu kabullenen ve ona uygun davranabilen Mehmetçik, artık "adam" sayılıyor.

Erkekler, geçirdikleri bu dönüşümü tek başına askerliğe bağlamıyorlar. Askerliğin hemen ardından gelen evlilikle birlikte taşınan sorumluluk, iş hayatı, söylediklerine göre, onları daha ihtiyatlı kılıyor:

> "Evlenmeden önce şurada bir kavga olsaydı, ben ortasında olurdum... E, şimdi çoluğum çocuğum var. Artık temkinli bakıyorum. Eğer müdahale gerekiyorsa gene ediyorum da ama en azından sağı solu şöyle bir gözetliyorum. (...) Askerlik neyi değiştirdi somut olarak söyleyemem. Çocuk sahibi olmanın, para kazanmanın etkisi olmuştur. Hepsinin etkisi olmuştur..."[39]

Özellikle daha kapalı sosyal hayatları olan erkekler, askerlik dönüşünde kendi hikâyelerine kavuşmuş oluyorlar:

> "Askerde çok şey var yani. Ne bileyim, bağırmak, kavga etmek... Çok maceram var yani..."[40]

> "Ben gurbete hiç çıkmadığım için, askerde hayatı tanıdık. Bazı şeyleri farklı algılıyorsun. Olgunlaşıyorsun. Ailenden ayrı yaşamayı öğreniyorsun."[41]

> "Askerlik yapmayan insan, bana göre, hayatın hiçbir anlamını bilmez. Askerde kıymeti öğreniyorsun. Annenin kıymetini, babanın kıymetini öğreniyorsun..."[42]

---

39 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

40 Mustafa K., 1971 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, boyacı.

41 Veysel V., 1961 Konya doğumlu, lise mezunu, sigortacı.

42 Niyazi T., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kaportacı.

"Bazı zorlukları var tabii. Hayatı tanıyorsun. Yani hayatın ne olduğunu... Emir altındasın. İşyerinde de emir kulusun. Aynı şey..."[43]

Günümüzün sosyal ilişkileri içinde, hayatın zaten hep gurbette geçtiğini, kendileri için askerliğin bu anlamda işlevi kalmadığını, tersine vakit kaybettirdiğini düşünenler de var:

"Evinden, köyünden çıkmayan insanlar var. Onlar için hakikaten faydalı olur. Ama ODTÜ Makine Mühendisi için farklı..."[44]

"Ben zaten askerliği bir derecede sivil hayatımda, kendim yapmışımdır. Kendim mücadele etmişimdir."[45]

Cezaevinde kalan Selahattin B. ise benzer bir deneyimi zaten yaşadığını ama eğer cezaevi olmasa, askerliğe ihtiyaç duyacağını söylüyor:

"Eğer ben cezaevinde kalmamış olsaydım, ilk köyün dışına, askerlikle çıkacaktım. Ailemden, köyden ilk defa uzak kalacaktım. Zorluklarla beraber tek başına kalmayı öğrenecektim. Ve dönüşte farklı bir yapıda olacaktım. Onun için askerlik adam ediyor bir yandan..."[46]

"Hamur pişmeden yenmez"

Erkekler, askerlik sürecinde yaşamış oldukları deneyimlerle, toplumsal cinsiyet konumları ve kendi gerçeklikleri arasında nasıl bağlar kuruyorlar? "Adam olmak"tan ne anlaşı-

43 Kadir E., 1938 Rize doğumlu, ilkokul mezunu, denizci.

44 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

45 Murtaza B., 1972 Hopa doğumlu, üniversite mezunu, çay üreticisi.

46 Selahattin B., 1966 Bingöl doğumlu, ilkokul mezunu, serbest meslek, Elazığ'da yaşıyor.

lıyor, askerliğin erkeklik kurgularına olan etkileri nasıl yorumlanıyor? Bu yorumlar, bize Türkiye'deki erkeklerin toplumsal cinsiyet algıları hakkında neler söylüyor?

Anlatımlarda, genellikle askerlik, yeni yerler ve insanlar tanımayı, silah kullanmayı, tek başına ayakta durmayı, zorluklarla boğuşmayı, temkinli ve disiplinli olmayı öğrendikleri bir deneyim olarak ifade ediliyor. Erkekler, bu nitelikleri erkeklikleriyle ilintilendiriyorlar. Konuştuğumuz erkeklerin hemen hemen yarısı askerliğin, bir erkeği "adam ettiğini" düşünüyor, geri kalanlar da dolaylı olarak bu düşünceyi kabul ediyor. Onlara göre, sorumluluk sahibi olmak, zorluklarla baş etmek, silah kullanmayı ve savaşmayı öğrenmek, olgunlaşmak ve sertleşmek, askerliğin kazandırdığı "adam" edici nitelikler sayılıyor. Trabzonlu Müslüm Ö., askerliğin erkeği pişirdiğini söyledikten sonra şu yorumu yapıyor:

> "Hamur pişmeden yenmez."[47]

Bu bağlantı, araştırmada ortaya çıkan sonuçları da, bir şekilde özetliyor. "Herkes aynı kabın içinde pişiyor" ve "Hamur pişmeden yenmez" önermeleri, erkekliğin kendiliğinden oluşmadığını, ateşten geçip sertleşmesi gerektiğini savunuyor. Buna göre, sosyal çevreleri içinde hamuru hazırlanan erkeklikler, askerde pişiyor. Örneğin beden eğitimi öğretmeni A. S., askerliğin kendisini "pekiştirdiğini", olgunlaştırdığını, hayata hazırladığını söylüyor:

> "'Askere gitmeyen adam değildir' lafı, sanırım şundan söylenmiştir: Bütün zorluklara göğüs gerebilme... Mantıksız da olsa... Acıya dayanıklılık... Doğru yani. Şimdi askere gitmeden, olgunlaşmadığını görüyorsun pek çok insanın. Fakat bu biraz yaşla da ilgili... Adam askere gitmeden de

47 Müslüm Ö., 1951 Trabzon doğumlu, ilkokul mezunu, işçi emeklisi.

olgunlaşır. O bunu biraz daha çabuklaştırıyor, pekiştiriyor. (...) Hayatın acı yönlerini görüyorsun."[48]

Askerliğini yapmış, böylece bir sınavı daha geçmiş birçok erkek, yaşadıkları dönüşümü bir erkeklik şartı olarak görüyor. Ancak bu şart aynı zamanda "tükürdüğünü yalamayı" öğrenmek olarak da ifade ediliyor. Buna göre, zayıf karşısında egemen olabilmek için, güç karşısında itaat etmeyi, geri adım atmayı, teslim olmayı, kişiliğini, inançlarını, düşüncelerini ötelemeyi hatta unutmayı, koşullara göre davranmayı bilmek, yani "akıllı olmak" gerekir. Erkek, delikanlılığı yerine aklını yerleştirince adam sayılıyor. Çocukluktan çıkma, olgunlaşma ve sertleşme, böyle bir duruşa bağlanıyor. Bu da yaratılan mite rağmen ulaşılan erkeklik halini, bilincini ve çelişkilerini açığa çıkarıyor. "Kişiliğin açılması" da bu bilinçle birlikte yaşanıyor:

> "Askerlik adamı erkek yapmaz, olgunlaştırır. Erkeklik, insanın ruhunda vardır. Çocukluktan olgunluğa geçiş dönemidir askerlik benim için... Her erkek yapmalıdır. (...) İnsanın ergenlik çağı vardır. Atak, hızlı anı vardır. Tükürdüğünü yalamadığı zamanı vardır. Tamam mı? Bu askerde biter."[49]

> "Askere zaten erkek erkek gidiyorsun. Bir savaşta, cephede öleceğini bilsen de gidiyorsun seve seve. Askere vatanı korumaya, namusunu, şerefini beklemeye gidiyorsun. O geliyor, sen gidiyorsun... Vatanı ona teslim ediyorsun. Sırayla. Ben seni bekliyorum, sen de beni bekleyeceksin. Yoksa Türkiye açıkta kalır."[50]

---

48 A. S., 1962 Aydın doğumlu, üniversite mezunu, beden eğitimi öğretmeni, Ankara'da askerlik yaptı.

49 Muammer A., 1972 Ankara doğumlu, ilkokul mezunu, marangoz.

50 Ali A., 1946 Antep doğumlu, ilkokul mezunu, ayakkabı boyacısı, dilenci.

"Bir insan erkekse gidip askerliğini yapıp gelsin, ondan sonra evlensin. Askerlik insanı daha çok bilgilendiriyor. Kuvvetlendiriyor. İyi şeyler öğretiyor. Sivil hayata geldiğin zaman çok işine yarıyor."[51]

"Erkek bir etkinliktir askerlik. Adam olmanın yollarından biridir. Mutlaka her erkek o vazifeyi yapmalıdır. İnsanlar çoğunlukla baba ocağından askere gidiyorlar. O zamana kadar çoğunlukla evlerinden ayrı yaşamamış, evinin dışında bir deneyimi olmayan insanlar, ilk defa farklı bir ortamla karşılaşıyorlar."[52]

"Askere gitmeyen adam olmaz. Bence her erkek askerlik yapmalı. İnsanın kişiliğinin açılması için mutlaka yapmalı. O zoru görmeli. Sorumluluğu almalı."[53]

"Yani asker olmak, erkek olmaktır. (...) Askerlik yapan artık bir yetişkindir. Tabii ki insana gurur veriyor. (...) En başta ailenden uzak olmanın iradesini geliştiriyorsun. Şahsen, askerlik yapmış olmanın çok büyük bir şeyi vardır. (...) Öyle şartlandırmışlar bizi, bir an önce bitireyim de sivil hayata başlayalım..."[54]

"Atalarımızdan beri bilinir... Efendim, bir genç askerliğini yapmadan, bizim bu Doğu tarafında adam olamaz. Askerliği yaptıktan sonra ister istemez insanın yaşamı farklı oluyor. Askerliğini yapmayanla yapan arasında ister istemez fark oluyor Daha da bilmiş, görmüş, zorluklar yaşamış anlamında diyebilirim yani..."[55]

---

51 Ali Aslan Y., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kapıcı.

52 Pakrat K., 1953 İstanbul doğumlu, ortaokul mezunu, sağlıkçı.

53 E. U., 1977 Trabzon doğumlu, üniversite mezunu, memur, Erzurum'da askerlik yaptı.

54 Şeref-Sofya, 1961 Ankara doğumlu, İstanbul'da transseksüel olarak yaşıyor, seks işçisi.

55 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

Namus ve töre cinayetleri işleyen, kan davası güden, kızlarına ya da oğullarına çeşitli konularda yasak getiren, evlendikleri kadınların ya da sevgililerinin tutum ve davranışlarına karışan, çeşitli olaylarda kavgaya hazırlanan erkekler, savaşmayı öğrendikten sonra bu görevlerini daha iyi kavrıyorlar:

> "Dedelerimizden, atalarımızdan, (...) vatan için canımızı seve seve vereceğimizi öğrendik. Bu vatan bizim. Babamın çocukları, benim çocuklarım, çocuklarımın çocukları... Vatana sahip çıkmayı öğrendik. Yani savaşa girsen, kaçmayacaksın. Adamın bağırmasıyla toprağını terk etmeyeceksin..."[56]

> "Vatan için zorunlu olmalıdır. Dedelerimiz Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan bu yana, her genç askerlik yapmak zorundadır..."[57]

Öte yandan, "adam olmayı" Anadolu hümanizması içindeki "insan olmak"la, "kâmil insan olmak"la eş anlamda tanımlayanlar da var. Onlar, "adamlık" konumuna, cesaretle birlikte, dürüstlük, tahammül, hoşgörü gibi nitelikler ekliyorlar:

> "Askerliğini bitirmiş gelmiş insanlar da var mesela korkak, pısırık hiçbir şey bilmeyen. Aslında yalan söyleyen erkek değildir. Benim felsefem budur, eğer o insan yalan söylüyorsa, o insan erkek değildir, yani delikanlı değildir."[58]

> "Adamsa adamdır zaten. Adam değilsen askerlik seni ne adam edecek? Yani dayakla insan adam olsa, insan her gün çocuğunu döver 'adam ol,' der. (...) İnsan ailesinden bir

56 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

57 Mahmut Y., 1971 Diyarbakır doğumlu, ortaokul mezunu, şarkıcı.

58 Murat T., 1970 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, dekoratör.

adamlık öğrenmişse, dürüstlüğü öğrenmişse, hoşgörüyü öğrenmişse insanların birbirine tahammülünü öğrenmişse, bence en güzel insanlık bu..."[59]

Toplumda yeni gelişen erkeklik mekanizmaları arasında "askerliği" ayırt edici bir yere koymak artık daha zor. En sık dile getirilen etki, gücün sınırlarını keşfettirmesi, dolayısıyla "tahammülü" öğretmesi oluyor:

"'Askerlik yapmayan adam sayılmaz,' sözü şu an pek revaçta değil. Belki taşrada, köylerde söyleniyordur. Askerlik zorunlu olduğu için, iş ve evlilik durumunda, risk istenmiyor. Ama bence askerlik önemli bir evre hayatta. İnsanın akıl melekesinin yerine oturması açısından kırılma noktalarından biri evlilik, biri de askerlik. Ben askerden çok farklı şeyler aldım. Köle olmayı öğrenirsin. Kendinde olan güç ve kudretin hiçbir şey olmadığını öğrenirsin. Tahammül etmeyi, sabretmeyi öğrenirsin. Karakterin değişir..."

1973 Antakya doğumlu Ali D., geçmişte askerliğin, erkeğin deneyim edinmesi ve şekillenmesi açısından önemli bir role sahip olduğunu, ancak değişen koşullarla birlikte, askerliğin, erkeklere, cinsiyet kimliğinin gelişimi açısından, artık bir katkı sunmadığına işaret ediyor:

"Eskiden 'askerlik insanı adam yapar,' diyebilirdik. Genç insanlar bir tek askerlik için şehir dışına çıkabiliyordu. Şimdi okumak için çıkıyor, yurtlarda kalıyor. Önceleri böyle bir şans yoktu. Köy ortamında büyüyordu. O yüzden 'askere gitmeyene kız verilmez,' deniyordu. Şimdi bir sürü yere gidiyor, ondan sonra askere gidiyor."[60]

---

59 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

60 Ali D., 1973 Antakya doğumlu, üniversite mezunu, turizmci.

1963 Sivas doğumlu Ali Aslan Y., askerliğin, tek başına bir erkeği "adam" etmediğini, ancak bu yola girmeyi başarana, yani "mert" ve "delikanlı" olana katkı sunduğunu savunuyor:

> "Bir adam bir şey öğrenmişse, delikanlı, mert olmuşsa, o zaman askerlik bir şey öğretmiştir ona. Bazıları ise askere gidiyor, hiç adam olmamış, odun gibi..."[61]

Askere gitmemiş kimi erkekler de evlendiği, çalıştığı, "saygın" bir konumda görüldüklerine göre, askerlik, herkes için şart değil gibi görünüyor. Buna dikkat edenler, "adam olmanın" temel kıstaslarını evlenmek, çocuk ve iş sahibi olmak, cesur olmak gibi niteliklerle tanımlıyorlar:

> "Askerlik yapmayan arkadaşımız var. Ama evlendiler, işleri de var..."[62]

> "Diyorlar askere gitmeyen erkek değil, bilmem ne... Ben askere gitmeseydim, bana demesinler erkek... Ne olacak ki! Onların demesiyle mi erkek olacağım..."[63]

Farklı niteliklere sahip erkeklerin, kişisel niteliklerine uygun bir kamu hizmetinde çalışarak yükümlülüğünü yerine getirebileceğini düşünenler de var:

> "Her erkek askerlik yapmalı bence. Ama ille de herkes askere gidecek diye bir kaide yok. Çok yetenekli arkadaşlarımız var. (...) Başka işlerde kullanırsan, o da bir vatani görev gibi..."[64]

---

61 Ali Y., 1967 Konya doğumlu, ilkokul mezunu, kapıcı.

62 Özer S., 1974 Manisa doğumlu, ilkokul mezunu, su sayacı tamircisi.

63 Burhan S., 1973 Antep doğumlu, üniversite mezunu, çiftçi, Konya-Tokat-Ankara dışında Somali'de askerlik yapmış.

64 Ali S., 1966 Adana doğumlu, ilkokul mezunu, mobilyacı.

1970 Adana doğumlu, evli ve üç çocuk babası olan Murat T. de, erkekliğin "bedel ödemek gerektirdiğini" kabul ediyor ancak herkesten başka türlü yararlanılması gerektiğini söylüyor. 1979 Nevşehir doğumlu Metin K., askerliğin, dar çevrelerde yetişen erkekler için gerekli olduğunu ancak kendisi gibi çeşitli deneyimler yaşama imkânı bulan pek çok erkeğe bir şey öğretmediğini savunuyor. 1977 Digor doğumlu Avşar Y. ise bunu kimse için gerekli görmüyor ve kendine biçilen kahramanlık rolünü reddediyor:

> "Hani derler ya 'askere git adam olursun,' hiçbir şey olmadı. Yok, adam da olamadım yani. (...) Hiçbir şey bilmeyen adamlar var. Adam sağını solunu, gerisini bilmiyor. Tuvalete nasıl gidilir bilmiyor. Kenarına oturuyor. Bunlar için yararlı... (...) Askerlik, insanı yıpratıyor. Korkuyordum. Hakkari'ye düşebilirdim. Çatışmalara girebilirdim. Ölebilirdim. Robin Hood değilim yani. Kahraman değilim. Ayrıca işinden ediyor. Ailenden, sevdiğinden ayrı kalıyorsun. Her şeyini paramparça ediyor. Bana bir şey öğretmedi açıkça. Devlete olan borcumuzu ödedik..."[65]

Askerde poğaça satış hikâyesinden hatırlayacağımız Ali Z. için askerlik hizmeti, bir yandan zorunlu ve yararlı ama "vaat ettiğinin" tam aksine, iş ve evlilik gibi kimi fırsatları kaçırmaya neden olabiliyor: "Diyelim, benim sevdiğim bir kız var evlenmek istiyorum. İnsanın en doğal hakkı değil mi? Şimdi ben bu kızı alamasam, gidecek. Ya alırsam kime bırakıp gideceğim? İki sene bu kız kendini nasıl idare edecek? Ya da elime çok güzel bir iş fırsatı düştü. Kime bırakacağım bu işi?" Kurduğu bu mantığa rağmen, Ali Z., erkekler arası ilişkileri, paylaşımı ve dayanışmayı geliştirdiği için, askerliğin işlevli olduğunu söylüyor:

---

65 Avşar Y., 1977 Digor doğumlu, üniversite mezunu, tarihçi.

> "Oradaki arkadaşlarla aynı şeyi paylaşıyorsun. Yediğin yemek, yattığın yer aynı, eğitim aynı. Herkes delikanlı. Hepsiyle aynı havayı, aynı güneşi paylaşıyorsun. Kimsenin kimseden farkı yok, üstün bir tarafı yok. Bu güzel."[66]

Çocukluğundan beri öğrendiği, hayal ettiği, ulaşmaya çalıştığı erkeklik mitiyle kendi deneyimleri ve ulaştığı konum arasında bir mesafe gören sinemacı Fazıl D. ise, askerlik maceralarına rağmen, "adam olamadığını" söylüyor:

> "Ben hala adam olamadım. Askerlik de yaptım, adam olamadım. Askerlik yapmayan insan da gördüm, adam benden iyi adam. Adam gibi adam yani..."[67]

Ya askerlik yolundan "adam" olarak döndüğünü, "piştiğini" söyleyen erkekler? Onlar, Fazıl'dan farklı olarak, gerçekten kendi "adam olma" süreçlerinin tamamlandığını mı düşünüyorlar? Askerlik sürecine tuttuğumuz büyüteç bize ne gösteriyor? Deneyim anlatımlarının tümünden nasıl bir sonuç çıkıyor? Askerlik deneyimleri erkekleri nasıl etkiliyor? Bu etkiler onları "adam" ediyor mu? "Adam" olunca ne oluyorlar?

Toplumsal olarak kurulan diğer erkeklik mekanizmaları gibi, askerlik de, erkekler üzerinde mekanik etkiler yaratmıyor. Bu, yapılan yorumların ve benzer hikâyelerden çıkarılan sonuçların farklılığında açıkça görülüyor. Ancak binlerce sayfalık anlatılardan bazı ortak sonuçlar da çıkarmak mümkün.

Araştırmanın bütünü bize, askerlik hizmetinin, diğer erkeklik mekanizmalarını güçlendirici, etkilerini pekiştirici bir işlev taşıdığını gösteriyor. Ali A.'nın "Askere zaten erkek erkek gidiyorsun," sözü de buna denk düşüyor. Erkekler, askerlik sürecinde, ailelerinin, toplumsal çevrelerinin ve

66 Ali Z., 1956 Erzincan doğumlu, İstanbul'da yaşıyor, üniversite mezunu, tüccar.

67 Fazıl D., 1953 Sivas doğumlu, ilkokul mezunu, sinemacı.

bugünde yaşayan tarihsel mirasın kişiliklerinde ve anlayışlarındaki etkilerini açık ediyorlar.

Öncelikle askerlik, erkek için *deneyim ve sınanma alanı* olarak görülüyor. Daha önce bahsedildiği gibi, erkek, ne kadar deneyim yaşarsa, kendisinden beklenen cinsiyet kalıplarına o kadar uygun hale geliyor çünkü hane dışını tanıyanın, haneyi daha iyi koruyacağına, daha iyi geçindireceğine, daha iyi yönlendireceğine inanılıyor. Askerlik, birçok erkeğin hayatında bu ihtiyaca denk düşüyor; onları evinden çıkarıyor, dış dünyayla tanıştırıyor. Baba adayı, bu sayede başka dünyaları, insanları görmüş oluyor.

İkinci olarak, genç erkek, askerlikte zorluklar yaşıyor, sıkıntılar, olanaksızlıklar, eziyetler içinde pişiyor. Beden yeteneklerini, duygusal "gücünü" ya da "dayanma kapasitesini" artırıyor.

Üçüncüsü, askerlikle erkekler dünyasının içine giren genç erkek, orada kurduğu ilişkilerle deneyim-tarz-üslup alışverişi yapıyor. Connel'in ifadesiyle, "*Farklı erkeklik biçimleri arasındaki etkileşim,* ataerkil bir toplumsal düzenin işleyiş biçiminin ayrılmaz bir parçasıdır."[68] Ağabeylik, baba-oğul, patron-işçi, ağa-köylü, hoca-öğrenci arasındaki gibi çeşitli hiyerarşiler içinde, erkek, kendi modelini buluyor. İlk modelleri baba, ağabey, yakın akrabalar, hemşeriler ya da medyatik "kahramanlar" olan genç erkek, askeriyede, çoğul ve hiyerarşik bir erkekler topluluğuna girince kafasındaki model daha da netleşiyor ama bir o kadar da karmaşıklaşıyor. Çünkü burada, farklı bağlamlarda şekillenmiş erkek tiplerinin rekabetiyle karşılaşıyor. Çeşitli modellerin, birbiriyle kurduğu ilişkide hangisinin üstün geldiğini gözlemliyor. Görüldüğü üzere, farklı hikâyeler, dolayısıyla farklı duygular kesişiyor. Rekabetle, çatışmayla, bazen de

68 Connel , 1998: 245.

dayanışmayla gerçekleşen bu kesişmeler, ortak bir kültürel birikim içinde, belli klişelere bağlanıyor ve farklı sınıfsal, kültürel, sosyal, politik arka planlarla şekillenen erkekler, bu klişelerden besleniyor.

Dördüncüsü, onlara "iyi şeylerin erkeksi; değersiz şeylerin ise kadınsı olduğu" aşılanıyor. Askerlerden saldırganlık, cesaret ve disiplin gibi basmakalıp erkeklik tutumları beklenirken, onlara duygusallık ya da zayıflık gibi kadınsı özellikler göstermemeleri, zayıflıklarını gizlemeleri, zaaflara acımamaları öğretiliyor. Dolayısıyla, askerlik, toplumda hâkim olan ataerkil değerleri güçlendiriyor.

Beşincisi, erkek, askerlikte dövüşmeyi ve silah kullanmayı öğreniyor ya da bunlara dair bilgisini geliştiriyor. Çocukken annesi tarafından "paşam" diye sevilen çocuk, sadece devletin "düşmanına" karşı değil, başta karısı, kızı, kız kardeşi ve annesi olmak üzere, "namusuna" el süren herkese karşı *savaşmayı öğreniyor*. Devlet hizmetine olduğu kadar, onunla iç içe bir kurum olan ailenin reisliğine de hazırlanıyor. Kadın ve erkeklerin devletle aralarındaki vatandaşlık ilişkisini de belirleyen askerlik sonrası, ailesine bir çeşit "devlet" olarak geri dönen erkek, babalık konumu içinde ailenin de askeri oluyor. Ömür boyu, korumak, nöbet tutmak, kollamak, intikam almak gibi sorumlulukları taşıyor. Kurumsal örgütlenme içinde üretilen askerî itaat, "gündelik yaşamın kulisinde depolanmış"[69] şiddetin kurumsallaşmasını, meşrulaşmasını, görev olarak kabul edilmesini, süreklileşmesini ve sıradanlaşmasını sağlıyor.

Altıncısı, *hiyerarşik ilişkinin öğrenilmesidir*. Hiyerarşik bir yapıda birileri altta olmak, hizmet etmek zorundadır. Patriarkal sistemde en alttakiler kadınlardır ama erkekler, benzer bir ilişkiyi kendi aralarında yaşarlar. Erkekliğin inşası,

69 Bröckling, 2008: 164.

kadın-erkek ilişkisinin yanında, cinsiyetçi argümanlarla işleyen erkekler arası hiyerarşi içinde gerçekleşiyor. Erkek, bu hiyerarşi içinde hegemonik olan ile tabi olanın ilişkisini, bu ilişkinin işleyişini öğreniyor. Ataerkinin tarihsel birikimleriyle yeni üslupları harmanlayarak erkekleri ortak bir zemine çeken bu alanda, erkekler, kendilerine uygulanan yöntemleri başka bedenlere uygulayarak, iktidardan pay alıp onu güçlendiriyorlar. Bilindiği gibi, orduda, "üst"ün emri, talimatı ya da sözü tartışılmaz. "Ast"ın yapması gereken, bu söz ya da emir-talimatı anlamak ve gereklerini yerine getirmektir. Ataerkillik, yaş hiyerarşisi, sınıf egemenliği gibi iktidar biçimleri aracılığıyla zaten kabul gören bu algı, çeşitli itaat mekanizmalarıyla belletilen bu ilke ordu laboratuarında kusursuz bir biçimde üretilip topluma yayılıyor: Güçlü olan, zengin olan, erkek olan, büyük olan, "akıllı" olan, yetkili olan, "eğitimli" olan her zaman haklıdır.

Dolayısıyla, genç erkek, *yeni toplumsal görevlerine uygun olarak disipline oluyor*. Yani delikanlının deli kanı uslandırılıyor. Yazılı hukuk aracılığıyla kendini meşrulaştıran ve bürokratik bir idari kurmay tarafından uygulanan nesnelleştirilmiş egemenlik, "insani sürtünme kuvvetlerini"[70] ortadan kaldırıyor, yani davranışları olabildiğince önceden hesaplanabilen ve öznel değer yargılarının etkisinde olabildiğince az kalan bireyler üretiyor. Okullarda, iş yerlerinde, din eğitimlerinde kadınlarla beraber disipline edilen erkeklerin bedenleri araçsallaşarak erilleşiyor; duyguları çeşitli kalıplara göre örgütleniyor, aklı devlet aklına uygun olarak ordu içinde rasyonalize ediliyor. Rasyonellik, olanı kabul etmek, mantığa bürümektir. Militarist rasyonellik, devlet aklının birey aklından önce geldiğini savunur. Düşünmek, irdelemek, sorgulamak askerin işi değildir. "Orduda mantık biter, akıl

70 Tanımlama Clautzwitz'e aittir. Bkz: Bröckling, 2008.

kapıda bekler," sözü askerlik yapanların hatırından silinmiyor. Otoritenin yarattığı saygı ve korku bileşimi aklı donduruyor. Böylece, erkeğin üretici yeteneklerini artırırken, onun toplumun ve siyasi rejimin yerleşik normlarına riayet etmesi, itaatsizlik yapmaması sağlanmış oluyor. Bürokrasi, işbölümü ve işleyiş üçgeninde mecburiyete boyun eğen her birey, kendi eyleminden sorumlu olmadan, sadece basit görevlerini yerine getirerek ve eylemlerinin sonuçlarından "habersiz" ya da "kayıtsız" kalarak "istikrarın" korunmasını sağlıyor. Anlatımlarda, erkeksileştirilmiş duyguların, örgütlenerek, toplumsal konum, sorumluluk ve güçler sınırında kanalize olduğu görülüyor. Militarizasyon, bu kanallar aracılığıyla şekilleniyor. Bir iktidar mimarisi olarak irade eşitsizliğinin toplumsal olarak genişletilmesini sağlayan emir komuta zincirinde, zapturapt alına alınan, disipline sokulan ya da "olgunlaşan" erkek, toplumsal hayat içinde düzeni sağlayan, koruyan bir rol almaya doğru yöneliyor.

Tüm bu görevleri öğrenirken, yani pişerken, erkek, kendi sınırlarını zorluyor, şamarı, öfkeyi, bastırmayı, intikamı, hıncı yaşıyor. Sürüne sürüne öğrenilen erkeklik, iktidar vaadiyle iktidarsızlığın bir arada deneyimlendiği bir süreç oluyor. Şişirilmiş varlığıyla, zayıflıklarıyla yüzleşen "erkek adam", *akıl* adına "tükürdüğünü yalarken" korkularını, dolayısıyla şiddetini, büyütüyor.

Ağlamaması, dişlerini sıkması gerektiğini çocukluğunda öğretmişlerdir ona. Sünnetinde bile gizlemiştir gözyaşlarını. Babası döverken, öğretmeninden şamar yerken, sokakta kavga ederken gözyaşlarını gemlemiş, aksi halde yerin dibine girmiştir. Askerlikte de, akan gözyaşlarına rağmen, ağlamayı unutmaya zorlanır.

İnsan ağlamayı unutursa ne olur?

Ağlatır.

Peki ama erkekler gerçekten ağlamayı unutur mu?

15

Sonuç Yerine: Erkekler de Ağlar...

"Dünyanın bütün emekçileri, özellikle erkek olanlar, gevşeyin..."[1]

Masallar ve aşk destanları, eğer ölümle sonuçlanmazsa, ya bir canavarın alt edilmesiyle, ya dağların delinmesiyle ya da büyük bir hazinenin, Kaf Dağı'nın ardından, büyük tehlikeler atlatılarak getirilmesiyle sonlanır.

Günümüzde erkekler, o masallardaki kahramanlar gibi, kendilerini ispatlamak zorundalar ama bu ispat hikâyeleri genellikle masallardaki gibi bitmiyor. İktidar mekanizmaları çok daha yetkinleşince, erkeğin kendisini kanıtlaması için, eski kahramanlıklar yetmiyor. Sermayenin en önemli erk aracı olduğu koşullarda, yoksul çoğunluk içindeki erkekler, sürekli "savaşmak" ve iktidarsız kahramanlık oyununu sahnelemek zorunda kalıyorlar. Gerçeklik ile hayal arasında büyüyen boşluk, yenilen şamarlarla derinleşen hınç, yetersizlik hissiyle süreklileşen utanç, birçok erkek

1 Cohen, 1995: 151.

için geçerli oluyor. Nükhet Sirman, bu gerilimi şu soruyla formüle ediyor: "Geçimini sağlamanın, ailesini korumanın, kendine saygı duymanın araçlarından mahrum edilmiş kişilerin namus anlayışları nasıl yara alır?"[2]

Performanslarını artıran; tahammülü, disiplini, ihtiyatı, sorumluluk duygusunu öğrenen; sertleştiklerini, olgunlaştıklarını hisseden erkekler, hayatın ağır koşulları altında ayakta kalmayı bir şekilde başarıyorlar. Ama bu başarı, genellikle sürekli kışkırtılan erkeklik mitiyle çelişiyor. Bu çelişki, erkek ortamlarında yaygın olarak fıkralarla dile geliyor:

> "Adamın biri geneleve gitmiş. 'Genç ve güzel bir kadını' yukarı çıkarmış. Aradan beş dakika geçmemiş ki kadın çığlık çığlığa aşağı inmiş. Kendine güvenen başka bir kadın çıkmış yukarı... İki dakika sonra 'Bu adam bana ağır...' diye bağırarak geri gelmiş. Ardından deneyimli başka bir 'orospu' şansını denemiş, o da dayanamayıp geri dönmüş. Sonunda genelevin görmüş geçirmiş maması işi üstlenmiş, ama o da çığlıklarla teslim olmuş... Adam, 'beni tatmin edecek hiçbir kadın yok,' diye söylenirken, genelevin ayak işlerine de bakan 'ibnesi' onunla yukarı çıkmış. Aradan beş dakika geçmiş, on dakika geçmiş... Ses yok. Sonunda ikisi de mutlu mesut inmişler aşağıya. Kadınlar 'ibneye' 'Nasıl oldu? Nasıl dayandın?' diye sormuşlar. 'İbne' gururla gülümsemiş: 'Eee, biz erkek adamız...'"

Erkekler "erkek adamın" çelişkisini ya da trajedisini fıkralarda rahatça ifade edebiliyorlar ama gündelik hayatta, benliğin, yüceltilirken yıkılabildiği bir iktidar konumu içindeki erkek, sadece çevresine değil, kendi kendine de "erkeklik ispatı" ihtiyacını duyuyor. Genellikle bu ispat gerçekleşemediği için, "erkeklik krizi" bitmiyor. "Erkek olma"

---

2 Sirman'ın Giriş yazısı, Tillion, 2006: 28.

sürekli sınanma altında olduğu için, elden gitme tehlikesiyle karşı karşıya sayılıyor: "'Yeterince erkek' olmak, bir kere elde edilip sonuna kadar süren bir şey değildir. (...) Bağışlanan bir şey olduğu için geri de alınabilir."[3] Dev olduğuna inandırılan ama kendi boyuyla sürekli yüzleşen ve hayatın zorlukları karşısında zedelenen bu varlık, kalıbını, şiddetli bir korkuyla savunuyor. Attığı ve yediği her şamarla biraz daha erkekleşiyor. İktidar vaadi ve iktidarsızlık keşfinin git geli içinde, çok kırılgan ama kırılganlığını çeşitli duvarlarla, maskelerle, güç gösterileriyle ya da şamatalarla gizlemeye çalışan şizofrenik bir varlığa dönüşüyor. İktidarla kurduğu zorunlu bağ, bu varlığı "delilik"in sınır dışı ve belki de devrimci deneyimlerinden çok "insan aklı" üretiminin sınırlarına hapsediyor ve iç içe işleyen iktidar mekanizmalarının taşıyıcısı haline getiriyor.

Kadın, kapatılmışlığına rağmen, "aklın" dışına itilmiş olması sayesinde sınır dışı deneyimlere, akıl dışı dünyalara daha açık olurken, akılla kalıplanan erkek, bir parçası olduğuna inandığı ve sorumluluğunu bir şekilde omuzladığı evrenin içinde kalıyor. Bu evren içinde, "sınırlarının bilincine" vardıktan sonra hangi alanda ve sınırlarda iktidar olabileceğini, "ait" olduğu miti nasıl temsil edebileceğini de öğrenmiş oluyor. Bu dönüşüm, erkekler tarafından, "pişmek", "olgunlaşmak", "sorumluluk bilincinin gelişmesi", "ihtiyatlı olmak", "gerçekçi olmak" ya da "akıllı olmak" diye tanımlanıyor. Erkeğin, bu aşamadan sonra, ailenin, işyerinin, herhangi bir toplumsal grubun istikrarlı bir unsuru haline geldiği kabul ediliyor. Aile ve yakın çevre tarafından kabartılan hamur, diğer toplumsal kurumlar tarafından, katı bir ayinler ve yasaklar zırhı içinde pişirildikçe "erkek adam" sertleşiyor ve rolünü yüklenmeye hazır sayılıyor. En küçük

3 Real'den aktaran Atay, 2004: 26.

kıpırtılarında ise, "akıllı ol" uyarılarıyla çeşitli toplumsal kurumların dışlanma mekanizmaları devreye giriyor.

Fakat kapak biraz kaldırılınca ne görülüyor? Şiddet, şaşkınlık, teslimiyet, çaresizlik ve hınç deneyimleriyle gerçekleşen bu dönüşüm, ortaya kırık dökük bir varlık çıkarıyor. Birbirini besleyerek yeniden üretilen iktidar mekanizmalarının "yıkılmazlığı", bu kırık dökük lükten güç alıyor.

Erkekler, kimi zaman, kendi "yazgılarına" karşı, çeşitli direnme noktaları ve stratejileri geliştiriyorlar. Ancak bu, genellikle bütünlüklü bir hesaplaşmaya yol açmıyor. İktidarla kurdukları bağ nedeniyle, erkekler, rollerinin resmî gereklerinden kurtulabilecek, maskelerini tek başlarına çıkarabilecek zihinsel ve duygusal açıklığı bulamıyorlar.

Ne mutlu ki hayat düz bir hatta ilerlemiyor. Erkeklerin, içine sıkıştıkları kalıbın dışına çıkabileceği, bireylerin kendi hayatlarını öngörülemez bir biçimde kurgulayabileceği de bir gerçek. Çünkü "Erkekler Ağlamaz!" talimatına rağmen, erkekler ağlıyor.

Ağlamak, belki de, sınırların dışına çıktıkları ender anlardan biri oluyor onlar için. Her zaman yüksek sesle söylemiyorlar. Ama araştırmamızda da açığa çıktığı üzere, erkekler, ağladıklarını her zaman gizlemiyorlar...

Belki de ilk iş açıktan, yüksek sesle ağlamayı başarabilmek...

KAYNAKÇA

Agamben, Giorgio (2005), *İstisna Hali*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Akın, Yiğit (2004), *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Altınay, Ayşegül (2004), *Vatan Millet Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı.

Atay, Tayfun (2004), *Erkeklik En Çok Erkeği Ezer*, Toplum ve Bilim, no. 101.

Bourdieu, Pierre (2003), *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bröckling, Ulrich (2008), *Disiplin, Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarih*, çev. Veysel Atayaman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı.

Cengiz, K.; Tol, U.; Küçükural, Önder (2004), "Hegemonik Erkekliğin Peşinden", *Toplum ve Bilim*, no. 101.

Cohen, David (1995), *Erkek Olmak*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Connel, R. W. (1998), *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, çev. Cem Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Duby, Georges (1991), *Erkek Ortaçağ*, çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gulbenikan Komisyonu (1996), *Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.

Kandiyoti, Deniz (1997), *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, İstanbul: Metis Yayınları.

Lambda Araştırma Komisyonu (2006), *Ne Yanlış Ne de Yalnızız. Bir Alan Araştırması: Eşcinsel ve Biseksüellerin Sorunları*, İstanbul: Lambda İstanbul Yayınları.

Lambda İstanbul, *Eşcinsel Danışma Hattı Eğitim Materyali*, 2005.

Lloyd, Genevieve (1996), *Erkek Akıl*, çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Navaro, Leyla (2000), *Tapınağın Öbür Yüzü*, İstanbul: Remzi Yayınları.

Onur, Hilal; Koyuncu, Berrin (2004), "Hegemonik Erkekliğin Görünmeyen Yüzü", *Toplum ve Bilim*, no. 101.

Rachel, Bell Hannah (2003), *Erkek İşi Kadın İşi*, İstanbul: Epsilon Yayınları.

Scott, J. C. (1995), *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, çev. Alev Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Selek, Pınar (2004), *Barışamadık*, İstanbul: İthaki Yayınları.

Scheler, Max (2004), *Hınç*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Kanat Yayınları.

Tillion, Germaine (2006), *Harem ve Kuzenler*, çev. Nükhet Sirman-Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.

Thompson, Paul (2002), *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Yeteneği Yönetmeliği, Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi: 8.10.1986, No: 86/11092.

İletişim'den

BUGÜNÜN KİTAPLARI

PINO ARLACCHI
Mafya Ahlâkı Kapitalizmin Ruhu
Çev. Bahadır Sina Şener • 260 SAYFA

MARSHALL BERMAN
Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor
Çev. Ü. Altuğ - B. Peker • 463 SAYFA

AIMÉ LÉAUD
Uluslararası Af Örgütü
Çev. Aydın Çetiner • 248 SAYFA

FERNANDO SAVATER
Oğluma Ahlâk Üstüne Öğütler
Çev. Şadan Karadeniz • 131 SAYFA

P. MUNGO - B. CLOUGH
Sıfıra Doğru
Çev. Emel Kurma • 276 SAYFA

EDGAR MORIN & ANNE BRIGITTE KERN
Dünya Vatan
Çev. Melike Hemmani Kıraç • 215 SAYFA

İletişim'den

PETER ARNETT
Savaş Alanından Canlı Yayın
Çev. Muhittin Karkın - Ceren Balel • 548 SAYFA

ELIZABETH WURTZEL
Kaltak
Çev. Mefkure Bayatlı • 479 SAYFA

STEPHEN JAY GOULD
Binyılı Sorgulamak
Çev. Tuncay Birkan • 143 SAYFA

FERNANDO SAVATER
Gençlerle Politika Üzerine
Çev. Şadan Karadeniz • 151 SAYFA

FRANK BOVENKERK - YÜCEL YEŞİLGÖZ
Türkiye'nin Mafyası
Çev. Nurten Aykanat - Haluk Tuna • 344 SAYFA

GERARD G. LIBARIDIAN
Ermenilerin Devletleşme Sınavı
Çev. Alma Taşlıca • 220 SAYFA

FERNANDO SAVATER
Yaşam Soruları
Çev. Şadan Karadeniz • 300 SAYFA

İletişim'den

DANIEL COHEN
Dünyanın Zenginliği, Ulusların Fakirliği
Çev. Dilek Hattatoğlu • 139 SAYFA

JOSÉ BOVÉ - FRANÇOIS DUFOUR
Dünya Satılık Değildir
Röportaj: Gilles Luneau
Çev. Tülin Yaylagül Gürsel • 175 SAYFA

WILLY PASINI
Aşk ve Yemek
Çev. Can Belge • 254 SAYFA

OLIVER SACKS
Dayanacak Bir Bacak
Çev. Selahattin Erkanlı • 213 SAYFA

HABİB SUADİYA
Kirli Savaş
Çev. Siren İdemen • 228 SAYFA

STEPHEN KINZER
Hilâl ve Yıldız
Çev. Funda Keskin • 301 SAYFA

İLETİŞİM
Bugünün Kitapları

"Teslim olduğum ilk gece ağladım. Özlemden, endişeden... Ama askerlik gerçekten erkekliği pekiştiriyor. Çocukluk durumunu atıyorsun, kendine olan güvenini şey yapıyor. Silahtır milahtır, Allah'tır, vatandır; Allah, Allah nidalarıyla tatbikata çıkıyorsun, Allah Allah ile taarruz veriyorlar. Kendini yere atıyorsun sürünüyorsun. 20 gün sürdü tatbikatımız. 15 gün boyunca üstümüzde kar. Kalkmazdık, yatardık. Bize uyku tulumları verdiler, onların içinde yatardık. O tulumun içinde bir gün kalkacağım ama kalkamıyorum. Yırtılmıyor da. Bağırıyorum, koğuş nöbetçisi uyumuş. Zaten altında yatsak, bittin abi sen orda, bittin. Orda paket banyolar kurdular, benzinli sobalarla ısınıyor. Açık olsa banyo yapacaksın. Donarsın, donmazsın... Öyle bir şey yok askerde. Dışarıda banyo yaparsın, yaptık yani daha doğrusu, arabayı devirdik, öyle derlerdi ya, yani şey yapardık, banyo yapardık, hiç kesinlikle hasta falan olmazdık. Sonra koğuş nöbetçisini kaldırıncaya kadar fermuar altıma gelmiş. Döne döne fermuar altıma gelmiş. Nöbetçi geldi fermuarı açtı. Tuvalete çıktım. İndik, koğuşçuyu duvara yapıştırdım. Gebertecektim. Dedim sen niye uyuyorsun. Dövecektim, millet araya girdi. Sen burada niye duruyorsun. Biri hasta olur, bir durum olur..."

Askerlik: bir "erkeklik laboratuarı"... "Erkek olarak pişme"nin zorunlu durağı... Her vesileyle kanıtlanması, savunulması, teşhir edilmesi gereken erkek kimliğinin bütün boyutlarıyla sınandığı ve bilendiği bir deneyim... Pınar Selek, farklı sosyal koşullardan çok sayıda erkeğin askerlik deneyimleri hakkındaki anlatımlarına dayanan araştırmasında, bu deneyimin erkek kimliğini inşa edici işlevini yorumluyor.

THG
0522971
HRG

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-0621-5
9 789750 506215